

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
ELMÉLETI NYELVÉSZET PhD PROGRAM**

A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ

**A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ LÉTREJÖTTÉBEN SZEREPET JÁTSZÓ
NYELVI TÉNYEZŐK KVANTITATÍV VIZSGÁLATA A (BV) ÉS (BVN) VÁLTOZÓK
VALAMINT A (-T VÉGŰ IGÉK KIJELENTŐ MÓDJA) ÉS A (-T VÉGŰ IGÉK
FELSZÓLÍTÓ/KÖTŐMÓDJA) VÁLTOZÓK ESETÉBEN**

Témavezető:

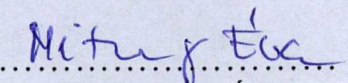
Dr Kontra Miklós
Egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Készítette:

Mitring Éva
Elméleti Nyelvészeti
PhD Program
Szegedi Tudományegyetem

NYILATKOZAT

Én, Mitring Éva büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

.....
Mitring Éva

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsősorban köszönetet kívánok mondani témavezetőmnek, Dr. Kontra Miklósnak, hogy elvállalta az értekezés vezetését, s hogy mindvégig figyelemmel kísérte és hasznos tanácsaival segítette munkámat.

Köszönettel tartozom továbbá a Szegedi Tudományegyetemnek, s azon belül is az Elméleti Nyelvészet PhD programnak, különösképpen annak vezetőjének, Dr. Kenesei Istvánnak és a programban résztvevő összes oktatónak, hogy magas színvonalú munkájukkal és tudásukkal megalapozták munkámat. Továbbá azért, mert lehetővé tették számomra, hogy a Durhami Egyetemen ösztöndíjasként tanulhassak 2000. januárjától áprilisáig, s kutatásaimat ott kibővíthessem. Hasonlóképpen köszönettel tartozom a fogadó intézmények, a Durhami Egyetemnek, de leginkább Jennifer Smithnek, aki nemcsak a *Szociolingvisztika* tárgyat tanította, hanem baráti és szakmai tanácsaival segítette kutatásom előkészítését. A Durhami Egyetem professzorának, Joseph Emondsnak is szeretném köszönetemet kinyilvánítani, aki hatalmas szakmai tapasztalatait megosztotta velem kevés szabadidejében. Meg szeretném, továbbá, köszönni S. J. Hannahs úr segítségét is a Durhami Egyetemen, aki a *Kétnyelvűség* tárgy keretében írt hiperkorrekciós dolgozatomat hasznos szakmai tanácsaival látta el.

Külön köszönettel tartozom Dr. Pléh Csabának, aki érdekes írásaival ráirányította a hiperkorrekcióra a figyelmemet.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	4
2. AMIT TUDNI ILLIK A HIPERKORREKCIÓRÓL.....	6
2.1. A hiperkorrekció(k) definiálása.....	6
2.2. A kvantitatív és kvalitatív hiperkorrekció összevetése.....	9
2.3. A hiperkorrekcióval foglalkozó eddigi tanulmányok áttekintése	14
2.3.1. Hazai kutatások	14
2.3.1.1. A hiperkorrekció és a nyelvi intuíció életkori és pedagógiai befolyásolói.....	15
2.3.1.2. A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre	21
2.3.1.3. A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról I.	24
2.3.1.4. A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról II.	30
2.3.1.5. A nyelvi Szuperego a stigmatizáció–hiperkorrekció dimenziójában	31
2.3.1.6. Az anyanyelvi oktatás szerepe a hiperkorrekció kialakulásában.....	32
2.3.1.7. A négy vizsgált változóról – (bV) és (bVn), valamint a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) – szóló korábbi munkáim.....	34
2.3.1.8. Hiperkorrekció a gyermeknyelvben	34
2.3.1.9. Hiperkorrekciós vizsgálatok és eredmények KONTRA és VÁRADI munkáiban	39
2.3.1.10. A hazai hiperkorrekciós kutatások összegzése.....	59
2.3.2. Külföldi vizsgálatok	63
2.3.2.1. YEAGER-DROR elmélete.....	63
2.3.2.2. JANDA és AUGER a francia beszélők fejfájásairól az angol szó-eleji h/Ø-val kapcsolatban.....	63
2.3.2.3. Hiperkorrekt formák integrálódása az acadian francia közösség repertoárjába	76
2.3.2.4. Az (ɔ) és (a) látszólagos összeolvadásának következtében kialakult hiperkorrekció.....	78

2.3.2.5. Hiperakkomodáció az angolt, mint idegen nyelvet tanulók körében.....	79
2.3.2.6. Az afro-amerikai angol, mint második dialektus használata során kialakult hipokorrekciónak.....	81
2.3.2.7. Hiperkorrekciónak az Új-Zélandi televíziós reklámokban	84
2.3.2.8. A hiperkorrekciónak társadalmi modellje	87
2.3.2.9. Nem vizsgált, de érdekes hiperkorrekt példák az angol nyelvből	91
2.3.2.10. A külföldi hiperkorrekciós vizsgálatok összegzése.....	95
2.3.3. A hazai és külföldi hiperkorrekciós kutatások összevetése.....	98
2.4. A hiperkorrekciónak társadalmi megítélése	99
2.4.1. A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kéziszótár a hiperkorrekciónak társadalmi megítéléséről	99
2.4.2. A hiperkorrekciónak helyzetének meghatározása az E–K (Emelkedett – Közönséges) kontinuum mentén	101
2.4.3. Egy ügynökmódszer a hiperkorrekciónak társadalmi megítélésére	107
2.5. A hiperkorrekciónak kialakulásának fázisai	111
2.5.1. A kialakulás fázisai saját modellem alapján	111
2.5.1.1. Saját modellem alkalmazhatósága a (bV) és (bVn) változók leírására	113
2.5.1.2. Saját modellem alkalmazhatósága a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók leírására	116
2.5.2. A kialakulás fázisai a Janda és Auger modell alapján.....	120
2.5.2.1. A Janda és Auger modell alkalmazása a (bV) és (bVn) változókra	120
2.5.2.2. A Janda és Auger modell alkalmazása a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változókra.....	121
2.5.3. A kialakulás fázisai a tudati szintek változásai alapján.....	122
2.5.3.1. A tudati szint modell alkalmazása a (bV) és (bVn) változók leírására ...	122
2.5.3.2. A tudati szint modell alkalmazása a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változókra.....	125
3. ÉLŐNYELVI PÉLDÁK	128
3.1. Az élőnyelvi példák gyűjtése.....	128
3.2. Az élőnyelvi példák kategorizálása	130
4. A VIZSGÁLAT	133
4.1. A vizsgált független változók.....	133
4.2. Az adatközlők és kiválasztásuk	136

4.3. Hipotézisek	137
4.4. Alkalmazott módszerek	139
4.5. Kérdőív	141
4.6. Eredmények	144
4.6.1. Hibajavítás feladat.....	144
4.6.2. Mondatkiegészítési feladat.....	147
4.7. Az eredmények értékelése, tanulságok.....	149
4.7.1. Hibajavítás feladat: lokáció kifejezése	149
4.7.2. Hibajavítás feladat: igemód kifejezése.....	150
4.7.3. Mondatkiegészítési feladat: lokáció kifejezése	152
4.7.4. Mondatkiegészítési feladat: igemód kifejezése.....	152
4.7.5. Általános megjegyzések a vizsgálatra vonatkozóan.....	154
4.8. Hogyan tovább?.....	158
5. ÖSSZEGZÉS	160
6. SUMMARY	163
IRODALOM	165
FÜGGELÉK: ÉLŐNYELVI PÉLDÁK.....	173
NÉV-ÉS TÁRGYMUTATÓ.....	183

A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ

A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ LÉTREJÖTTÉBEN SZEREPE T JÁTSZÓ NYELVI TÉNYEZŐK KVANTITATÍV VIZSGÁLATA A (BV) ÉS (BVN) VÁLTOZÓK VALAMINT A (-T VÉGŰ IGÉK KIJELENTŐ MÓDJA) ÉS (-T VÉGŰ IGÉK FELSZÓLÍTÓ/KÖTŐMÓDJA) VÁLTOZÓK ESETÉBEN

1. BEVEZETÉS

Az értekezésnek kettős célja van. Egyrészt összegezni kívánom mind a hazai, mind pedig a külföldi hiperkorrekciós kutatásokat. Ez szintén kettős célt szolgál, ugyanis részben be kívánom mutatni, hogy hol tartanak a világ hiperkorrekciós kutatásai, s hogy az eredmények segítségével mit tudunk ma a hiperkorrekcióról; másrészt, ezek rámutatnak esetleges hiányosságokra, eddig még egyáltalán nem, vagy csak hiányosan vizsgált területekre. Az értekezés másik fő célja pedig, hogy a hiányosságok feltérképezése után, a hiperkorrekció megjelenésének esélyeit belső, nyelvi megszorítások segítségével is leírjam.

Az értekezés második része a tárgyalt jelenség tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges terminológia bemutatásával kezdődik. Ezt követően, a kvalitatív és kvantitatív hiperkorrekció összevetésére kerül sor. Ezt követi a hiperkorrekcióval foglalkozó hazai és külföldi tanulmányok bemutatása, valamint ezek összevetése is. A továbbiakban kísérletet teszek a hiperkorrekció társadalmi megítélésének bemutatására. Ebben részint a magyar nyelvhelyesség meghatározásában Bibliaként számon tartott Nyelvművelő kézikönyv, valamint a Nyelvművelő kéziszótár lesz segítségemre. Majd két előtanulmány eredményeit értékelve megpróbálom meghatározni a hiperkorrekció elhelyezkedését az úgynevezett E–K (Emelkedett – Közöséges)¹ kontinuum mentén, ami szintén útmutató lehet annak megállapításában, hogy hogyan viszonyulnak a magyar beszélőközösség tagjai saját torzszülöttjükhöz. Ez főként a többi stigmatizált, illetve hiperkorrekt változó függvényében ad érdekes képet, s jellemzi egyben

¹ A terminus Charles A. FERGUSON nevéhez fűződik, aki a diglosszia leírására használta. Jóllehet a tanulmányban nincs szó diglossziáról, de úgy vélem, hogy e jelölés a jelen tanulmányban alkalmazott képzeletbeli skála két végpontjára is alkalmazható. Az E (Emelkedett) végpont a presztízsváltozatot szimbolizálja, míg a K (Közöséges) az alapnyelvi, kisebb-nagyobb mértékben stigmatizált változatot.

magát a beszélőközösséget. A következő rész három egyszerű modellt tartalmaz, amelyek a hiperkorrekció kialakulásának különböző fázisait veszik sorra, hangsúlyozva a nyelvi rendszerben inherensen meglévő bizonytalanságokat, utánzási hajlamot, valamint tudati állapotokat, amik meghatározó szerepet játszanak a folyamatban.

A harmadik részben számos élőnyelvi példa közlése után a vizsgálat szempontjából releváns mondattípusok kategorizálása következik, a kialakulásukban szerepet játszó nyelvi tényezők szerint.

A negyedik rész egy szociolingvisztikai tanulmányt mutat be, és annak eredményeit elemzi kvantitatív módszerekkel. A tanulmány rávilágít arra, hogy a hiperkorrekció, mint bármely más nyelvi jelenség vagy változás, adekvát vizsgálata során miért fontos, hogy számot adjunk mind a külső (társadalmi, pszichológiai) mind a belső (nyelvi) tényezőkről, amelyek befolyásolják a szóban forgó jelenség kialakulását, illetve előfordulásának gyakoriságát. A dolgozat a kvalitatív hiperkorrekció kvantitatív vizsgálatának leírását tartalmazza a $(bV)^2$ és (bVn) változók³ valamint a $(-t)$ végű igék kijelentő módja) és $(-t)$ végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetében. A jelenség leírásakor elsősorban bizonyos belső (nyelvi) tényezők szerepének vizsgálata kerül előtérbe. A kvantitatív módszer alkalmazása pedig hozzájárul, hogy számszerűsíthető formában írjuk le a hiperkorrekciót, s ezáltal a vizsgálatok megismételhetők, következőképpen ellenőrizhetők lesznek. Természetesen, nem marad el a független változók, az adatközlők kiválasztásának kritériumai, a hipotézisek, valamint az alkalmazott módszerek ismertetése sem. Ezt követően bemutatom magát a kérdőívet, valamint a kapott eredményeket és azok értékelését, rámutatva néhány fennálló problémára, és ez idáig megválaszolatlan kérdésre. Teszem ezt azzal a céllal, hogy mindezzel későbbi, hiperkorrekciós vizsgálatok esetleges irányvonalait megadjam, melyekre a „*Hogyan tovább?*” rész is utalásokat tesz. Végezetül, bemutatom, hogy e tanulmány előrelépést jelent a hiperkorrekciós kutatások területén, hiszen hiánypótló természeténél fogva oly területeken bővíti a hiperkorrekciós kutatások sorát, amelyek eddig a szociolingvisztika kutatási fehér foltjai voltak. Megkísérelem bebizonyítani, hogy nem csak azért van létjogosultsága a vizsgálatnak, mert a belső (nyelvi) tényezők szerepét a hiperkorrekció kialakulásában még csak kevesen és elszórtan tanulmányozták, hanem azért is, mert új dimenziók lehetőségére is felhívja a figyelmet a jövőbeni kutatások során. Céloom a hiperkorrekciós kutatások kiterjesztése.

² A címben szereplő változók jelöléséhez némi magyarázat kívánczik. $V = a$ vagy e . Az a vagy e megjelenését a magyarban a magánhangzó-harmónia befolyásolja, s mivel jelen tanulmányban ennek nincs befolyásoló szerepe, ezért az egyszerűség kedvéért a magánhangzókat egységesen V -vel jelölöm.

³ N.B. a változók jelölése: (), míg a változatoké [] a továbbiakban mindenhol.

2. AMIT TUDNI ILLIK A HIPERKORREKCIÓRÓL

A hiperkorrekciós vizsgálatok kibővítése során legalább annyira fontos a jövőbe tekintés, azaz az új irányok meghatározása, mint a múlt vizsgálata, vagyis mindazon ismeretek összegzése, amiket eddig tudunk a hiperkorrekció jelenségéről. Következzék itt a jelenség definiálása; a két fajta hiperkorrekció leírása, valamint összevetése; a jelenséget leíró hazai és külföldi tanulmányok ismertetése; a hiperkorrekció társadalmi megítélése; valamint a hiperkorrekció kialakulásának leírása különböző modellek alapján.

2.1. A HIPERKORREKCIÓ(K) DEFINIÁLÁSA

JANDA és AUGER (1992: 195) is észrevételezi, hogy ha a nyelvészetben hiperkorrekcióról esik szó, legtöbbször automatikusan a LABOV munkáiból (1966, 1973⁴, 1975) ismertté vált norma túlteljesítésre (áthidalás, kvantitatív hiperkorrekció) gondolunk, s rámutatnak a kvalitatív hiperkorrekció kvantitatív vizsgálatának szükségességére. Ez a magyar beszélőközösségekben még inkább igaz, ugyanis itt legalább olyan mértékben jellemző a jelen értekezésben tárgyalt túlhelyesbítés (túláltalánosítás, kvalitatív hiperkorrekció), mint a labovi. Ebből az észrevételből kiindulva jutottam arra a következtetésre, hogy nem szükségtelen a fogalmak tisztázásával kezdeni. TRUDGILL (1997: 54) definíciója alapján a norma túlteljesítés⁵ során „A beszélőközösség második legmagasabb státuszú csoportja formális stílusváltozatokban gyakrabban használja a magasabb státuszt jelző változatokat, mint maga a legmagasabb státuszú csoport.” Ezzel szemben – amint azt az egyik⁶ terminus is sugallja – túlhelyesbítéskor⁷ kvalitatív változással számolhatunk, ugyanis „Az alacsonyabb presztízsű nyelvváltozat beszélői a magasabb presztízsű változat formáit átvéve tévesen elemzik a két változat közötti különbségeket, és a megfigyelt megfeleltetések alapján túláltalánosítják őket.” (TRUDGILL, 1997: 86). A meghatározásokból is jól látható, hogy a két különböző típusú hiperkorrekció közti legnagyobb különbség abban van, hogy míg az első hatására a változás a norma irányába mutat, addig az utóbbi a normától való távolodáshoz vezet.

⁴ Ebben a műben (516. o.) utalás történik arra, hogy a magyar beszélőközösségben is megfigyelhető a jelenség. Jóllehet, itt nincs kiemelve, hogy ez nem labovi hiperkorrekció.

⁵ Angolul: Labov-hypercorrection. Erről lásd: TRUDGILL, 1992: 42.

⁶ A jelenségekre használt különböző terminusokat lásd az 1. táblázatban.

⁷ Angolul: hypercorrection. Erről lásd: TRUDGILL, 1992: 37.

PLÉH (2003: 256) megállapítja, hogy a magyar beszélőközösségben tapasztalható hiperkorrekció alapvetően két szempontból tér el a LABOV által leírtaktól. Egyrészt, a hazai túláltalánosítás nem tekinthető egyértelműen a spontán felfelé azonosulási mobilitási folyamatok eredményének, hanem társadalmi kontrollálók írják elő a mintát. Másrészt, a minta elsősorban a leegyszerűsödési folyamatokkal áll szemben, nem egyszerűen magasabb rétegek nyelvi sajátosságainak átvétele. A hiperkorrekció definiálásába PLÉH (2003: 258) pszichológiai tényezőket is bevon, s azt mondja, hogy a jelenség „a természetes tendenciák feletti ellenőrzést célzó erőfeszítés túlzó, kiterjesztett használatában jelenik meg”.

LANSTYÁK (2000: 190) úgy véli, hogy a kétféle hiperkorrekció – amit ő *normatúlteljesítésnek* és *túlhelyesbítésnek* nevez – létrejöttének indítékát tekintve rokon jelenség. Abban különböznek azonban, hogy az előbbi „nem jár a megszokott nyelv(tan)i szabályok megsértésével vagy teljesen a normán kívül álló formák használatával, hanem csupán statisztikai, gyakorisági eltérésként jelentkezik, méghozzá nem egy-egy egyénnek, hanem egy egész csoportnak (pl. társadalmi rétegnek) a nyelvhasználatában”.

JANDA és AUGER (1992: 195) a legnagyobb különbséget a hiperkorrekciók kvantitatív, illetve kvalitatív megkülönböztetésében látják. A labovi hiperkorrekció során csupán mennyiségi különbségről beszélnek, ugyanis ott mindkét releváns csoport azonos formákat használ, csupán eltérő mennyiségben; míg a hiperkorrekció valós, minőségi különbséget mutat a két csoport esetén.

YEAGER-DROR (1992: 188) a tudatos, de mégis egyben bizonytalan magatartást jelöli meg a hiperkorrekció kiváltójának.

FLIKEID (1992: 237) az analógián alapuló, de téves induktív módon alkotott szabályok túláltalánosítását, valamint a presztízsváltozat tökéletlen elsajátítását véli az általa tanulmányozott beszélőközösségben a hiperkorrekció mozgatóinak. Kihangsúlyozza még, hogy a tökéletlen elsajátítás a külső, presztízsváltozathoz való hiányos hozzáférésre vezethető vissza.

DI PAOLO (1992) a változatok közti presztízskülönbséget, valamint az utánzási kényszert tartja a hiperkorrekció motiválójának. Az már csak az eset érdekessége, hogy az utánzásra érdemesnek tartott forma hamis standard, csupán egy tévhitnek köszönhető.

GARRETT (1992: 296–297) szintén az utánzási kényszert nevezi meg a hiperkorrekció kiváltójának. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy az idegennyelv-tanulók körében gyakran tapasztalható a túlzott perfekcióra való törekvés.

BAUGH (1992: 319) túllövéshez hasonlítja a második dialektust elsajátítók körében jelentkező kétirányú – felfelé, a nyílt presztízs irányába tartó; valamint lefelé, a rejtett presztízs felé haladó – jelenséget, amiket a hiperkorrekcióval, valamint a hipokorrekcióval azonosít, ilyen sorrendben.

BELL (1992: 327) referensi modellje segítségével próbálja definiálni a hiperkorrekciót. Ábrája megnevezéseit használva az mondható el, hogy a külső, magasabb presztízsű változatot használó referenshez való hasonulás következtében alakulhat ki a hiperkorrekció.

GILES és WILLIAMS (1992: 353) egy kommunikációs modell segítségével próbálták definiálni a hiperkorrekciót, megadva annak előzményeit, kontextusát, lehetséges formáit és kritériumait, valamint következményeit.

LEHISTE (1988) egy szabály túlzott használatára utal a hiperkorrekció definiálása során, amit egy tévhitnek tulajdonít; vagyis, hogy a hiperkorrigáló csoport abbéli meggyőződésében, hogy a szabály helyes, túláltalánosítja azt.

GUMPERS és HYMES (1986: 534) egy alacsony presztízzsel bíró csoport ellenreakciójaként írják le a hiperkorrekciót, minek során a megkülönböztető jegyet eltúlozzák.

CSERESNYÉSI (2004: 122) leginkább tudatos elemzés eredményeként látja a hiperkorrekciót, s azt mondja, hogy olyan nyelvi formát hoz létre a beszélő, ami eddig nem is létezett⁸. A hiperkorrekció kialakulásának okát ő is, csakúgy, mint PLÉH a saját nyelvváltozat negatív megítélésében, valamint a nyelvi bizonytalanságban (vö. PLÉH, 1990: 60–61), ingadozásban látja.

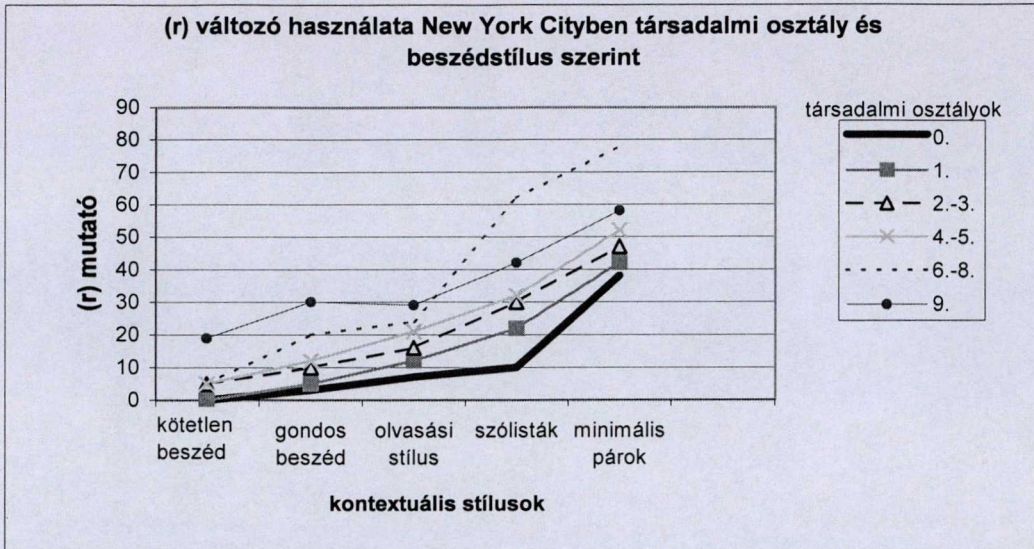
ÁGEL (1991) a tudati szintekben bekövetkezett változások segítségével írta le a hiperkorrekciót.

A *hiperkorrekció* szó maga, a görög eredetű előtaggal a túlzott javításra utal, tehát az elnevezés inkább a nem labovi hiperkorrekció megjelölésére alkalmas.

⁸ A magyar beszélőközösségben ez úgy értendő nagyrészt, hogy egy bizonyos kontextusban nem használták az adott formát előtte. Léteznek azonban teljesen új formák is (pl.: *szolda*, *szölke*), de ezek kisebb mértékben fordulnak elő, mint a kontextuális értelemben vett hiperkorrekció. A *szolda* típusú hiperkorrekcióról bővebben lásd: 2.3.1.1.

2.2. A KVANTITATÍV ÉS KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ ÖSSZEVETÉSE

A kétfajta hiperkorrekciós jelenség – kvalitatív és kvantitatív⁹ – közti különbséget legszemléletesebben LABOV (kvantitatív; 1.a ábra) illetve BAUGH (1992: 319) modellje (kvalitatív; 1.b ábra) szemlélteti.

1.a ÁBRA. A kvantitatív hiperkorrekció modellje¹⁰ LABOV (1973: 515) alapján

Bár magát a labovi hiperkorrekció terminust J. C. WELLS brit nyelvész vezette be (TRUDGILL 1997: 54), a jelenség leírása LABOV nevéhez fűződik. LABOV (1966) a New York városában végzett (r) fonológiai változót vizsgáló művében írta le a jelenséget először. A szerző bemutatta, hogy bár a hagyományos New York-i beszédben sem a szóvégi, sem a mássalhangzó előtti pozícióban nem hallhatjuk az /r/-t, mégis, egy előkelőnek számító forma tűnt fel a helyiek beszédében, mégpedig az /r/ ejtése. A forma presztízsét bizonyítja, hogy a kevésbé formális kontextusoktól a formálisabbak felé haladva használatának aránya nő. A kutatásokat bemutató tanulmányában egy különös jelenségre hívta fel LABOV a figyelmet, mégpedig arra, hogy az alsó középosztály a két legformálisabb stílusban (szólisták, minimális párok) felülmúlja a felső középosztályt. Ebben az értelemben az alsó középosztály hiperkorrekt módon viselkedik, ugyanis

⁹ A standard változattól való eltérés két nagy csoportját CHAMBERS (1995: 241–242) szintén ezekkel a jelzőkkel írja le általában véve.

¹⁰ A számmal jelzett társadalmi osztályok megoszlása a következő: 0–1: alsó osztály, 2–5: munkásosztály, 6–8: alsó középosztály, 9: felső középosztály.

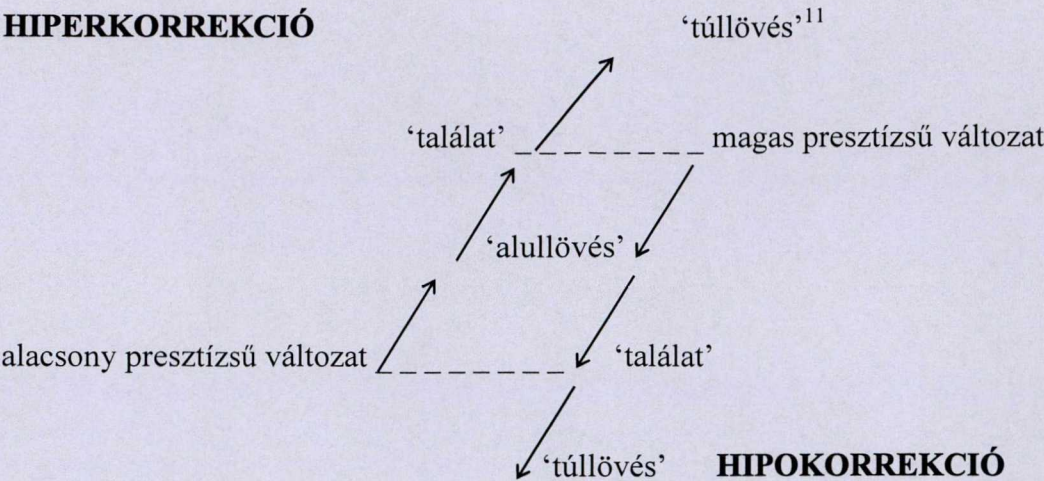
gyakrabban használ egy, a felső középosztályra jellemző változatot, mint maga a magasabb presztízsű réteg.

SÁNDOR is felhívja a figyelmet TRUDGILL (1997: 54) fordítása során, hogy a magyar beszélőközösségben is feljegyezték a labovi hiperkorrekció meglétét, méghozzá – nem meglepő módon – kétnyelvűségi helyzetben. LANSTYÁK (2000) valamint LANSTYÁK és SZABÓMIHÁLY (1997) számolnak be arról, hogy a magyar tanítási nyelvű iskolába járó kétnyelvű szlovákiai magyar tanulók gyakrabban használtak nem-standard formákat informális stílusváltozatokban, mint az anyaországban élő társaik. Ugyanakkor a formálisabb teszhelyzetekben jóval gyakrabban használták a standard formákat, főleg, ha az adott változónak stílusbeli különbségeivel tisztában voltak. Erre a megállapításra a Sofuhe-kutatás alkalmával jutottak, mégpedig négy ikes igének (*alszik, vitatkozik, iszik, elkésik*) kijelentő mód egyes szám első személyben történő ikes illetve iktelen ragozásának vizsgálata során. A vizsgálat kimutatta, hogy teszhelyzetben a magyar iskolába járó szlovákiai magyar diákok ragozták legnagyobb százalékban helyesen, a standardnak megfelelően *-m* végződéssel az ikes igéket, s csak utánuk következtek a magyarországi kontrollcsoport tagjai.

Az 1.a ábráról is tökéletesen látszik, hogy a különböző osztályrétegek ugyanannak az (r) változónak ugyanazt a változatát [*r* kiejtve szóvégi és mássalhangzó előtti pozícióban] használják, csupán eltérő mértékben. Ezért is nevezzük a labovi hiperkorrekciót más néven kvantitatív, mennyiségi hiperkorrekciónak.

A következő ábra (1.b) a kvalitatív hiperkorrekció, BAUGH-féle túllövéses modelljét mutatja be. BAUGH amellett érvel, hogy ha két dialektus beszélői megpróbálják elsajátítani egymás változatait, s ezekhez különböző társadalmi értékeket rendelünk, akkor az elsajátítás következő lehetőségei képzelhetők el: 1) alullövés, 2) találat, 3) túllövés. A magasabb presztízsű változat irányába történő túllövés a hiperkorrekció (BAUGH elméletéről bővebben lásd: 2.3.2.6). A kvalitatív hiperkorrekció abban különbözik kvantitatív párjától, hogy ebben az esetben nem mennyiségi, hanem minőségi eltérésről van szó a két csoport tekintetében. Az utánzó (elsajátító) csoport tagjai vagy olyan formákat képeznek, amiket az utánzott csoport egyáltalán nem ismer, nem használ; vagy amiket bár használ a magasabb presztízsű csoport, de azok az adott szituációban nem megfelelőek. A magyar beszélőközösséget tanulmányozva ez utóbbira találtam példákat a vizsgált változók tekintetében. Más esetekben viszont van példa a teljesen új, az utánzott csoport repertoárjában nem előforduló alakokra (erről lásd pl.: 2.3.1.8.)

HIPERKORREKCIÓ

1.b ÁBRA. A kvalitatív hiperkorrekció és hipokorrekció modellje BAUGH (1992: 319)¹² alapján

Jól látható, hogy a hibázástól való félelemben a kvalitatív hiperkorrekció esetén szinte átesik a beszélő a ló túlsó oldalára. De nem szabad elfeledni, hogy a hiperkorrekt forma ugyanannyira deviáns, mint a stigmatizált.¹³ Csupán abban különböznek, hogy a beszélőnek a ló melyik oldalára sikerül esnie, ahelyett, hogy a lovon ülne, ami jelen hasonlatban a normatív használatot jelentené.

A két fajta hiperkorrekciós jelenség legszembetűnőbb megkülönböztető jegyeit az 1. táblázat foglalja össze.

¹¹ Ugyanerre a kétirányú túllövésre hívja föl a figyelmet DI PAOLO (1992: 267) is. A hiperkorrekció esetén a valós presztízssforma, míg a hipokorrekciónál a rejtett presztízss irányába történik a túllövés.

¹² Jóllehet a tanulmány szempontjából az ábra alsó fele (hipokorrekció) nem releváns, mégis érdemesnek bizonyult e jelenség bemutatása is, ugyanis, ha lehet, a hipokorrekcióról még kevesebb tanulmány készül, holott érdekes lenne megvizsgálni e jelenség pszichológiai és nyelvi motivációs hátterét is. A hipokorrekcióról bővebben lásd: 2.3.2.6.

¹³ Az angolban az is előfordul, hogy a preskriptív nyelvészek/nyelvművelők által előírt magas presztízssú változatot az anyanyelvi beszélők többsége nem tartja elfogadhatónak, nem használja. Ezt a jelenséget nevezte nagyon találóan EMONDS (1986) grammatikailag deviáns presztízss-formációnak. Erről bővebben lásd: 2.3.2.9.

	Labovi hiperkorrekció	Hiperkorrekció
Egyéb terminológia ¹⁴	• Kvantitatív hiperkorrekció • Norma-túlteljesítés • Áthidalás	• Kvalitatív hiperkorrekció • Túláltalánosítás • Túlhelyesbítés
Normához való viszony	• Közelít hozzá, konvergál	• Távolodik tőle, divergál
Eredmény/kimenet	• Nincs új forma	• Új forma, vagy régi forma új kontextusban
Tudatosság ¹⁵	• Nem tudatos • Alulról jövő változás	• Tudatos • Felülről jövő változás
Hatás	• Változáshoz vezet	• Perifériális
Előfordulás gyakorisága	• Nagy számban	• Kis számban
A releváns forma használatának gyakorisága	• Nem Ø, de különböző mértékű az utánczó és utánczott csoportban	• Ø (utánczott csoport) vs nem Ø (utánczó csoport)
Előfordulás	• A második legmagasabb státuszú csoportnál	• Szinte bármely státuszú csoportnál előfordulhat, ez nem releváns
Beszédváltozatok	• Relatív különbözősége	• Abszolút különbözősége

1. TÁBLÁZAT. A labovi hiperkorrekció és a hiperkorrekció megkülönböztető jegyei
YEAGER-DROR (1992) valamint JANDA és AUGER (1992) írásai alapján.

Jóllehet ez idáig a két fajta hiperkorrekció különbségeire koncentráltunk, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a kettő néhány tulajdonságban megegyezik: a kvantitatív

¹⁴ A táblázat kizárólag a legelterjedtebb elnevezéseket tartalmazza. A további terminológiai megjelöléseket lásd: JANDA & AUGER (1992: 200–201), valamint GARRETT (1992: 297).

¹⁵ GUMPERZ & HYMES (1986: 534–535) 12 Martha’s Vineyardon és New Yorkban megfigyelhető nyelvi változás leírása során nem csupán a változást, hanem magát a hiperkorrekciót is alulról, illetve felülről jövő hiperkorrekciónak nevezik.

hiperkorrekción úgy, mint kvalitatív megfelelőjének kialakulásában is a hibázástól, stigmatizációtól való félelem játszik meghatározó szerepet. Egy másik közös jellemző az, hogy mindkettő esetén az utánzó és utánzott csoport nem egyforma mértékben használja a releváns változókat és azok változatait, viszont az eltérés mértéke különbözik a két hiperkorrekción esetén.

Az 1. táblázat címszavait elemezve szembeötlő, hogy bizonyos kategóriák között ok-okozati kapcsolat van, vagy bizonyos említett jelenségek együtt járnak. Tekintsünk át néhány ilyen összefüggést:

Egyéb terminológia és előfordulás: A labovi hiperkorrekción definíciójában is előfordul, hogy a második legmagasabb státuszú csoport leghajlamosabb erre a fajta hiperkorrekcióra; míg a hiperkorrekción esetén ezidáig nem történt ilyen irányú megfigyelés, tehát feltételezhető, hogy bármely réteg tagja elkövetheti ezt a hibát.

Normához való viszony és eredmény/kimenet: TRUDGILL definícióiból, valamint az 1.a és 1.b ábrák összevetéséből is kitűnően látszik, hogy Labovi hiperkorrekción során – mint az a nevéből is adódik – csupán kvantitatív, mennyiségi változással van dolgunk, tehát nem eredményez új formákat, sem régi formák új kontextusban való használatát. Így nem meglepő, hogy a változás a norma irányába halad. Ugyanakkor, a hiperkorrekción kvalitatív változáshoz vezet, s a teljesen, vagy csak szituációsan helytelen alakok megjelenése a normától való távolodáshoz vezet. (A konvergenciáról és divergenciáról bővebben lásd: 2.3.2.8.).

Tudatosság, hatás és előfordulás gyakorisága: Ebben az esetben három kategória is összefüggést mutat. A labovi hiperkorrekción alulról, tudattalanul induló változás, ami viszonylag nagy számú előfordulása révén akár nyelvi változáshoz is vezethet. Ezzel szemben, a sokszor tudatos¹⁶, felülről jövő változásként leírt hiperkorrekción előfordulása sokkal kisebb számú, sporadikus, ennek következtében, hatása is csak periférikus.

Eredmény/kimenet és a releváns forma használatának gyakorisága: A labovi hiperkorrekción során új forma nem jön létre, csak áthidalásról, kvantitatív különbségről beszélünk. Ezért nem meglepő, hogy a releváns forma, mely önmagában véve nem hiperkorrekt, mindkét csoport repertoárjában előfordul, tehát nem zéró, csak különböző mértékű. Általában a magasabb státuszú csoportnál fordul elő nagyobb mértékben, kivéve a legformálisabb stílusban, ahol a hiperkorrekción megvalósul. Ezzel szemben a hiperkorrekción során, mivel az utánzó csoport téves túláltalánosítás révén vagy teljesen új

¹⁶ A tudatosság bizonyítására meg lehet említeni a tudatosan kiszemelt, s utánzott, magasabb presztízsű nyelvváltozatot, valamint az iskola hatását (erről részletesen lásd 2.3.1.6.).

formákat, vagy csak szituációsán új, helytelen formákat alkalmaz, a releváns forma előfordulása az utánzott csoportban zéró, míg az utánzóéban nem zéró, változó.

Eredmény/kimenet és beszédváltozatok: a csak kvantitatívan különböző beszédváltozatok csupán relatív különbözőséget mutatnak a labovi hiperkorrekció esetén; míg az új formák megjelenését eredményező hiperkorrekció abszolút különbségekhez vezet a beszédváltozatokban.

2.3. A HIPERKORREKCIÓVAL FOGLALKOZÓ EDDIGI TANULMÁNYOK ÁTTEKINTÉSE

Elengedhetetlenül fontosnak tartom a hiperkorrekció jelenségével foglalkozó mind hazai, mind pedig külföldi tanulmányok összegzését, közlését. Ennek kettős oka van. Egyrészt, be kívánom mutatni, hol állnak/álltak a hiperkorrekciós kutatások, különös figyelmet szentelve az eddigi eredményekre, valamint a vázolt tendenciákra. Másrészt, csak így érthető meg, hogy hol voltak/vannak még kutatandó részterületek, esetleg hiányosságok.

A következő részben bemutatásra és elemzésre kerülő tanulmányok egy része (pl. a 2.3.2. pontban bemutatott külföldiek) – mint látni fogjuk – kimondottan a nyelv valamely szintjén megnyilvánuló hiperkorrekciós jelenséget mutat be, tehát ezekben az esetekben a fő kutatási vonal a hiperkorrekció feltárása. Vannak azonban olyanok (pl. a 2.3.1. pontbéli magyar kutatások nagy része) – s ezek természetesen nem másodrendűek az előzőekhez képest –, amelyek bizonyos változókat és változataikat vizsgálják. Ezekben az esetekben a változók megjelenési formáinak teljes körű leírása a cél, tehát mind normatív, mind stigmatizált, mind pedig hiperkorrekt tendenciákkal találkozhatunk.

2.3.1. Hazai kutatások

A hazai kezdeti hiperkorrekciós kutatások PLÉH Csaba (1985, 1990, és 1995) és munkatársai (BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987; PLÉH & BODOR, 2000, és PLÉH és BODOR, 2001) tanulmányaival, s nevével fémjelezhetők. Természetesen, voltak mások is (KONTRA, 1998a; KONTRA, 2003b; KONTRA és VÁRADI, 1991; VÁRADI, 1994 és 1995/96), akik a hiperkorrekció leírásával is foglalkoztak. A sajátjaim mellett (MITRING, 2000, 2001, 2002 és 2003) a fentebb megnevezett tanulmányokat választottam itt bemutatásra, ugyanis ezek

azok a művek, amik részben vagy egészben a hiperkorrekció témakörével foglalkoznak. KONTRA és VÁRADI munkáiból a hiperkorrekciós kutatások szempontjából releváns eredmények bemutatására szorítkozom. PLÉH elsősorban pszicholingvisztikai alapokra helyezte a hiperkorrekciós kutatásokat, s ebből következőleg, a külső (társadalmi, pszichológiai) tényezők befolyásoló hatását vizsgálta. Jóllehet bizonyos munkáiban PLÉH (1990, 1995; PLÉH & BODOR, 2000; valamint PLÉH és BODOR, 2001) megemlíti és elemzi is a nyelvben inherensen meglévő bizonytalanságokat (fonetikai, morfológiai, szemantikai-kognitív), ami részben kiindulási alapot szolgáltatott az élőnyelvi példák kategorizálására (lásd 3.2.), ezek befolyásoló szerepét azonban nem kutatta. Ugyanakkor, én ezt az egyoldalúságot felfedezve – a külső tényezők mellett (MITRING, 2000) – inkább a belső (nyelvi) tényezők hatását vizsgáltam már néhány korábbi munkám (MITRING, 2001, 2002, 2003) során is.

2.3.1.1. A hiperkorrekció és a nyelvi intuíció életkori és pedagógiai befolyásolói

PLÉH (1985) 300, 12–17 éves pécsi általános illetve középiskolai tanuló körében végzett kutatásával arra kereste a választ, hogy hogyan változnak a diákok nyelvi, grammatikai intuíciói, s ennek függvényében viszonyulásuk a stigmatizált, valamint hiperkorrekt használatú formákhoz az évek során. Nemcsak az életkor befolyásoló hatására kereste a választ, hanem arra is, hogy vajon a hagyományos tanterv szerint tanuló, illetve a kommunikáció-központú anyanyelv-oktatási kísérletben¹⁷ résztvevők közt van-e szignifikáns különbség. A részben általános alsó illetve felső tagozatos, valamint középiskolában tanuló diákokat két egyszerű módszerrel tesztelte. A felmérésben szereplő 9–9 párba rendezett¹⁸ mondatról el kellett dönteniük, hogy melyek a helytelenek; illetve 15 mondatot kellett osztályozniuk 1-től 5-ig aszerint, hogy mennyire elfogadhatók.

A kísérlet eredményeit elemezve PLÉH rámutat (1985: 76), hogy az öt iskolaév alatt egyharmadára csökken a stigmatizált alakok elfogadása, más szóval, növekszik a stigmatizáció elutasítása az évek során. A normatív, helyes formák elfogadása majdnem egy szinten stagnál a különböző életkori csoportoknál. Felhívja azonban a figyelmet egy hiperkorrekciós tendenciára is: a hiperkorrekció növekedését a normatív, ám gyanús,

¹⁷ Az általános iskolások a BÁNRÉTI Zoltán-féle, míg a középiskolások a KOMLÓSY András által irányított modern anyanyelvi oktatási programban vettek részt.

¹⁸ A mondatok aszerint voltak párba rendezve, hogy milyen nyelvi jelenséget akartak tesztelni, pl. *miatt/véggett, nem-e, suksükölés* stb.

hiperkorrekción előhívó alakok elítélésében látja (pl. *Azt üzenem, hogy osszák be az idejüket* normatív, de hiperkorrekciót előhívó mondat elfogadása az életkor növekedésével csökken, azaz a 12 évesek 72%-a, a 15 évesek 89%-a, míg a 17 évesek csupán 30%-a fogadja el ezt a stigmatizáltnak tűnő, ám normatív mondatot.). Az életkorral növekvő hiperkorrekciós tendenciákat a speciális kísérleti anyanyelvi nevelés kompenzálhatja. A helyes, stigmatizált, valamint hiperkorrekciót előhívó alakok elfogadási arányát a különböző életkorokban a következő, 2. táblázat foglalja össze.

	12 év	15 év	17 év
Helyes	73	72	72
Stigmatizált	62	21	22
Hiperkorrekciót előhívó	72¹⁹	36	24

2. TÁBLÁZAT. A helyes formák, a normatíván stigmatizált, valamint a hiperkorrekciót előhívó formák átlagos százalékban kifejezett elfogadása (N = 310) PLÉH (1985) adatai alapján

A kísérlet hiányosságát abban látom, hogy nem vizsgál tisztán hiperkorrekt alakokat, csupán a már említett, hiperkorrekciót előhívót. Érdekes volna megnézni, hogy a kísérleti eredmények hogyan módosulnak, ha a mondatok között találnánk igazán hiperkorrekt formákat is.

Arra már egy korábbi tanulmányomban (MITRING, 2000: 55) is felhívtam a figyelmet, hogy a hiperkorrekció lényegében három²⁰ módon manifesztálódhat:

- 1.) a bizonytalan, gyanús szerkezetek kerülése, azok mással való helyettesítése²¹;
- 2.) főként grammatikalitási, értékítéletes tesztfeladatokban a hiperkorrekciót előhívó alak elutasítása – passzív hiperkorrekció²²;

¹⁹ A hiperkorrekció megjelenését direkt vagy indirekt módon reprezentáló adatok vastag betűvel vannak szedve.

²⁰ PLÉH (2003: 259) szintén foglalkozik a hiperkorrekció különféle fajtáival, de csak kettőt – aktív és passzív – különböztet meg, jóllehet megemlíti az idegennyelv-elsajátításnál ismert kerülési stratégiát.

²¹ Erre jó példa egy korábbi munkámban (MITRING, 2000) szereplő kiegészítendő tesztmondat: *Miért ne ... a Danubiust, ha szereti?* Ahol előfordult, hogy az elvárt *hallgassa* helyett a *hallgatná* jelent meg megoldasként.

²² Ezek olyan alakokat tartalmazó mondatok, amikben normatív, ám környezetükből kiragadva stigmatizáltnak tűnő formák találhatók. (pl. *Igyekeztek, hogy ők is láthassák az eseményeket*). Itt a *láthassák* normatív, mégis gyakran a beszélők elkerülik, vagy, jelen esetben helytelennek bélyegzik az egész mondatot a gyanús forma miatt.

- 3.) a stigmatizáltnak tűnő, de normatív alakokat nem merik normatív környezetükben sem használni, s hiperkorrekt alakokkal helyettesítik őket – aktív hiperkorrekció²³.

Természetesen ezek előfordulási gyakorisága nagymértékben eltér. Emiatt törekedni kell a felmérések során, hogy lehetőség szerint minél inkább az élőbeszédet próbáljuk modellálni, s elsősorban az aktív hiperkorrekció előfordulását vizsgáljuk. Ezen megfontolásból választottam a tanulmány vizsgálati tárgyául a címben szereplő négy változót és változatait, ugyanis korábbi felmérések, valamint átgondolások során arra a következtetésre jutottam, hogy leginkább ezen változók esetében várható aktív hiperkorrekció. Egy korábbi tanulmányom (MITRING, 2000) tárgyát képező, más változók esetében csak a kerülés, vagy passzív hiperkorrekció jellemző – ami nem más, mint a grammatikalitási ítéletek elemzéséből levont következtetések –, valamint esetleg felléphet aktív hiperkorrekció, de ezekben az esetekben nem érdemes belső, nyelvi tényezők szerepét vizsgálni, mert azok nem alkalmazhatók ott. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a kikövetkeztetési módszer validitása pedig kétséges (vö. KONTRA, 1998a).

Vegyük sorra a korábbi tanulmányom (MITRING, 2000) során vizsgált változókat, s nézzük, hogy esetükben milyen hiperkorrekció léphet föl.

Az ok- és célhatározás kifejezése során a következő változó során alakulhat ki hiperkorrekció: (miatt). PLÉH (1990) szemantikai-kognitív bizonytalanságokkal magyarázza azt, hogy az oki és teleológiai kontextusokban nem mindig a megfelelő alakokat használják a beszélők. A (miatt) változó az ok kifejezésére szolgál, de nagyon gyakran célkijelölő kontextusokban is használatos:

(1) *Az előadás miatt nem tudtam elmenni.* (ok)

(2) *Az előadás miatt jöttem.* (cél)

Ez utóbbi nem normatív használat, de nem különösebben²⁴ stigmatizált.

A (végett) változó inkább az igényesebb nyelvhasználók körében használatos, s a célkijelölő kontextusokban normatív a használata. Bár PLÉH (1990: 61) azt állítja, hogy aktív hiperkorrekció itt nem igen van, vagyis a (végett) nem használatos ok meghatározására, spontán, élőbeszédből való gyűjtésem során számos ilyen példával találkoztam, például:

(3) *A víz végett nem lehet úgy építeni.* (ok)

²³ Az előbbi mondatra visszatérve, pl. a megbélyegzett suksükölő alak kerülésével az *Igyekeztek, hogy ők is láthatják az eseményeket* aktív hiperkorrekt formát tartalmazó mondatot produkálják.

²⁴ A stigmatizáltság fokára utaló megjegyzések a MITRING (előkészületben, b), valamint a KONTRA és VÁRADI (1991) tanulmányokban közzétett adatokra utalnak.

A fentieket összegezve elmondható tehát, hogy a (miatt) változónak két változata van: a normatív [miatt] és a [végett] okhatározói kontextusban, ez utóbbi hiperkorrektnek minősül. A (végett) változónak szintén két változata ismert, a normatív [végett] és a [miatt] célhatározói kontextusban, ami kissé stigmatizált. Mint látható, bár létezik e két változó esetében is aktív hiperkorrekció, de ezeknek kialakulásában inkább kognitív tényezők játszanak szerepet, ezért a később bemutatandó belső, nyelvi tényezők vizsgálatát nem tartottam fontosnak itt.

Az ikes ragozás során is felléphet aktív hiperkorrekció. Köztudott, hogy egyes szám első személyben (E/1) az igényes ikes ragozás végződése az *-m*. Túláltalánosítás révén, a nem ikes ragozású igék esetében is megjelenhet ez a magas presztízzsel bíró végződés. Spontán, előbeszédbe feljegyzéseim anyagát vizsgálva azt tapasztaltam, hogy ez a túláltalánosított, hiperkorrektnek minősülő végződés leggyakrabban az *edzem* és *könyörgöm* igék esetében fordul elő. Összegezve elmondható, hogy az (ikes ragozású E/1 igék) változónak két változata ismert: a normatív [*-m*] végződés, valamint a közepes mértékben stigmatizált [*-k*] végződés. A beszélők megtanulják, sőt kontextus mentesen túláltalánosítják a *-k* végződés E/1-ben való kerülésére irányuló szabályt, s nem csak az ikes ragozású igék esetében alkalmazzák. Így lehetséges, hogy ezt a szabályt a nem ikes ragozású igékre is kiterjesztik, s következésképpen hiperkorrekt alakokat produkálnak. Bár aktív hiperkorrekció itt is megvalósul, mégsem láttam értelmét a belső, nyelvi tényezők hatása vizsgálatának, mivel kialakulásukban nem véltem fölfedezni egyik vizsgált, belső tényező (pl. szórend, távolság, modalitás) szerepét sem. Az ikes ragozásról általában lásd G. VARGA (1971), HORVÁTH és REMÉNYI (1990), valamint T. URBÁN (1992) cikkeit.

A stigmatizált nákolás vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy nem alakul ki aktív hiperkorrekció. Vegyük sorra a releváns változókat és azok változatait az állítás bizonyítására. Az alanyi ragozású²⁵ igéknél E/1-ben a feltételes mód kifejezésére a *-nék* végződés utal hangrendtől függetlenül. Ez mély hangrendű igék esetén egy, a magyar nyelvire általánosságban jellemző törvény, a magánhangzó-harmónia felfüggesztéséhez vezet (4). Valószínűleg ezért is alakul ki ezekben az esetekben a stigmatizált használat, vagyis amikor a magánhangzó-harmóniát részesítik előnyben a beszélők (5):

(4) *Én el tudnék menni a meccsre.* (normatív, magánhangzó-harmónia blokkolása)

(5) *Én el tudnák menni a meccsre.* (erősen stigmatizált, a magánhangzó-harmónia érvényesül)

²⁵ Az alanyi ragozású ige további elnevezései: intranzitív, vagy határozatlan tárgyú ige.

Tárgyas ragozású²⁶ igék esetében feltételes mód T/3-ban viszont a normatív használat szabályai szerint a *-nák* végződés használatos mélyhangrendű tő esetén (6) és *-nék* magas hangrendnél (7). A suksüköléshez hasonlóan, a nákolás is a nyelvművelők egyfajta küzdőterévé vált. A megbélyegzést elkerülendő, a beszélőközösség tagjai minden kontextusban próbálják elkerülni az ezt kiváltó *-nák* végződést. Érdekes azonban, hogy T/3-ban nem fordul elő aktív hiperkorrekció (8). A mély hangrendű igék esetén amúgy sem várunk hiperkorrekciót, mert ott megint csak nagyobb erőfeszítést igényelne a magánhangzó-harmónia felfüggesztése. A stigmatizált *-nák* végződés elkerülése nem a hiperkorrekció kialakulásához vezet, hanem inkább az egész szerkezetet próbálják kerülni (9), mással helyettesíteni, gyakran a *-na-* betoldásával (10), intranszítívva téve ezáltal az igét. Hiperkorrekcióra utaló jel még a grammatikai ítéleteknél az elutasítás lehet (11), de mint azt látni fogjuk (vö. KONTRA 1998a), ez nem ad mindig megbízható képet. Az ilyen mondatok elutasítása passzív hiperkorrekció, mert csak következtethetünk, hogy a válaszadó a hiperkorrekt alakot tartaná helyesnek, amiről pedig már kiderült, hogy nem is létezik!

(6) *Ők el tudnák intézni a dolgot.* (normatív, mély hangrendű, nem sérül a magánhangzó-harmónia)

(7) *Ők elvinnék a tejet, ha nem lenne savanyú.* (normatív, magas hangrendű tő, nem sérül a magánhangzó-harmónia)

*(8) *Ők el tudnék intézni a dolgot.* (aktív hiperkorrekció lenne, agrammatikus, nem fordul elő)

*(9) *Mi lenne, ha nekiálllok főzni.* (kerüléssel hiperkorrekció, agrammatikus mondat)

(10) *Ők meginnának egy pohár tejet.* (kerüléssel hiperkorrekció)

(11) *Ha tudnák a választ, biztosan elárulnák nekem.* (elutasítása passzív hiperkorrekció)

Összegezve a fentiek elmondható, hogy az intranszítív igék, feltételes mód E/1, vagyis (nék) változónak 2 változata létezik, a normatív [nék] végződés és az erősen stigmatizált [nák] végződés. Ezzel szemben a tranzitív igék, feltételes mód T/3, vagyis (nVk) változónak szintén két változata létezik, a mély hangrendűeknél a normatív [nák], a magas hangrendűeknél a normatív [nék] végződés. Hogy miért nem alakul ki itt is az E/1-ben megnyilvánuló, stigmatizációval analóg, de ellentétes irányú hiperkorrekció, arra

²⁶ A tárgyas ragozású ige további elnevezései: tranzitív vagy határozott tárgyú ige.

eddig nem találtam választ. Annyi bizonyos, hogy aktív hiperkorrekció hiányában ezt a változót a jelen tanulmányomban nem vizsgálom. A normatív és stigmatizált feltételes módú igék egyes szám első személyű alakjainak használatáról a különböző társadalmi csoportokban lásd bővebben LACZKÓ (1990) tanulmányát.

A következő két változó esetében is csak passzív hiperkorrekcióval (14, 15) találkozhatunk, amikor is a stigmatizáltnak vélt, más kontextusban elutasított formákat grammatikalitási feladatokban elutasítják. Mind az *a* (névelő) + tulajdonnév (12), mind a *nem-e* forma (13) kisebb-nagyobb mértékben stigmatizált a magyarban. A nekik megfelelő passzív hiperkorrekcióra a (14) és (15) mondatok mutatnak példákat.

(12) *A Feri elment vásárolni.* (kisebb mértékű stigmatizáció)

(13) *Megkérdeztem, hogy nem-e tud segíteni.* (nagy mértékben stigmatizált)

(14) *A Feri által javasolt ötlet jó.* (elutasítása passzív hiperkorrekció)

(15) *Megkérdeztem, hogy a „nem”-e a helyes válasz.* (metanyelvi használat, elutasítása passzív hiperkorrekció)

Aktív hiperkorrekció hiányában e két változó tanulmányozását is kizártam a tanulmány vizsgálati köréből.

A címben szereplő (bV) és (bVn), valamint a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötő módja) változók esetében fellépő aktív hiperkorrekció kialakulásáról és az ebben szerepet játszó nyelvi tényezők szerepének vizsgálatáról később részletesen lesz szó, ezért ezekre itt most nem térek ki (a kialakulás fázisairól bővebben lásd: 2.5.1., 2.5.2. és 2.5.3., a nyelvi tényezők szerepéről lásd a vizsgálatról szóló 4. fejezetet).

Bár a tanulmány nem tér ki a következő esetekre²⁷, mégis érdemes megemlíteni őket, ugyanis a hiperkorrekcióval azonos módon, túláltalánosítás, esetleg egy bizonyos forma kerülése miatt jönnek létre.

(16) *Döbrögít hazavonszolták. Szalámít is vettünk.* (az -ít végű igék túláltalánosítása)

(17) *Tonbolni kezdett a szél.* (az *mb* ejtés gyakran *nb* leírva, ennek túláltalánosítása)

(18) *Anjuk közéjük állott.* (az *ny* ejtés gyakran *nj* leírva, ennek túláltalánosítása)

²⁷ A (16)–(19)-ig példákért köszönettel tartozom P. LAKATOS Ilonának, aki rendelkezésemre bocsátotta ezeket. A többi példával együtt ezek P. LAKATOS és SZABÓ (1986) munkájában találhatók.

(19) *Meik út vezet Budára? Ottó a szabadságharc ideén a legnagyobb ellensége volt Richárdnak.* (a hiátustöltő *j* írásban gyakran nem jelenik meg, ennek túláltalánosítása)

SÁNDOR hasonló jelenségre hívja föl a figyelmet TRUDGILL (1997: 86) fordítása során. Ezek a példák nem csupán a fenti példákkal mutatnak hasonlóságot, hanem a 2.3.2.9. pontban bemutatott, észak-angliai nyelvjárásokban tapasztalható kiejtésbeli hiperkorrekciós példákkal is (vö. *look* típusú szavak). SÁNDOR leírja, hogy számos nem standard magyar dialektusokban az /l/ ejtésben kiesik bizonyos mássalhangzók előtt, s ennek következtében az előtte álló magánhangzó megnyúlik. Ennek következtében *vót*-ot ejtenek *volt* helyett, *hónap*-ot a *holnap* helyett stb. Ennek kompenzálásaként előfordul, hogy túláltalánosítják azt a szabályt, hogy ahol ők hosszú magánhangzót ejtenek, ott a standardban rövid magánhangzó + /l/ van, s ott is rekonstruálják – természetesen helytelenül – az *l*-es alakot, ahol azt nem kellene, s alkotnak a standardban nem létező *szoldá*-t *szóda*, valamint *csolkol*-t *csókol* helyett.

A fenti példák vizsgálatát azért nem tartom fontosnak, mert ezek elszigetelt szavak, melyek előfordulása valószínűleg nem függ nyelvi tényezőktől.

2.3.1.2. A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre

BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987) arra keresték a választ, hogy a megnövelt objektív éntudatosság, amit kísérletükben egy tükör idézett elő, vajon csökkenti vagy növeli-e a hiperkorrekciós tendenciákat. Két 10–10 fős első- illetve másodéves pszichológushallgató vett részt a kísérletben. Ebben a vizsgálati helyzetben a fő módszerbeli kísérleti változó a kísérleti szoba elrendezése volt. Ez azt jelentette, hogy az első csoport „tükrös”, a második „nem tükrös, foncsoros” helyzetben ítélte meg a mondatok helyességét. A „tükrös” csoportnak, időről időre bele kellett néznie a tükörbe, aminek a kísérlet ideje alatt nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, ugyanis a feladatmegoldáshoz nélkülözhetetlen instrukciók, illetve sorszámok voltak a tükörre ragasztva. A kísérlet két részből állt: először 34 kártyát kaptak a kísérleti alanyok egy-egy mondattal, melyeket két csoportba kellett osztaniuk aszerint, hogy melyiket tartják helyesnek, illetve helytelennek. A kísérlet második felében 15 mondatot²⁸ kellett értékelniük nyelvhelyesség szerint egy 5 fokú

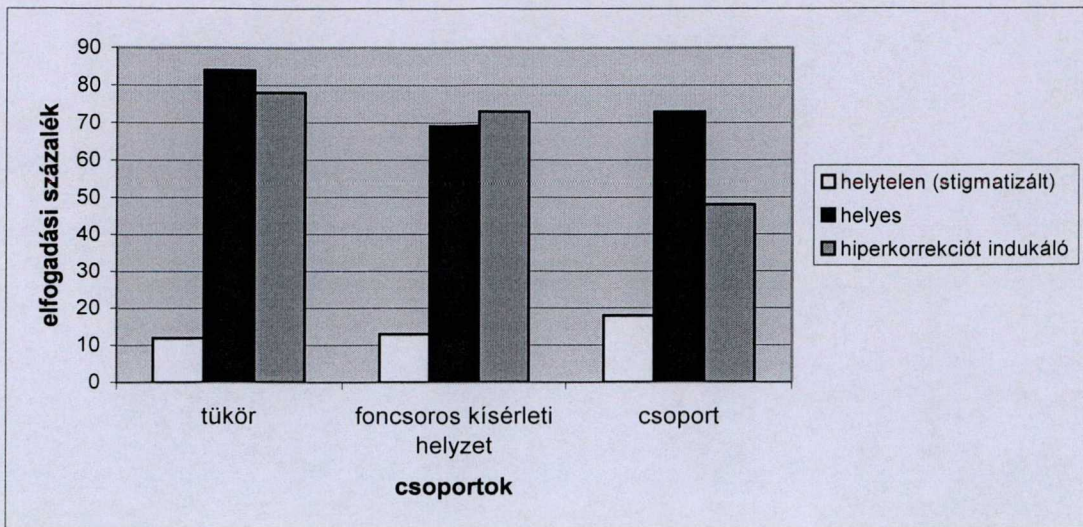
²⁸ A mondatok nagy része megegyezett a pécsi iskolások körében folytatott hiperkorrekciós tendenciák kutatására használt mondatokkal (vö. PLÉH, 1985).

skálán; valamint saját ítéletükben való bizonyosságukat egy 3 fokú skálán; és utoljára saját ítéletük szigorúságát egy ugyancsak 3 fokú skálán.

A kísérleti eredményeket elemezve elmondható (BÁNFAI, BODOR és PLÉH 1987: 27), hogy a nyelvi intuíció nem csupán a beszélőközösség különbözői tagjait, csoportjait tekintve nem mutat homogén képet, hanem egy bizonyos beszélő tényleges állapotainak is függvénye. Ha iskolázott beszélőknél kísérleti beavatkozással növeljük az objektív éntudatot, akkor a személyek hívebben követik a maguk által is elfogadott normákat. Szignifikáns különbség mutatkozott a bizonyosság tekintetében, azaz a kísérleti személyek bizonyosabbak voltak ítéletükben a „tükrös” csoportban. Érdekes, hogy a megítélési helyzet változtatása csupán a hiperkorrekt alakok estén vezetett különbséghez a két csoportot figyelembe véve. A jó és a stigmatizált mondatoknál nincsen hatása a megítélési helyzetnek. A hiperkorrekciót előhívó mondatoknál azonban a hiperkorrekciós tendencia nagyobb leküzdése figyelhető meg a tükrösbe néző csoport esetén. Ez abban mutatkozik meg, hogy a csoport tagjai szignifikánsan több, hiperkorrekciót indukáló, de helyes mondatot fogadnak el jónak (BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987: 25). A különféle mondat típusok elfogadási arányát a tükrös és foncsoros csoportban a 3. táblázat valamint a 2. ábra mutatják be.

Mondattípus	Tükrös	Foncsoros	Csoport	F(2,27)	p
Stigmatizált	12	13	18	<1	n.s.
Grammatikus	84	69	73	1.96	n.s.
Hiperkorrekciót indukáló	78	52	48	5.24	.01

3. TÁBLÁZAT. A különféle típusú mondatok elfogadása százalékban kifejezve az eltérő kísérleti szituáció függvényében BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987 alapján

2. ÁBRA. A tudatosság növekedésével (tükör) csökken a hiperkorrekció aránya
PLÉH (2003: 258) alapján

Későbbi munkáikban (PLÉH & BODOR, 2000, valamint PLÉH és BODOR, 2001) a szerzők megállapítják, hogy a nagyobb éntudatosság (vagyis a tükör) kicsit meglepő módon nem a Szuperegot, hanem az Egot erősítette. Vagyis a tükör jelenléte nem segítette elő a hiperkorrekciót, hanem inkább nagyobb normakövetést eredményezett.

Az itt bemutatott tanulmány (BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987) gyenge, támadható pontja, az előzőhöz hasonlóan (lásd 2.3.1.1.) szintén a hiperkorrekt alakok direkt vizsgálatának hiánya. Itt szintén csupán hiperkorrekciót elhívó formák elutasításából vontak le következtetéseket a hiperkorrekcióra nézve. Itt úgyszintén érdemes lenne megismételni a kísérletet olyan mondatok bevonásával, s megítélésével, amelyek hiperkorrekt használatú alakokat tartalmaznak. A kísérletben közzétett szám adatok, ugyanis torzított képet mutathatnak a hiperkorrekció előfordulásának gyakoriságáról (vö. 1. táblázat. „Előfordulás gyakorisága”), megítéléséről a beszélőközösségben, még ha a tendenciák szintjén valós képet is mutatnak.

A másik, szociolingvisztikai szempontból kifogásolható kísérleti körülmény, az adatközlők száma: csoportonként 10–10 fő. Ilyen mintavételi számmal nem szerencsés hiperkorrekciós tendenciákról beszélni egy adott beszélőközösségen belül. Érdemes lenne a kísérletet nagyobb számú adatközlők bevonásával megismételni. Erre a jelen tanulmány azonban nem vállalkozik, hiszen itt ez elsődleges cél a nyelvi tényezők vizsgálata.

2.3.1.3. A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról I.

A tanulmány (PLÉH, 1990) – számos elméleti fejtegetés (pl. a hiperkorrekció kialakulásának fázisai (lásd 2.5.1. 31. ábra.), valamint a jelenség kiváltásában szerepet játszó fonetikai, morfológiai, szemantikai–kognitív bizonytalanságok taglalása) mellett – egy közel 850 fős, reprezentatív mintavétel eredményeit mutatja be. A vizsgálat eredményeinek bemutatása előtt térjünk ki a hiperkorrekció kialakulásában szerepet játszó tényezők taglalására, ugyanis ezek a megállapítások is már azt sejtetik, hogy nem csupán külső, szociológiai tényezők befolyásolják a jelenség megjelenésének gyakoriságát.

Fonetikai redukció hasonló jelentésű pároknál: az értekezésem témájául választott két változó, az illativusi (bV) és inessivusi (bVn) esetén kialakuló hiperkorrekció magyarázataként PLÉH (1990) a fonetikai redukciót nevezi meg. Szerinte a szóvégi nazális gyenge fonetikai pozícióban van, ezért erős a tendencia a redukciójára. Ez egybeesik VÁRADI (1995/96) megállapításaival. Az alaptendencia, hogy a két forma *-ba* alakba esik egybe, s ez stigmatizálódik. A hiperkorrekciós tendencia pedig éppen az ellenkezőjét jelenti, vagyis, hogy mindkét jelentésben a *-ban* válik használatossá:

(20) *Tegnap délig ültem az iskoláBAN.*

(21) *Bementem az iskoláBAN.*

Bár a szerző megjegyzi, hogy a hiperkorrekció kialakulása feltehetően nem semleges a predikátum szemantikájára és pragmatikájára nézve, ezekre a kérdésekre nem tér ki. Arra is felhívja PLÉH a figyelmet, hogy a bizonytalanság kialakulásában az is szerepet játszhat, hogy vannak kognitívan kétértelmű predikátumok is, mint például (22) és (23):

(22) *Fát ültettem a kertbe.*

(23) *Fát ültettem a kertben.*

Mindkét mondat normatív lehet, csupán a perspektívában különböznek. A (22) mondat direktív, míg a (23) lokatív perspektíva esetén normatív. A szerző azt is megjegyzi, hogy a hiperkorrekció előfordulása ott várható nagyobb arányban, ahol mindkettő szerepelhet, de pragmatikailag a lokatív elsődleges, míg a mondat értelme szerint a direktív jelentés a helyénvaló. Erre a kérdésre még az élőnyelvi példák kategorizálása során visszatérek (vö. 3.2.).

Alternatív morfológiai utak kétértelmű formákhoz vezetnek: ehhez a kategóriához a szerző két jelenséget is sorol. Egyrészt a feltételes módnál kialakuló, bár csupán passzív hiperkorrekciót; másrészt pedig a disszertáció másik központi vizsgálati tárgyának, a *-t* végű igék esetében jelentkező, immár aktív hiperkorrekciót. A feltételes

módú, egyes szám első személyű, mély hangrendű intranszitiv igéknél az alacsonyabb szinten működő magánhangzó-harmónia felfüggesztése történik, ezért lát-NÉK-ot, s nem lát-NÁK-ot használ a normatív beszélő. Mivel a magánhangzó-harmóniát követő *látnák* alak stigmatizálttá válik, ezért hiperkorrekciós tendenciák lépnek fel itt is. Ugyanakkor, nincs olyan forma a nyelvben, amin a hiperkorrekció „landolhatna”²⁹ (PLÉH, 1990: 60), ezért csak passzív, vagy kerüléses hiperkorrekcióval találkozunk. Aktív hiperkorrekció léphet föl viszont a másik morfológiai eredetű bizonytalanság következtében, azaz a felszólító/kötőmód esetén, ha a biztonságosabb kijelentő módú alakokat használjuk. A kijelentő módban megjelenő, s erősen stigmatizált felszólító/kötőmódú alakok (24) itt mind a három fajta hiperkorrekció kialakulását előidézhetik: 1. a hiperkorrekciót előhívó, de kontextusában normatív alakot grammatikalitási tesztekben elítélik a beszélők (25); 2. kerülnek a stigmatizált formát minden kontextusban; 3. aktív hiperkorrekciót produkálnak (26):

(24) *Most már tudhassuk, hogy jön a kocsi.*

(25) *Nem kellene elérni, hogy mis is tudassuk?*

(26) *Nem kellene elérni, hogy mis is tudhatjuk?*

Szemantikai-kognitív bizonytalanságok: A beszélők meg tudják különböztetni az oki és teleológiai kontextusokat, nyelvhasználatuk azonban nem mindig tükrözi ezt. Erre jó példa, hogy az okot jelölő *miatt*-ot (27) cél kijelölésére (28) is használjuk:

(27) *A műtét miatt késett.*

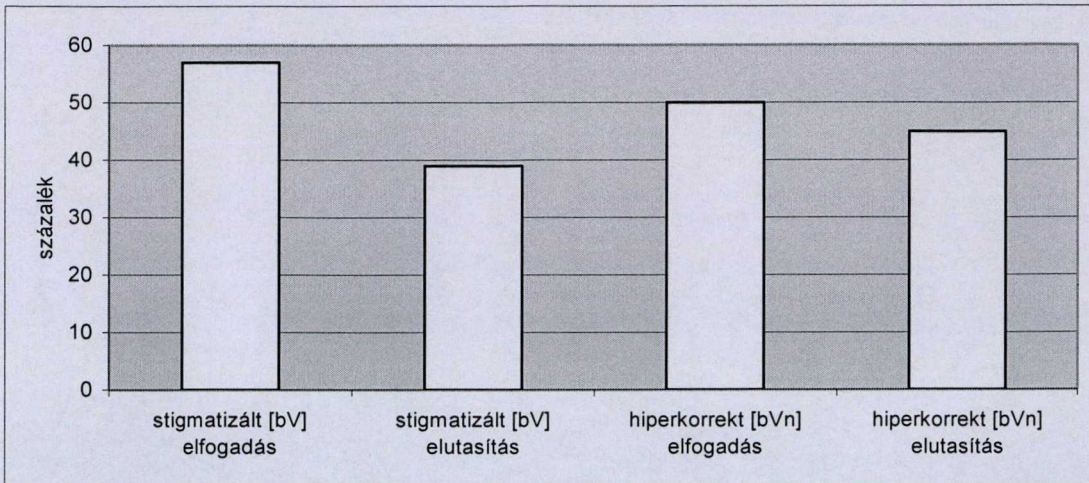
(28) *A műtét miatt feküdt be a kórházba.*

A szerző azt állítja, hogy aktív hiperkorrekció itt sem igazán jellemző, de számos élőnyelvi gyűjtésem ennek ellenkezőjét bizonyítja (lásd: Függelék).

A tanulmányban bemutatott nyelvészociológiai kérdőívben négy módszerrel (grammatikalitási ítéletek, alternatív formák közötti választás, szóbeli mondatkiegészítés, írásbeli szövegjavítás) próbáltak képet festeni a stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról. A dolgozat számos változót vizsgált, itt most a számunkra releváns változók bemutatására szorítkozom. A grammatikalitási ítéletek alapján a -BA/-BAN formáknál a stigmatizált alakoknál az elfogadás 57%-os, míg az elutasítás 39%. Ezek az eredmények nagyjából tükrözik a két nyelvművelő könyv értékítéletét (lásd 2.4.1.). A hiperkorrekciós -BAN elfogadása 50%, elutasítása 45%-os. Ez azt mutatja, hogy a hiperkorrekció, az adott változók – vagyis (bV) és (bVn) – esetében ugyanolyan erős

²⁹ Végül is lenne olyan alak, a *-nék* végződésével, de az megint csak a magánhangzó-harmónia blokkolásával járna.

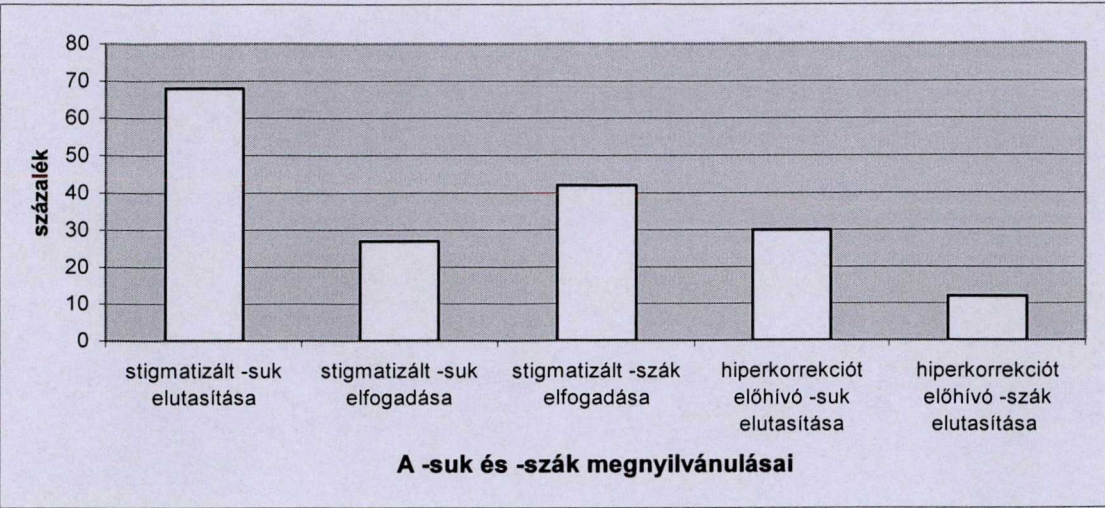
tendencia, azaz ugyanakkora bizonytalanságot eredményez, mint a stigmatizáció (vö. 3. ábra).

3. ÁBRA. A stigmatizált [bV] és hiperkorrekt [bVn] változatok megítélésének aránya a grammatikalitási ítéletekben PLÉH (1990: 70) alapján (N = 850)

A -SUK esetében – a dolgozat értelmezése szerint – a hiperkorrekció nem abban jelenik meg, hogy kijelentő alakot használunk felszólító módban is, hanem abban, hogy az elutasítás olyan szerkezetek esetén is fellelhető, melyek tartalmazzák az üldözött suksükölő alakot, de abban a nyelvi kontextusban normatívan elfogadható. A vizsgálat adatai szerint a stigmatizált -SUK elutasítása 68%, vagyis meglehetősen erős a stigmatizáció – erősebb, mint a másik változó estén (lásd: 2.4.1.). Másrészt, a helyes, de hiperkorrekciót előhívó -SUK elutasítása is 30%-os, ami egyben jellegzetes hiperkorrekciós jegy. A stigmatizált -SUK elfogadása már csak 27%-os.

A nyelvművelő könyvek szintén felhívják a figyelmet a suksükölés és szukszükölés eltérő társadalmi megítélésére (lásd 2.4.1.), ami a jelenlegi tanulmányból (PLÉH, 1990) is jól kivehető, ugyanis a stigmatizált -SZÁK formák elutasítása jóval enyhébb, csupán 42%-os. Ezzel párhuzamosan a normatív, de hiperkorrekciót előhívó alakok elutasítása is meglehetősen alacsony, 12% (PLÉH, 1990: 70). A stigmatizált és normatív suksükölő és szukszükölő alakok különböző elfogadását illetve elítélését a 4. ábra foglalja össze.

4. ÁBRA. A stigmatizált és hiperkorrekciót előhívó -suk és -szák elutasítása és elfogadása grammatikalitási ítéletekben PLÉH (1990: 70) adatai alapján (N = 850)

Tekintsük át tehát, immár táblázatos formában a grammatikalitási feladatban az elutasítás és elfogadás mértékét (4. táblázat).

Szerkezet	Elfogadás	Elutasítás
Helymeghatározás:		
-ba (HE) ³⁰	75	10
-ba (S) ³¹	57	40
-ban (H) ³²	50	45
Kijelentő vs felszólító/kötőmód		
-suk (HE)	66	30
-suk (S)	28	68
-szák (HE)	78	12
-szák (S)	55	42
Feltételes mód		
-nák (HE)	72	19
-nák (S)	44	52

4. TÁBLÁZAT. A grammatikalitási ítéletes feladatokban az elfogadás és elutasítás mértéke százalékban kifejezve (N = 850) PLÉH (1990) adatai alapján

³⁰ (HE) = hiperkorrekciót előhívó.
³¹ (S) = stigmatizált.
³² (H) = hiperkorrekt.

E tanulmány újszerű volta már megmutatkozik abban, hogy nem csupán a passzív hiperkorrekciót vizsgálja, hanem az aktív nyelvhasználatra sokkal jobban emlékeztető mondatkiegészítéssel, valamint szövegjavítási feladatok bevonásával, az aktívát is. Bár a szerző is megjegyzi (PLÉH, 1990: 72), hogy ezeknél a feladatoknál mind a stigmatizáció, mind a hiperkorrekció jegyei „kevésbé kiélezett” formában, vagyis kevésbé gyakran bukkannak föl. A számunkra releváns változókat taglalva a mondatkiegészítéssel feladat viszonylatában megjegyzi, hogy „A -SUK típusú alakok használata is az erőteljes stigmatizációt mutatja, akárcsak az elfogadási ítéletek. Hasonló a -SUK és a -SSZA eltérése is: a -SSZA típusú alakokat határozottan kevésbé kerülnek. A két hiperkorrekciós alaknál itt a hiperkorrekció tetten érhető volt a kijelentő formák használatában is, 12 illetve 18%-ban” (PLÉH, 1990: 72).

Egy másik típusú feladat, a mondatkiegészítés eredményeit a következő táblázat (5. táblázat) foglalja össze.

Szerkezet	Százalék	Szerkezet	Százalék
Kijelentő vs felszólító/kötő mód -juk /-suk		Kijelentő vs felszólító/kötő mód -juk /-suk	
nyitja (N) ³³	89	nyissa (S)	6
válogatja (N)	82	válogassa (S)	7
nyissa (HE)	86	nyitja (H)	12
Kijelentő vs felszólító/kötő mód -sztják/-szák		Kijelentő vs felszólító/kötő mód -sztják/-szák	
ragasztja (N)	76	ragassza (S)	18
választja (N)	74	válassza (S)	16
válassza(HE)	78	választja (H)	18
Feltételes mód -nák/-nék		Feltételes mód -nák/-nék	
tudnék (N)	82	tudnák (S)	14

5. TÁBLÁZAT. A különböző szerkezetek használata a mondatkiegészítéssel feladatban
százalékban kifejezve PLÉH (1990) alapján (N = 850)

³³ (N) = normatív.

A szövegjavításos feladat értékeléséből kitűnik, hogy a stigmatizált -BA alakokat csupán 32 illetve 44%-ban javították ki normatívra. A hiperkorrekt -BAN alakot csupán 47% merte kijavítani a normatív, de sokszor kontextusától megfosztva üldözött -BA-ra. A stigmatizált -SA javítása bár jóval nagyobb arányban történt meg, mint a kevésbé stigmatizált -BA-é (57% vs 32 és 44%), mégis ez fölveti azt a kérdést, hogy vajon itt csak a figyelmetlenséget vagy a tényleges értékítéletet tükrözik-e a szám adatok. A szövegjavításos feladatban használt különböző szerkezeteket a következő táblázat (6. táblázat) foglalja össze.

Eredeti szerkezet	Százalék	Javított szerkezet	Százalék
Helymeghatározás:			
mostanába (S)	66	mostanában (N)	32
sarkába (S)	53	sarkában (N)	44
szülővárosomban (H)	49	szülővárosomba (HE)	47
Kijelentő vs felszólító/kötőmód			
lássá (S)	35	látja (N)	57

6. TÁBLÁZAT. A különböző szerkezetek előfordulása a szövegjavításos feladatban
százalékban kifejezve PLÉH (1990) alapján (N = 850)

Érdemes még áttekinteni az összes típusú mondat elfogadásának mértékét a 850 fős reprezentatív mintában (lásd: 7. táblázat).

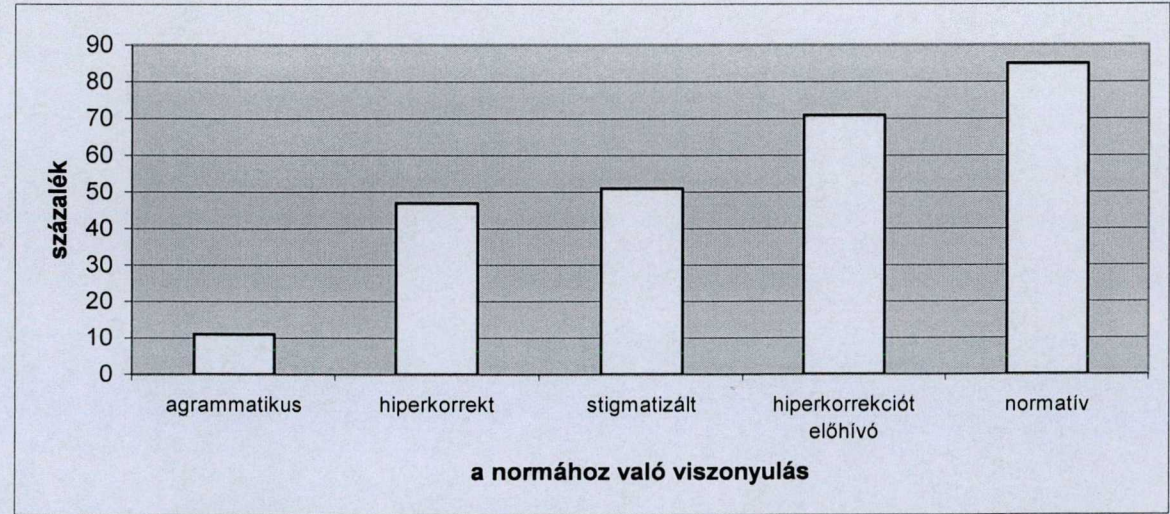
Mondatfajta	Előfordulás (db)	Elfogadás (%)
Normatív	5	85,2
Agrammatikus	5	11,6
Stigmatizált	10	51,1
Hiperkorrekt	3	47,3
Hiperkorrekciót előhívó	5	71,2 (elutasítás: 28,8)

7. TÁBLÁZAT. Az összes típusú mondat elfogadása a reprezentatív (N = 850) mintában
PLÉH (1990) alapján

A táblázatból kiolvasható, hogy a hiperkorrekció megléte két adatból olvasható le: 1.: a hiperkorrekt mondatok elfogadásából, ami a táblázat adatai szerint elég magas (47%), de figyelembe kell venni, hogy csupán három előfordulásból származik ez az adat; 2.: a hiperkorrekciót előhívó mondatok elutasításából, ami szintén viszonylag magas (28,8%), ez utóbbi a passzív hiperkorrekció jele.

2.3.1.4. A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról II.

Ugyancsak a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat adatait feldolgozó hasonló című, angolul írt, tanulmányában a szerző (PLÉH, 1995) az általános tendenciákat elemezve elmondja, hogy a hiperkorrekt használatú alakok elfogadása meglehetősen magas (47%), de a stigmatizált alakoké is (51%). Ami szintén a beszélők normabeli, s ennek következtében ítéletbeli ingadozását tükrözi, az a normatív, ám hiperkorrekció szenzitív (előzőekben hiperkorrekciót előhívó) alakok kisebb arányú elfogadása, mint a tisztán normatív alakoké (71 vs 85%). A különböző elfogadási arányokat az 5. ábra illusztrálja.

5. ÁBRA. A normához való viszony szerint különféle mondatok általános elfogadása a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálatban PLÉH (1995: 38) alapján

A különböző változókat elemezve a szerző a hiperkorrekció megjelenését két jelenségben látja: 1.) a hiperkorrekt és stigmatizált formák választásában fellelhető egyre növekvő bizonytalanság; de ami számunkra még jelentősebb, 2.) a hiperkorrekt alakok

elfogadása. Kimondottan hiperkorrekt alak a -BAN változó esetében volt a teszt során, s ennek viszonylag magas, 50%-os volt az elfogadási aránya. Ám abban is a bizonytalanság köszönt vissza, hogy a normatív, ám kontextusától mentesen általában stigmatizált -BA-t az adatközlők 25%-a nem merte normatívnak minősíteni. Direkt hiperkorrekt alakokkal a -*t* végű igék esetén nem találkozhatunk az elemzett tanulmányban, ám – az előzőekhez hasonlóan – az szintén a bizonytalanságot mutatja, hogy a hiperkorrekciót előhívó, de normatív -SUK illetve -SZÁK alakokat tartalmazó mondatokat csupán 66 illetve 78%-ban fogadták el, következésképpen 34 illetve 22% nem tartotta ezeket a mondatokat normatívnak! Itt szeretnék előreutalni a különféle változók különböző elhelyezkedésére az E–K (Emelkedett – Közönséges) kontinuum mentén (vö. 2.4.2.) s különösképpen arra, hogy még a -*t* (suksükölő alakok) valamint -*szt* végű igék (szukszükölő formák) társadalmi megítélése is viszonylag nagy különbséget mutat. A stigmatizáció erősebbnek, míg a hiperkorrekció gyengébbnek mutatkozik a -*t* végű igék esetén, mint a -BA/-BAN változónál (PLÉH, 1995: 39). Ez a következtetés nem mutat igazán valós képet, ugyanis az aktív hiperkorrekciót nem érdemes a passzívval (hiperkorrekciót előhívó forma elutasítása) összehasonlítani. Ha, ugyanakkor a passzív hiperkorrekciót vetjük össze, máris más képet kapunk, ugyanis itt a hiperkorrekció – legalábbis a -*t* végű igék esetén – erősebbnek mutatkozik, mint a lokációt kifejező -BA/-BAN változónál (34 vs 25%).

Az aktív nyelvhasználatot jobban tükröző kiegészítéses feladatot elemezve a szerző elmondja, hogy a nyelvhasználat jobban normakövetőnek bizonyul, mint a megítélés. A kevesebb tudatosságot igénylő feladatnál ugyanis kevesebb volt a hiperkorrekció és stigmatizáció is. Mivel ebben a feladatban leginkább igei alakokat kellett használni, ezért csak a -SUK használatáról vannak összehasonlító adatok. Itt a hiperkorrekciót előhívó, ám normatív -SUK-ot már 86% merte használni (vö. az ítéletes feladat 66%-ával).

Ez a tanulmány már foglalkozik különböző társadalmi paraméterek (életkor, foglalkozás, iskolázottság, lakóhely, anya foglalkozása, apa foglalkozása), mint független változók bevonásával. A társadalmi, független változók szerepének bemutatására később, a 2.3.1.9. pontban térek ki részletesebben.

2.3.1.5. A nyelvi Szuperego a stigmatizáció–hiperkorrekció dimenziójában

Ezekben az írásokban (PLÉH & BODOR, 2000; valamint PLÉH és BODOR, 2001) a szerzők – az eddigi tanulmányokban bemutatottak összegzése mellett – kimondottan

pszicholingvisztikai alapokra helyezik a hiperkorrekciós kutatásokat. A freudi pszichoanalízisben megismert fogalmakkal asszociálják a nyelveket. Ezek szerint a hiperkorrekció a büntető „Szuperego”-hoz (felettes én) társítható, míg középen a normát képviselő „Ego” (én) található, a harmadik résztvevő pedig a stigmatizációs „Id” (ösztön én). A hiperkorrekció kialakulásának fázisait a freudi fogalmak segítségével úgy kell értelmezni, hogy először az Id hatása érvényesül, mikor egyszerűsödik a rendszer. Ezután, az oktatás és a nyelvművelés kap szerepet, ami a Szuperego intézményesített ágense, s a belénk plántált metakontrollt próbálja érvényesíteni. Közben az Ego – ami tudja, hogy a redukált forma bizonyos környezetben elítélendő, míg másban, más jelentéssel, funkcióval elfogadható – mindvégig jelen van, s próbál egyensúlyozni.

A nyelvművelésről, illetve anyanyelvi oktatásról megállapítják, hogy az előbbinek bár az a célja, hogy megőrizze a különbségeket, mégis, ellentétes hatást vált ki, ugyanis hatására a különbségek ugyanúgy elmosódnak csak épp az ellentétes irányban. Ebben a folyamatban szintén meghatározó szerep jut az anyanyelvi oktatásnak, ami nem Ego, hanem Szuperego orientált (az anyanyelvi oktatás szerepéről a hiperkorrekcióban lásd: 2.3.1.6.).

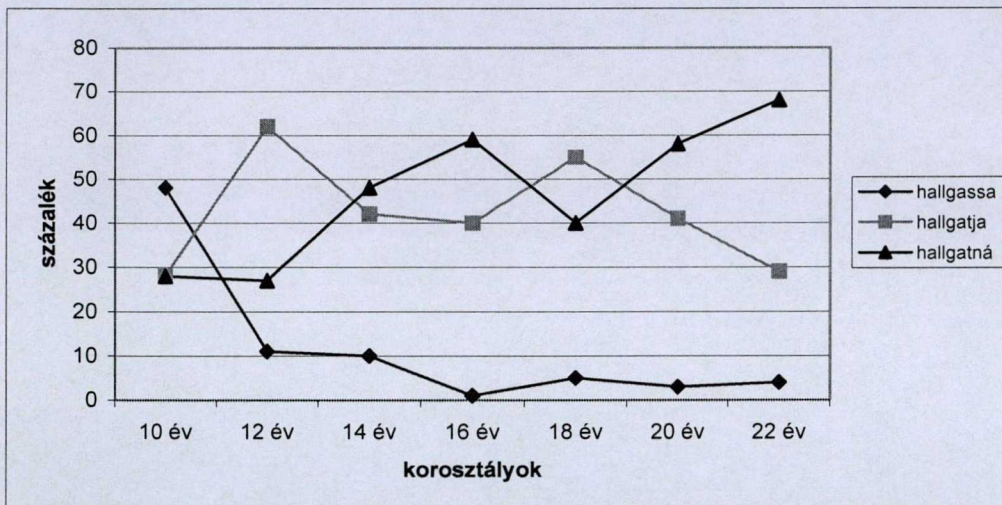
2.3.1.6. Az anyanyelvi oktatás szerepe a hiperkorrekció kialakulásában

Egy korábbi munkámban (MITRING, 2000) a hiperkorrekció kialakulásában szerepet játszó számos társadalmi és pszichológiai (külső) tényező közül a büntető szellemű anyanyelvű oktatás hatásával, szerepével foglalkoztam. A tanulmányban közölt vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy a különböző életkorú diákokra, milyen mértékben jellemző a hiperkorrekció, s ebben milyen szerepet játszik az anyanyelvi oktatás. A kísérletben 200, 10–22 éves diák adatközlő vett részt. A tanulmány számos változóra³⁴ terjedt ki: -BV/BVN; -SUK/SÜK; -SZUK/SZÜK; -NÁK/NÉK; -M (ikes ragozás); A (névelő) + tulajdonnév; MIATT/VÉGETT; NEM-E. A mintavétel során 5 különböző típusú feladatot kellett megoldani: 1.) grammatikalitási ítéletek (részben a mondat helyességét osztályozva egy 5 fokú skálán, részben a mondat feltételezett használójának iskolai végzettségét kellett meghatározni); 2.) mondatkiegészítéssel feladat

³⁴ A változókat a cikkben megjelent formában jelölöm, bár azóta már meggyőződése, hogy jelölésük néhol a helytelen hagyományokat követte. A jelen dolgozatban használt jelölés szerint tehát a következő változókat vizsgáltam: (bV) és (bVn); (a -t végű igék kijelentő módja) és (a -t végű igék felszólító/kötőmódja); intranszítív igék, feltételes mód E/1: (nék) és tranzitív igék, feltételes mód T/3: (nVk); (ikes ragozású E/1 igék) és (nem ikes ragozású E/1 igék); a + tulajdonnév; (miatt) és (végett); *nem-e*.

(zárójelben megadott E/3 igék, illetve alanyesetű főnevek megfelelő alakjának behelyettesítésével); 3.) alternatív formák közti választás; 4.) szövegjavítás; 5.) véleménynyilvánítás (ennek eredményeit lásd: 2.4.1.).

A hiperkorrekció megítélése a különböző korosztályok körében, a mondatkiegészítési feladat alapján a következő volt. Meglehetősen magas arányú volt a hiperkorrekt alakok használata a kisdíákok körében (46%), ez az arány a nagyobbaknál fokozatosan csökkent. Az életkorral együtt, azonban, nőtt az úgynevezett kerüléses formák használata. Ez alatt azt kell érteni, hogy a nagyobb díákok előszeretettel használtak megbízható, azaz sem nem stigmatizáció gyanús, sem pedig hiperkorrekt alakokat. Ez a kerüléses módszer szintén a bizonytalanság, tehát a hiperkorrekció, ha nem is az aktív hiperkorrekció jele (vö. 6. ábra).

6. ÁBRA. A hiperkorrekt *hallgatja*, a hiperkorrekciót előhívó, de standard *hallgassa* és az elkerülő *hallgatná* alakok használata mondatkiegészítésben és hibajavításban életkorok szerint MITRING (2000) alapján (N = 200)

Tanulmányomat elemezve KONTRA (2003b: 75) fölhívja a figyelmet arra, hogy „Az iménti életkori eloszlás életkori változás meglétét valószínűsíti; olyan mintázat, amely generációról generációra ismétlődik.”. Ezt a feltételezést az is alátámasztja, hogy más változók – (bVn) és (bV) – esetén is hasonló életkori eloszlást kaptunk. KONTRA kifejti, hogy ezeket az eredményeket „a hiperkorrekció életkori változási mintáit mutató eredményeknek tekintjük, vagyis: azt mutatják az adatok, hogy a 10 évesek a *-t* végű igéknek, az illativusi (bV) változónak... a hiperkorrekt változatait sokkal nagyobb arányban fogadják el, illetve használják, mint a 12–14 éves iskolástársaik.”

Mivel a hiperkorrekció, bizonyos szempontból csökkenő, másik szempontból pedig növekvő tendenciát mutat az életkor előre haladtával, érdemes megkülönböztetni – mint arra már korábbi pontokban is föl hívtam a figyelmet (lásd 2.3.1.1. és 2.3.1.2.) – az aktív illetve a passzív vagy esetleg kerüléses hiperkorrekció vizsgálatát, ugyanis ezek akár ellentmondó eredményekhez is vezethetnek.

A Szuperego orientált anyanyelvi oktatásnak, valamint a nyelvművelésnek tehát szerepe van a hiperkorrekció kialakulásában. Jennifer SMITH³⁵ egy nyelvészeti előadás során is a nyelvművelőket tette felelőssé ezért. Ugyanis szerinte munkájukkal elősegítik a hiperkorrekció megjelenését. Hogyan lehetne újragondolni, esetleg megreformálni szerepüket? ÁGEL (1991) tanulmányában a nyelvészet és nyelvművelés viszonyának³⁶ újraértelmezésére buzdít. Véleménye szerint, a nyelvész feladata az, hogy a haladó³⁷ és dilettáns³⁸ nyelvhasználat közti különbségeket tudatosítsa. Továbbá, hogy bemutassa, hogy egy új nyelvhasználati jelenségnek milyen az elterjedése, valamint, hogy milyen a várható hatása. A nyelvművelő feladata viszont, hogy a dilettáns nyelvhasználatot elítélje, a haladót, pedig minősítse.

2.3.1.7. A négy vizsgált változóról – (bV) és (bVn), valamint a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) – szóló korábbi munkáim

A (bV) és (bVn) illetve (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító módja) változók vizsgálatára irányuló korábbi munkáim (MITRING, 2001 és 2002) lényegében e disszertáció előtanulmányaként értelmezhetők, ezért ezek bemutatásától eltekintek. Ezek előzetes eredményeire a későbbiek során úgyis utalások történnek.

2.3.1.8. Hiperkorrekció a gyermeknyelvben

Egyik – kitérőnek szánt – tanulmányomban (MITRING, 2003) – szakítva a korábbi hagyományokkal – arra kerestem a választ, hogy vajon a gyermeknyelvben is fellelhetők-e a hiperkorrekció, vagyis a túláltalánosítás jegyei. A gyermeknyelv hangtani rendszerét

³⁵ Jennifer SMITH szociolingvisztikát oktató vendégtanárként a Durhami Egyetemen 2000. évi ott-tartózkodásom során. Számos, későbbiekben említendő példát is neki köszönhetek.

³⁶ A nyelvészet és nyelvművelés viszonyáról lásd még: KONTRA (1998b) és DEME (1998) írásait.

³⁷ Szokatlan, akár újszerű nyelvi folyamat, de nem meglepő a nyelv változásának ismeretében.

³⁸ A nyelv belső folyamataira nem támaszkodó változás.

leíró kutatások elsősorban a 0–2 éves korosztályt vizsgálják, ugyanis két éves kor végére általában kialakul a felnőttekéhez hasonló fonémarendszer, s innentől kezdve sokkal látványosabb fejlődés mutatkozik a szavak, illetve a mondat szerkezet elsajátításában. Cikkemmel azonban fel kívántam hívni a figyelmet arra, hogy még ezután is előfordulnak a hangrendszerben figyelemre méltó jelenségek, még ha nem is új fonémák létrejötte.

ROBERTS (2002: 333) megjegyzi, hogy a szociolingvisztikán belül a gyermeknyelvi kutatások viszonylag újszerűnek mondhatók, mindössze kb. 40 éves múltra tekintenek vissza. Ezért talán nem meglepő, hogy a gyermeknyelvet vizsgálva számos módszertani nehézséggel kellett szembenéznem, főként azért, mert a vizsgált jelenség egy bizonyos korosztályra (2,5–3 éves) jellemző. Az egyik a módszer megválasztása volt. A gyermekek körében, természetesen, a kérdőíves módszer nem alkalmazható, így kénytelen voltam spontán megnyilatkozásokat följegyezni, s ezekből valamiféle általánosítást levonni. A vizsgálat során az úgynevezett longitudinális, biografikus módszert alkalmaztam, azaz egy gyermek nyelvi fejlődését figyeltem több éven keresztül.

A másik problémakört egyértelműen a vizsgálatban résztvevő(k) száma jelentette. Természetesen egy gyermek beszédét vizsgálva nem lehet általánosításokat levonni a gyermeknyelvre nézve. A kimutatott tendenciákat, érdemes volna megvizsgálni több gyermek beszédének bevonásával, ugyanis lehet, hogy akkor általánosításokat tudnánk megfogalmazni a gyermeknyelv egészére nézve is. ROBERTS (2002: 337) szintén ezekre a problémákra – vagyis a kisszámú vizsgálati alany, következésképpen a több gyermek bevonásának igénye; longitudinális, naplószerű feljegyzési módszer; időigényes felmérések – hívja föl a figyelmet, s rámutat, hogy ezek jellemezték általánosságban véve a korai gyermeknyelvi kutatásokat (lásd pl.: BLOOM, 1973; BROWN, 1973; LABOV és LABOV, 1976). A korai gyermeknyelvi kutatások másik alapvető szemléleti hibáját ROBERTS (2002: 345) abban látja, hogy ezek a gyermekek nyelvét, kialakulóban levő, de még tökéletlen felnőttnyelvi variánsnak tartották. Az új szemléletmód afelé közelít, hogy a gyermekek nyelvét már nem a felnőttnyelv egy kialakulóban lévő alsó, kezdeti fázisának tekinti, hanem ezt a területet, önmagában véve egységes egészként kezeli. Én is ezt a szemléletmódot próbáltam követni, már csak azért is, mert az általam vizsgált, a gyermek nyelvében megjelent hiperkorrekciós jelenség a felnőttnyelvben nem létezik, sem annak felnőttek körében ADS³⁹, sem pedig gyermekekkel használt CDS⁴⁰ változatában.

³⁹ ADS = 'Adult Directed Speech'. A rövidítést ROBERTS (2002) tanulmányából kölcsönöztem.

⁴⁰ CDS = 'Child Directed Speech'. A rövidítést ROBERTS (2002) tanulmányából kölcsönöztem.

A gyermeknyelvi kutatások egyik alapvető kérdéséből indultam ki, ami arra keresi a választ, hogy vajon a gyermek teremti (nativista elmélet), utánozza (empirikus elmélet), vagy esetleg rekonstruálja-e a nyelvet (LENGYEL, 1981: 289). Természetesen mindkét elmélet mellett, illetve ellen számos érv szól. Bizonyos formák megléte a gyermeknyelvben az utánzáselmélet megcáfolásaként értelmezhető. Paradox lenne ugyanis azt állítani, hogy a gyermek pusztán a felnőttek nyelvét utánozva sajátítja el a nyelvet, ha olyan formákat találunk a nyelvében (pl.: *rengőr*, *korta*, *labgát*, *óvogába* a felnőttnyelvi *rendőr*, *torta*, *labdát* és *óvodába* helyett), amik a felnőttekből hiányoznak, következésképpen sohasem hallhatta őket.

A hiperkorrekt alakok kialakulását a következőképpen próbáltam magyarázni. Gyermeknyelvi kutatásokból köztudott, – például SCHULTZE írásaiból –, hogy a gyermeki hangfejlődés az anyanyelv elsajátítása során is a legkisebb fiziológiai erőfeszítés irányát követi (LENGYEL, 1981: 45–46), vagyis a könnyebben ejthető hangokat előbb, míg a nehezebben ejthetőket később produkálja. Az eddigi vizsgálatok arra is fényt derítettek, hogy a gyermekek mind a hangok képzési helyére, mind pedig képzési módjára nézve egy bizonyos sorrendiséget követnek (LENGYEL, 1981: 152). Leegyszerűsítve, a képzés helyére fókuszálva úgy összegezzük, hogy a gyermekek először az ajak- [p], [b], ezt követően a fog- [t], [d], és végezetül a torokhangokat [k], [g] sajátítják el. Ennek a sorrendiségnek köszönhetően, két éves kor környékén, nem ritkák a *tutya* (*kutya* helyett), és *dombol* (*gombol* helyett) szóalakok. Itt lép a képbe a másik nagy befolyásoló tényező, vagyis a másodlagos kontroll. A szülők ezeket a formákat több-kevesebb nyomatókkal korrigálják, esetleg tiltják. Valószínűsíthető, hogy ennek eredményeképpen – még ha nem is tudatosan – a gyermek a következő hangokat [p], [b], [t], [d] stigmatizálja, lehetőleg kerüli. A hiperkorrekció révén – mivel ez egy rosszul értelmezett szabály túláltalánosítását jelenti – már nem csak ezekben a normától eltérő alakokban (pl. *tutya*) igyekszik pótolni az eddigre már elsajátított nehezebb hangokkal, hanem ott is, ahol normatívan ténylegesen az előbb említett, viszonylag könnyebb ejtésű hangok szerepelnek. Így jönnek létre a hiperkorrektnek minősülő *ukolsó* (*utolsó* helyett) és *kélapó* (*télapó* helyett) alakok.

A 2.5.1. részben ismertetésre kerülő, a hiperkorrekció kialakulásának fázisait leíró saját modelletem segítségül hívva a következő fázisokat különböztethetjük meg a gyermeknyelvi hiperkorrekció kialakulásában:

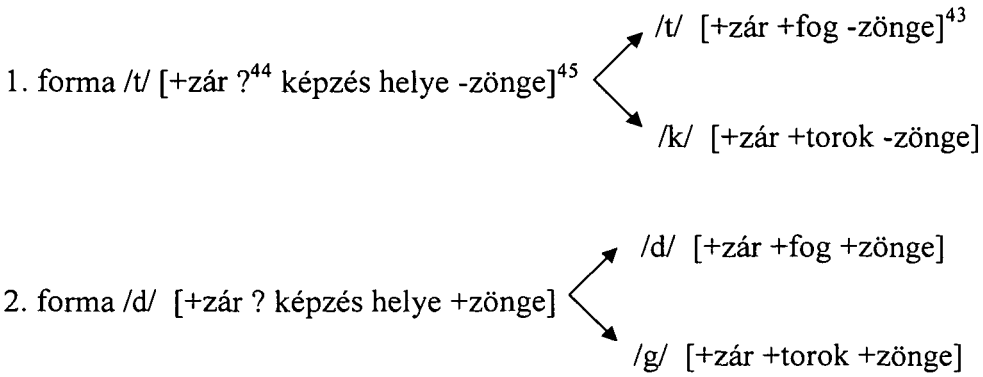
I. fázis⁴¹ – a felnőttnyelvre jellemző ideális állapot, ahol a 4 fonéma elkülönül egymástól minimum egy megkülönböztető jegyben

1. forma /t/ ----- [+zár +fog -zönge]
2. forma /d/ ----- [+zár +fog +zönge]
3. forma /k/ ----- [+zár +torok -zönge]
4. forma /g/ ⁴²----- [+zár +torok +zönge]

II. fázis – kb. 2 éves korban még csak a zöngéesség szerinti kontraszt alakul ki, a képzés helyét kifejező jegyek e korszakban még nincsenek értelmezve, ebből következőleg azon fonémák, amelyek a felnőttnyelvben csak e jegyben (képzés helye) különülnek el, itt még nem. Ebben a korszakban a gyermek számára még nincs különbség /p/-/t/-/k/ illetve /b/-/d/-/g/ fonémák közt. A gyermek, ugyanis, az „egyszerre egy kontraszt” elvét követi. Ennek értelmében a gyermek egy meghatározott (jelen esetben a zöngéesség szerinti) kontraszt elsajátítása folyamán nem kezd egy új kontraszt (esetünkben a képzés helye szerinti) elsajátításába (LENGYEL, 1981: 149). A kontrasztok sorrendiségéről JAKOBSON (1968) is azt állapította meg, hogy azok univerzálisak abban a tekintetben, hogy a gyermek – anyanyelvétől függetlenül – előbb a könnyebb, majd a nehezebb kontrasztokat sajátítja el (LENGYEL, 1981: 150). Ha feltételezzük, hogy a fonémahármasok tagjai közt nincs különbség a gyermek számára, akkor mivel magyarázható az a törvényszerűség, hogy ajak- illetve foghangokat használ torokhangok helyett, de fordítva sohasem? Erre a kérdésre szintén a sorrendiség adja meg a választ. Ennek értelmében a gyermek nem csupán a kontrasztoknál, hanem a kontrasztokon belül is sorrendiséget követ. Így a képzés helyének elsajátítása folyamán először az ajak-, majd a fog- s végül a torokhangok elsajátítására kerül sor. A legkisebb erőfeszítés elve alapján a gyermek a foghangot alkalmazza a később megjelenő torokhangok helyett.

⁴¹ Itt az első fázis nem kronológiai értelemben értendő, hanem azt az ideális állapotot mutatja be, amit a gyermek utánózni kíván.

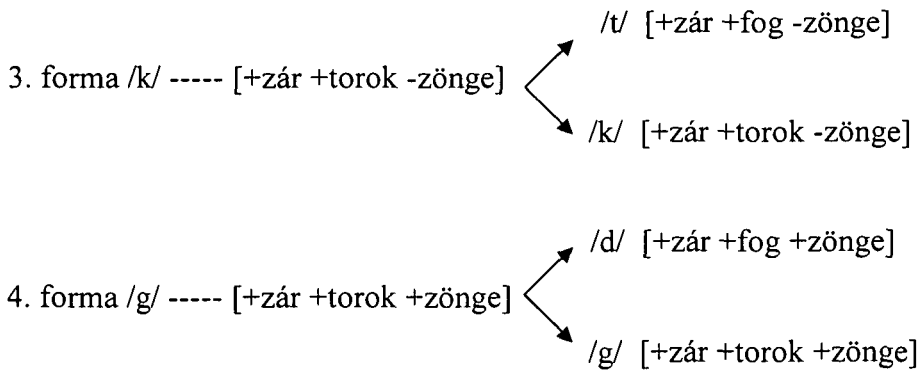
⁴² Példáim nagy része a /t/, /d/, /k/ és /g/ fonémákra korlátozódik, ezért az ábra is csak ezeket tartalmazza.

A gyermeki repertoárban olyan szavak jelennek meg, mint pl. a *tutya* és a *dombol*^{46, 47}.

III. fázis – A II. fázis során gyakran használt /t/ és /d/ stigmatizációja, ami leginkább korrekcióban, ismételtetésben, s esetleg tiltásban nyilvánul meg.

IV. fázis – kb. 2,5–3 éves korra kialakul a képzés helyét kifejező kontraszt is. A fentebbi fonémahármasok tagjai – /p/-/t/-/k/ illetve /b/-/d/-/g/ – már kölcsönösen nem felcserélhetők. A stigmatizált /t/ és /d/-t szinte minden környezetben kerüli a gyermek. A nagyobb erőfeszítést igénylő /k/ és /g/ túlzott, hiperkorrekt használata alakul ki.

A gyermeknyelvben a következő szavak megjelenése fordulhat elő, pl.: *kélapó* és *oga*⁴⁸.

7. ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a gyermeknyelvben

⁴³ Az ábra úgy értendő, hogy a nyíl után a jobb oldalon a felnőttnyelvi megkülönböztető jegyek vannak feltüntetve, melyek megfelelnek a gyermeknyelvi fonémákra jellemző, még hiányos jegy-együttesnek.

⁴⁴ ? = amikor valamilyen kontraszt még nincs kialakulva, azt ?-lel szokás jelölni.

⁴⁵ A baloldalon lévő zárójel a gyermeknyelvben fellelhető jegy-együttest jelöli.

⁴⁶ Természetesen a két szó az első, illetve második formához tartozik ilyen sorrendben.

⁴⁷ A hiperkorrekciós vizsgálat szempontjából lényegtelen, de amúgy megfontolásra érdemes az a kérdés, hogy a gyermek vajon a tökéletlenebb percepció révén helytelen formákat raktároz-e el eleve, vagy esetleg tökéletes észlelést követően a beszéd motorikus fejletlensége révén csupán az előhívás tökéletlen-e (vö. LENGYEL, 1981: 142).

⁴⁸ A két hiperkorrekt szó szintén a harmadik, illetve negyedik formához tartozik ilyen sorrendben.

A tanulmány kétségtelenül támadható pontja az, hogy egyetlen gyermek megfigyelésére hagyatkozva próbáltam választ adni arra kérdésre, hogy létezik-e már a gyermeknyelvben is a hibázástól, stigmatizációtól való félelem következtében elkövetett hiperkorrekció. De – mint ahogy azt a konklúzióban is megjegyeztem (MITRING, 2003) – a leírtakat csupán gondolatébresztő előtanulmánynak szántam, ami hozzásegíthet akár a hiperkorrekciós, akár a gyermeknyelvi kutatások kibővítéséhez a jövőben; vagy akár e két részdiszciplína közeledéséhez, összefogásához.

Továbbá arra sem vállalkoztam, hogy az utánzáselméletet megcáfoljam, vagyis a régóta feloldatlan dilemmát (nativizmus vagy empirizmus) megválaszoljam. Az adatokat csupán további kutatásokhoz használható kiindulási alapnak, segédanyagnak szántam.

2.3.1.9. Hiperkorrekciós vizsgálatok és eredmények KONTRA és VÁRADI munkáiban

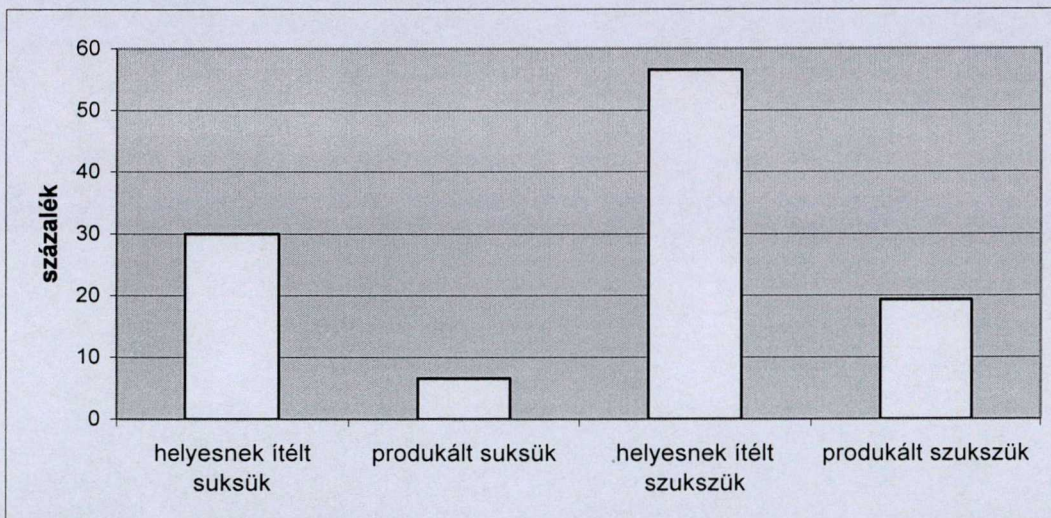
Mindkét szerző munkái elsősorban – de nem kizárólagosan – a (bVn) és (bV)⁴⁹ nyelvi változók vizsgálatára összpontosultak, ezért az itt közölt részletekben is ezek kapnak nagyobb szerepet. Azért is tartottam indokoltnak a két szerző munkáit egy címszó alatt ismertetni, mert részben együtt is publikáltak, részben pedig számos utalást találunk tanulmányaikban egymás munkáira.

KONTRA és VÁRADI (1991), valamint VÁRADI (1994) tanulmányai kimondottan nem tartalmaznak hiperkorrekciós vizsgálatokat, sőt a stigmatizációs kutatások során sem említik, hogy találtak volna hiperkorrekcióra utaló jelet, de mindkét cikk fontos megállapításokra jut a jelenlegi kutatás tárgyát képező változókkal kapcsolatban, azok stigmatizált, illetve normatív használatának vizsgálata során. Ugyanakkor mindkét cikk utalást tesz a vizsgált változókkal kapcsolatban a hiperkorrekció jelenségére is. VÁRADI (1994: 124) megjegyzi, hogy a *-ban/-ben* végződés sokkal kevésbé gyakori, előfordulását tekintve illativusi, tehát dinamikus értelemben, mint a *-ba/-be* inessivusi kontextusban; de felhívja a figyelmet, hogy ez is hibának számít. KONTRA és VÁRADI (1991: 63) PLÉH (1990) tanulmányára hivatkozva megjegyzi, hogy alkalmazott módszereik (grammatikalitási ítéletek, alternatív formák közti választás, mondatkiegészítés és szövegjavítás) bár egyszerű módszerek, s nem helyettesíthetik a spontán nyelvi

⁴⁹ Különböző szerzők esetleg másképp jelölték a két változót, de egységes jelölés végett – ha csak nem szószerinti idézetben szerepel – saját jelölésemet használom.

mintavételt, mégis alkalmasak mind a stigmatizációs, mind a hiperkorrekciós tendenciák mozgósítására, s egyben megfigyelésére, leírására.

KONTRA és VÁRADI (1991) az egyik, vagy talán a legstigmatizáltabb jelenséget a suksükölést kutatták. Felhívják a figyelmet, és eredményeikkel alá is támasztják, hogy a hagyományokkal ellentétben érdemes megkülönböztetni a *-t*, valamint *-szt* végű igéket, vagyis a suksük- illetve szukszük-ragozás jelenségét, ugyanis a kettő megítélésében és produkálásában meglehetősen nagy eltérések mutatkoznak. Míg a suksük formát tartalmazó mondatot az adatközlők 30%-a ítélte helyesnek, de csupán 6,6%-uk produkált hasonló formát, addig a szukszükölés ítélete enyhébb volt, 56,6% találta elfogadhatónak, s a produkciós feladatban is, nem meglepő módon, magasabb volt előfordulási aránya, 19,3% (lásd: 8. ábra).

8. ÁBRA. A stigmatizált suksükölő és szukszükölő alakok különböző megítélése és produkálása KONTRA és VÁRADI (1991) alapján

VÁRADI (1990)⁵⁰ majd a később megjelent azonos témájú tanulmányában (1994) nem tesztfeladatokat használt, hanem az alapnyelv kutatását jobban lehetővé tevő gyors anonim interjúkat; valamint felvett TV vitát, ami bár közege miatt formálisabb stílust sejtet, mégis spontaneitása miatt közelebb áll a vernakuláris változathoz.

A szerző az inessivusi (bVn) változó stigmatizált, valamint normatív használatát vizsgálta. A következő eredményekre jutott:

⁵⁰ Mivel VÁRADI (1990) tanulmánya – amint azt címe is jelzi – problémavázlat, s ugyanezt a kérdéskört egy későbbi művében (vö. VÁRADI, 1994) részletesebben kidolgozza, ezért ezekre az eredményekre, megfigyelésekre a későbbiekben VÁRADI, 1994-ként fogok utalni.

- (a) A nem nagymértékben stigmatizált inessivusi *-ba/-be* használata rendkívül magas, az adatközlők 85%-a használta, s 70%-uk kizárólagosan használta ezt az alakot.
- (b) Nemcsak a különböző adatközlők, hanem egyes emberek repertoárjában is váltakozás mutatkozik a normatív, valamint stigmatizált használat között.
- (c) A televíziós vitaműsor adatait elemezve egy rendkívül érdekes jelenséget írt le a szerző. Itt nem csupán egy beszélő beszédében talált váltakozást, hanem egy mondaton, egy szerkezeten belül is (pl.: *abban az étterembe; ebbe a ... tervben*). A példák kizárni látszanak az önjavítás elméletét, ugyanis az csak a második szerkezetre adhatna magyarázatot, ugyanis kicsi az esély, hogy a szerkezet második felére elfelejti a beszélő a normát.
- (d) A labovi stílusváltás elméletét látszik megcáfolni az a tény, hogy a TV vita egyik résztvevője a vita második felében kezdte inkább standard módon használni az inessivusi ragokat. Ha valami, akkor inkább az ellenkezője képzelhető el, ugyanis a beszélgetés elején, a nagyobb formalitás, ismeretlen beszédpartnerek stb. miatt inkább elvárható a vitázó felektől, hogy a standardabb stílusukat használják.
- (e) Az inessivusi *-ba/-ban* nem bináris jelenség, ugyanis a teljes *n*-törlés és tökéletesen ejtett *-n* között számos köztes megjelenési forma létezik.

Jóllehet indirekt módon, de VÁRADI (1994: 129) arról tesz bizonyosságot táblázatában – ahol az inessivusi funkciójú végződéseket mutatja be mássalhangzó, magánhangzó, illetve végső helyzetben –, hogy esetleg belső, nyelvi tényezőknek is lehet szerepe a vizsgált formák disztribúciójában.

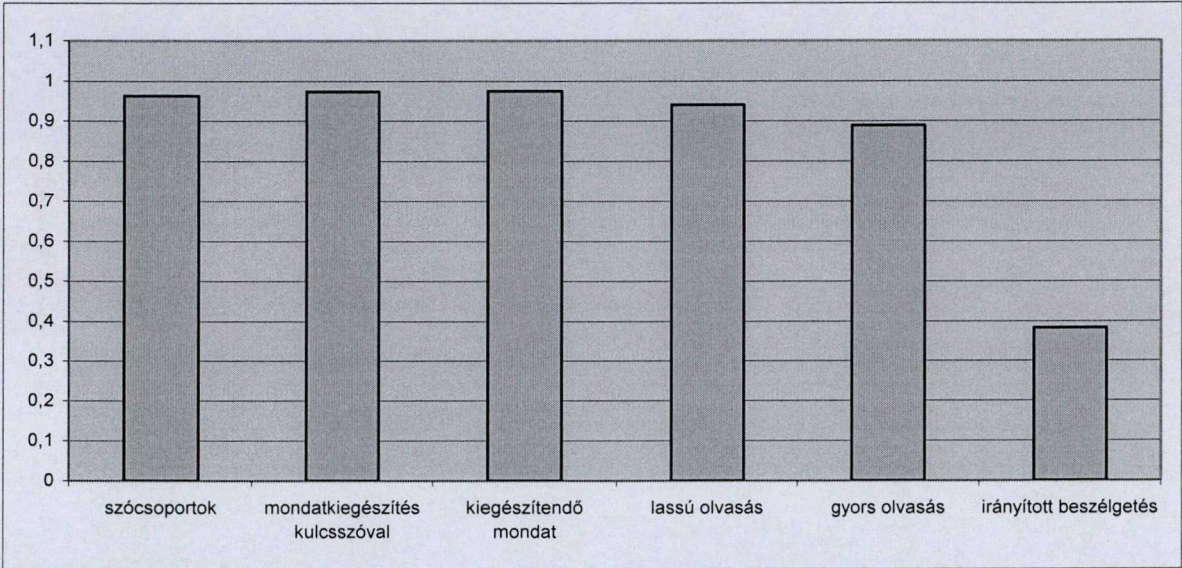
VÁRADI (1995/96) tanulmánya az első nagyszabású vizsgálat, ami a (bV) és (bVn) változók leírására készült. Az 1987-ben elvégzett Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 2. változatának (továbbiakban BUSZI-2) 15 interjút vizsgálta, s vette alapul, amelyek 50 adatközlő bevonásával készültek. A megfigyelések elsősorban az éntudatosság szerepének bemutatására irányultak a standardhoz való viszonyulásában.

VÁRADI (1995/96) három fontos megállapításra jut:

- (f) a különböző kontextuális stílusoknak (szócsoportok, mondatkiegészítés kulcsszóval, kiegészítendő mondat, lassú olvasás, gyors olvasás) – amelyek a felsorolás sorrendjében egyre csökkenő éntudatosságot feltételeznek – nem nagy szerepük van a stigmatizáció leírásában, ugyanis a stigmatizált [bV] változat nem mutatott nagy szórást a különböző tesztfeladatokban. Az első

négy kontextuális stílus között szinte semmi különbség nincs. Bár az 5. stílus, a gyors olvasás, különbözik az összes többi tesztfeladattól, de például a másik végpontot jelentő szólistához áll a legközelebb. Az igazán éles különbség a tesztfeladatok, s az előbeszédhez jóval közelebb álló irányított beszélgetés közt volt megfigyelhető. Itt akár a 100%-os standard [bVn] használatával szemben, 10%-kal találkozhatunk.

A táblázat adatai úgy értendők, hogy minden standard válasz egy pontot ért, a nem-standard pedig nullát. A pontokat végül elosztották az adott előfordulási darabszámmal (vö. 9. ábra).

9. ÁBRA. A (bVn) változó [bVn] változatának használata VÁRADI (1995/96: 303) alapján

Ezek a megállapítások, eredmények némileg meglepők, ugyanis ellentétesek LABOVnak a kontextuális stílus meghatározó szerepével kapcsolatban tett megjegyzéseivel, miszerint a teszthelyzetekben is nagy eltérés mutatkozott New Yorkban a kontextuális stílus változtatásának függvényében, s épp a legformálisabb stílusban volt tetten érhető a labovi hiperkorrekció (vö. 1.a ábra).

BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987) is arra a következtetésre jutott, hogy a megítélési helyzetnek, vagyis az éntudatoságnak elég nagy szerepe van mind a hiperkorrekció, mind a stigmatizáció viszonylatában. Ugyanis, a nagyobb

tudatosságot feltételező tükrös helyzetben mindkét jelenséget, azaz a stigmatizációt és hiperkorrekciót is, jobban tudták kontrollálni (vö. 2.3.1.2.).

- (g) szignifikáns korrelációt talált a szóvégi *t*-törlés, az *l*-törlés és *n*-törlés között. Vagyis, ha valaki *azér* és *attó* alakokat használ, akkor nagy valószínűséggel várható, hogy inessivusi jelentésben *színházba* alakot fog használni. Megjegyzendő, hogy VÁRADI (1994) szerint az utóbbi törlés jóval elterjedtebb és elfogadottabb, mint az első kettő.

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.732	0.692
<l>	0.732	1.000	0.746
-ba/e<n>	0.692	0.746	1.000

8. TÁBLÁZAT⁵¹. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*-törlés között

Különböző szociális, külső tényezők eltérő mértékű korrelációt mutattak: a társadalmi osztály nem mutatott különbségeket; gyenge korrelációt sikerült kimutatni a tanárok stigmatizált [bV] használata, valamint a szóvégi *t*-törlés, valamint az egyetemisták és munkások esetében az *l*-törléssel; a bolti eladóknál a korreláció mindhárom esetben gyenge volt, míg a szakmunkások esetében nem tudtak korrelációt kimutatni:

Csoport: tanárok

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.469	0.822
<l>	0.469	1.000	0.525
-ba/e<n>	0.822	0.525	1.000

9. TÁBLÁZAT. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*- törlés között a tanárok esetében

⁵¹ A 8–13. táblázatok VÁRADI (1995/96: 305–306) alapján készültek.

Csoport: egyetemisták

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.481	0,262
<l>	0.481	1.000	0.731
-ba/e<n>	0,262	0.731	1.000

10. TÁBLÁZAT. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*-törlés között az egyetemisták esetében

Csoport: bolti eladók

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.875	0.917
<l>	0.875	1.000	0.778
-ba/e<n>	0.917	0.778	1.000

11. TÁBLÁZAT. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*-törlés között a bolti eladók esetében

Csoport: munkások

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.663	0.600
<l>	0.663	1.000	0.997
-ba/e<n>	0.600	0.997	1.000

12. TÁBLÁZAT. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*-törlés között a munkások esetében

Csoport: szakmunkások

Változó	<t>	<l>	-ba/e<n>
<t>	1.000	0.692	0.028
<l>	0.692	1.000	-0.139
-ba/e<n>	0.028	-0.139	1.000

13. TÁBLÁZAT. Korreláció a (bVn) nem normatív változata és a szóvégi *t*- és *l*-törlés között a szakmunkások esetében

(h) Nem figyelhető meg a szóvégi nazális *n*-törlés, hacsak nem inessivusi ragként szerepel. Ennek értelmében sem a hasonló végű igetöveknél (pl. *csobban*, *dobban*), sem pedig a pseudo *-ban/ben* morfémaék esetében – ami nem más, mint ragozott határozó (pl. *jobban*, *szebben*) – nem fordul elő szóvégi *n*-törlés. Ebből az következik, hogy az inessivusi *n*-törlésnek morfofonémikai feltételei vannak.

Ez a megállapítás is vezetett ahhoz az elhatározáshoz, hogy vizsgálódásom tárgyából kizárok minden egyebet, s csak az inessivusi (bVn) változóval foglalkozom.

Egy másik érdekesség, hogy a szóbeli és írásbeli normák közt különbség mutatkozik. Írásban a legtöbb magyar írástudó ember normatívan használja az inessivusi jelentésű (bVn) változót, de szóban ez az arány drasztikusan csökken. A beszélők mentális grammatikájában, látszólag, a szabályok helyesen vannak kódolva. Hasonló tendencia volt megfigyelhető a teszhelyzetes és irányított beszélgetéses feladatok közti szignifikáns használatbeli különbségnél is. A teszhelyzet – bár szóbeliséget tesztelt – mégis magas éntudatossággal járt együtt, s így inkább hasonlított az írásbeliségre; míg az irányított beszélgetés szinte a vernakuláris élőbeszédet tükrözte.

VÁRADI (1995/96) tanulmányának nagy előnye, hogy produkciós feladatokból vont le következtetéseket, ami természeténél fogva közelebb áll a valós nyelvhasználathoz. Sajnos a dolgozat nem mutatja be a hiperkorrekció előfordulásának gyakoriságát a különböző kontextuális stílusok megoszlása szerint, de így is látható, hogy

mind a keretmondatokban (vö. *Tegnap Péter ... minden könyvemet az antikváriumba mondat esetén antikváriumban olvasás*), mind a kiegészítendő kulcsszónál (– *Hová tetted a biciklit? – Kiraktam a ... a kertben mondatba behelyettesítése*) voltak hiperkorrekt változatok.

KONTRA (1998a) egy kikövetkeztetési hipotézist⁵² mutat be, amiről elmondja, s adatokkal bebizonyítja is, hogy nem igazolható. A hipotézis lényege az, hogy kétfajta ítélet létezik: közvetlen és közvetett. A közvetlen az, ha egy adatközlőt megkérdeznek egy mondat grammatikusságáról, s ő közvetlen ítéletet hoz. A kikövetkeztetett ítélet pedig nem más, mint az adatközlőnek egy bizonyos változó változatának közvetlen ítéleteiből ugyanannak a változónak egy másik változatára vonatkozó feltételezett ítélete. Vagyis, ha egy adatközlő, jelen esetben, nem tartja helyesnek az illativusi standard [bV] alakot, akkor következtethetünk, hogy a hiperkorrekt [bVn] változatot választaná. A kikövetkeztetési hipotézis tehát arra szolgál, hogy a beszélőnek a következtetességét vizsgálja, ami az angol szakirodalomban 'intrasubject consistency' néven ismert.

Bár a szerző bebizonyítja, hogy e hipotézis nem igazolható, mégis sok kutató kikövetkeztetett ítéleteket is eredményként használ fel. Mint látni fogjuk ezek gyakran téves következtetésekhez vezethetnek. Erre az esetleges hibára hívtam fel a figyelmet PLÉH (1985), valamint BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987) munkáit elemezve (vö. 2.3.1.1. és 2.3.1.2.).

Lássunk tehát néhány adatot a kikövetkeztetési hipotézis cáfolatára. Ez egyben annak is bizonyítása, hogy miért nem elég csupán hiperkorrekciót előhívó – azaz standard, de stigmatizálnak tűnő alakokat –, más néven passzív hiperkorrekciót vizsgálni a hiperkorrekció leírásakor.

A hipotézis szerint tehát, ha valaki egy normatív, de hiperkorrekciót előhívó (HE) mondatot helytelennek tart, akkor ebből a viselkedésből arra lehet következtetni, hogy ő a hiperkorrekt (H) alakot fogadná el. Erre az esetre készült a következő 14. kereszttábla.

⁵² A kikövetkeztetési hipotézisre még későbbi művében is visszatér KONTRA (2003b).

NY101 *Moziból hazajövet még betértünk a vendéglőbe* (HE). by NY213 *János kérte felvételét az új egyesületben* (H).

NY101/NY213 → ↓	HELYTELEN	HELYES
HELYTELEN	4,8%	6,5%
HELYES	41,4%	47,3%

14. TÁBLÁZAT⁵³. A kikövetkeztetési hipotézis helyénvalóságának tesztelése normatív, de hiperkorrekciót előhívó, valamint hiperkorrekt mondatok grammatikalitási ítéleteinek egymásra vetítése során (N = 692)

A táblázatot elemezve kitűnik, hogy az adatközlőknek csupán 6,5%-a felelt meg a kikövetkeztetési hipotézisnek, vagyis az ő értékítéletük mondható kategorikusnak. 6,5%-nyi biztonságra viszont nem lehet következtetéseket levonni, elméleteket alapozni. Az adatközlők értékítéletének bizonytalanságát támasztja alá az a tény, hogy az adatközlők 47,3%-a mind a normatív, mind a hiperkorrekt alakot helyesnek találta.

Vajon milyen a kikövetkeztetési hipotézis működési hatékonysága, ha ugyanezen normatív, de hiperkorrekciót előhívó mondatot, stigmatizált mondattal vetjük össze? Itt a hipotézis azt sugallná, hogy aki a normatív [bV] alakot helyesnek ítéli, az a stigmatizált [bV] változatot viszont nem.

NY101 *Moziból hazajövet még betértünk a vendéglőbe* (HE). By NY103 *Éva nem bízott a férjébe* (S).

NY101/NY103 → ↓	HELYTELEN	HELYES
HELYTELEN	4,9%	6,9%
HELYES	36,4%	51,8%

15. TÁBLÁZAT. A kikövetkeztetési hipotézis helyénvalóságának tesztelése normatív, de hiperkorrekciót előhívó, valamint stigmatizált mondatok grammatikalitási ítéleteinek egymásra vetítése során (N ≈ 850)

⁵³ A 14–18. táblázatok KONTRA (1998a: 15–21) alapján készültek.

A táblázatból az olvasható le, hogy ha normatív mondat elfogadásából következtetünk arra, hogy az adott adatközlő máskor is normatívan fog ítélni, vagyis a stigmatizált mondatot elutasítja, akkor csak 36,4%-ban következtetünk helyesen. Az adatközlők 51,8%-a viszont bizonytalannak mutatkozott ítéletében, s mindkét mondattípust helyesnek ítélte meg.

Ha a kétfajta keresztábrát összehasonlítjuk, még azt is megállapíthatjuk, hogy a hiperkorrekció bevonásával még alacsonyabb a kikövetkeztetési hipotézis hatékonysága, ugyanis ott csak 6,5%-ban volt az megbízható, míg a másik esetben kicsit kedvezőbb a helyzet a 36,4%-os megbízhatósági fokkal.

Nagyjából hasonló eredmények születtek az írásbeli hibajavító feladatok során is. A hipotézis szerint aki normatívan ítél, vagyis kijavítja a stigmatizált [bV] alakot, attól elvárható, hogy a hiperkorrekt [bVn] formát tartalmazó mondatot is helyes normatudattal javítsa.

Mostanába nem szívesen utazok... (S) by ... megérkezek a szülővárosomban a családomhoz (H).

Mostanába / szülővárosomban→ ↓	NINCS JAVÍTÁS	JÓ JAVÍTÁS
NINCS JAVÍTÁS	45,1%	22,6%
JÓ JAVÍTÁS	5,7%	26,7%

16. TÁBLÁZAT. A kikövetkeztetési hipotézis helyénvalóságának tesztelése stigmatizált, valamint hiperkorrekt mondat írásbeli hibajavításainak egymásra vetítésével (N ≈ 850)

A táblázat kiértékelése azt mutatja, hogy csupán az adatközlők 26,7%-a felelt meg a fent vázolt hipotézisnek.

A hipotézis szerint két, a normához fűződő viszonyuk alapján azonos típusú mondatot egy adatközlőnek egyformán kellene megítélnie. Az adatközlők értékítéletének ingadozását bizonyítani látszik az a tény is, hogy két, ugyanúgy stigmatizált [bV] formát tartalmazó mondatot csupán az adatközlők fele ítélte meg ugyanúgy helyesnek, s csupán 30,9%-uk helytelennek, ami tudniillik a normatív megítélést tükrözné. Tehát az mondható el, hogy az adatközlők 82%-a ítelt következetesen, szemben a 18% bizonytalankodóval. De vajon tényleg ugyanolyan stigmatizált formát tartalmaztak ezek a mondatok? Az első

ránézésre igen, de ha jobban megnézzük, látjuk, hogy a két [bV] funkcióját tekintve igencsak eltér egymástól, ugyanis NY103 mondatnál egy állandó határozó, míg NY106 mondat esetében fizikai helyet jelöl. Így már nem annyira meglepő a két stigmatizált mondat megítélésében tapasztalható különbség.

NY103 *Éva nem bízott a férjébe* (S). by NY106 *A kisfiú nem volt iskolába* (S).

NY103/NY106 → ↓	HELYTELEN	HELYES
HELYTELEN	30,9%	9,9%
HELYES	8,5%	50,7%

17. TÁBLÁZAT. A kikövetkeztetési hipotézis helyénvalóságának tesztelése két stigmatizált, de különböző funkciójú [bV] alakot tartalmazó mondat grammatikalitási ítéleteinek egymásra vetítése során (N = 769)

Talán az imént bemutatott, ragok közti funkciókülönbség magyarázhatja a fentebbi 16. táblázatban vázolt *mostanába* és *szülővárosomban* alakokat tartalmazó mondatok során tapasztalt gyenge hipotézis bizonyítását is. Ha megfigyeljük, akkor jól látható, hogy az első rag funkciójá az idő jelölése, míg a második tisztán helyrag. Lehet, hogy az ilyen különböző funkciójú ragokat tartalmazó mondatokat nem is szerencsés egymással összevetni, s segítségükkel a kikövetkeztetési hipotézist tesztelni. Ezek az eredmények is bizonyítják, hogy a hiperkorrekció kialakulásának kutatásában, leírásában nem elég csupán a külső (pl. szociális, pszichológiai) tényezők leírására hagyatkozni. KONTRA (1998a: 17) fel is hívja a figyelmet a ragok funkciókülönbségének esetleges befolyásoló szerepére, de tudomásom szerint, ennek kutatására még nem került sor. PLÉH (2003: 268) pedig a *-t* végű igéket tartalmazó mondatok elemzése kapcsán jegyzi meg, hogy a legbizonytalanabb alak az, ahol nem a tagmondatok közti kontextus (pl.: ..., *hogy -suk*), hanem az egy tagmondaton belüli szerkezeti megkötés teszi normatívvá a hiperkorrekciót előhívó *-suk* alak használatát (pl.: *Miért ne mondhasssa mindenki azt, amit akar?*).

Viszonylag magas arányban bizonyult működőképesnek a kikövetkeztető hipotézis két egyformán hiperkorrekt mondat (NY213 és 215) megítélése során. A mindkét

hiperkorrekt mondatot helyesnek ítézők aránya 42,2%, míg a normatívan döntők, azaz mindkét mondatot helytelennek értékelők aránya 37,9% volt. Mindkét százalék viszonylag magas, tehát a kikövetkeztetési hipotézis itt meglehetősen jól működött. Elmondható tehát, hogy az adatközlők 80%-a ítelt következetesen szemben a 20%-nyi bizonytalankodóval. Az már egy más kérdés, hogy a hiperkorrekciót normatívan megítélők, azaz ezt elutasítók, aránya miért kisebb, mint az azt elfogadóké. Ez a tény részben magyarázható a grammatikalitási ítéletekre – kissé passzív volta miatt – általában jellemző figyelmetlenséggel, hogy esetleg nem veszik egyszerűen észre; vagy azzal a ténnyel, hogy a hiperkorrekció nem annyira elítélt jelenség, mint például a stigmatizáció.

NY213 *János kérte felvételét az egyesületben* (H). by NY215 *Amióta kinevezték vezetői munkakörben, vissza se köszön* (H).

NY 213/NY215 → ↓	HELYTELEN	HELYES
HELYTELEN	37.9%	8,8%
HELYES	11,0%	42,2%

18. TÁBLÁZAT. A kikövetkeztetési hipotézis helyénvalóságának tesztelése két hiperkorrekt [bVn] alakot tartalmazó mondat grammatikalitási ítéleteinek egymásra vetítése során (N = 771)

KONTRA (2003b) sorra vette a külső, független változók hatását a nyelvi változókra a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat eredményei alapján. Kilenc független változó – iskolázottság (jelölése: ISKOLA4), településtípus (LAKHELY4), nem (NEME), életkor (ÉLETKOR3 vagy 7), foglalkozás, ingázás (ITTDOLG), etnikum (MEGÍTÉL2), társadalmi mobilitás (MOBIND2) és nyelvművelési javak fogyasztása (NYÚJSÁG, NYRÁDIÓ és NYTV) hatását vizsgálta, melyek közül az első négyet fő független változónak nevezett. Itt csupán a független változóknak a jelen értekezés szempontjából releváns nyelvi változókra gyakorolt hatását kívánom bemutatni. A független változók hatásairól bővebben, valamint más változókra gyakorolt hatásáról lásd: KONTRA, 2003b és 2003c-t.

A külső, független változók hatása az inessivusi (bVn) változóra. Ezt a változót négy változópéldánnyal vizsgálták, mindegyik stigmatizált volt, két stigmatizált [bV]

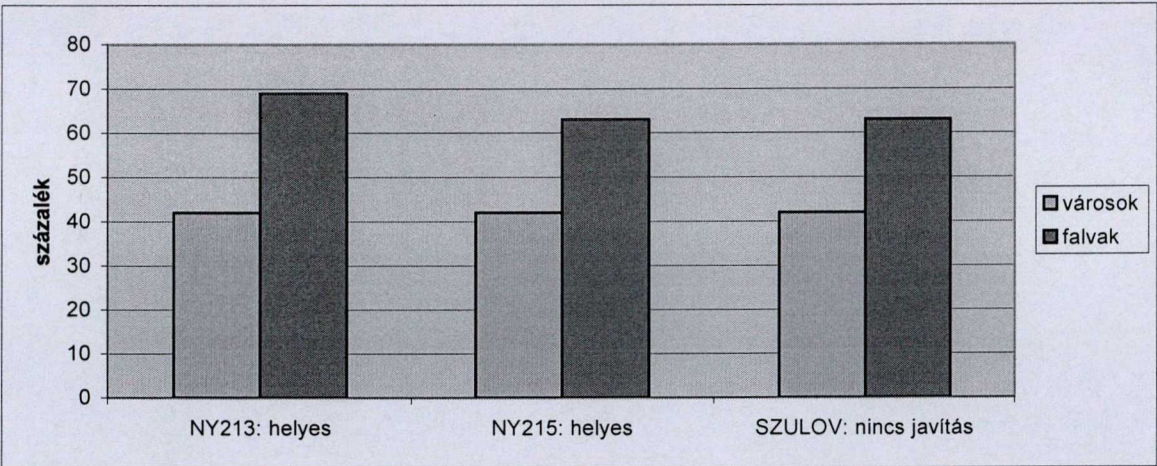
megítélésével (NY103 *Éva nem bízott a férjébe* és NY106 *A kisfiút megbüntették, mert nem volt iskolába.*), valamint két ugyanilyen változat írásbeli javításával (MOST *Mostanába nem szívesen utazok vonattal* és SARKA... *észrevettem egy szabad padot a váróterem sarkába.*). Általánosságban elmondható, hogy az inessivusi (bVn) változó stigmatizált [bV] változatát az országos minta 60%-a ítélte helyesnek, illetve 32–45%-a nem javította írásban. Ezekből az adatokból a stigmatizált változat nagyfokú társadalmi elfogadottságára lehet következtetni. Mind az ítéletekre, mind pedig a hibajavításra szignifikáns hatása volt az iskolázottságnak, a lakhely típusának és az életkornak. Az iskolázottság növekedésével csökkent a nem standard alakok elfogadása; a budapestiek fogadták el legkisebb mértékben helyesnek a nem normatív alakokat; a fiatalok is kisebb mértékben helyeselték a stigmatizált alakokat. Így az iskolázottak normakövetőbbek a kevésbé iskolázottaknál, a fővárosiak a vidékieknél (valamint a városiak a falusiaknál), s a fiatalok az idősebeknél. A nemek szerinti különbségnek csupán NY103 mondat megítélésében volt szignifikáns hatása: a nők normakövetőbbnek bizonyultak. NY106 mondat esetén, valamint a hibajavítás feladatban nem volt kimutatható szignifikáns különbség. Szignifikáns különbséget mutattak ki a foglalkozás hatását vizsgálva: az értelmiségiek standardabbak a fizikai dolgozóknál. Az ingázás is befolyásoló szereppel bír: a lakhelyükön dolgozók normatívabbak. Vizsgálták az etnikum hatását is: az írásbeli hibajavításban a cigányok kevésbé standardok, mint a nem cigányok. A társadalmi mobilitásnak nincs hatása. A nyelvművelésnek is az elvárható irányban mutatták ki szignifikáns hatását: a nyelvművelő javakat fogyasztók standardabbak általában. A független változóknak az inessivusi (bVn) változóra gyakorolt hatásáról, valamint a négy fő független változó páronkénti interakciójáról bővebben lásd: KONTRA, 2003b: 86–95.

A külső, független változók hatása az illativusi (bV) változóra. Ezt a változót szintén négy változópéldánnyal vizsgálták. Az első egy hiperkorrekciót előhívó, normatív [bV] megítélése (NY101 *Moziból hazajövet még betértünk a vendéglőbe.*), ezután két hiperkorrekt [bVn] megítélése következett (NY213 *János kérte felvételét az új egyesületben* és NY215 *Amióta kinevezték új munkakörben, vissza se köszön.*), végül egy ugyanilyen változat volt az írásbeli hibajavításban (SZULOV *...dél lesz, mire megérkezek a szülővárosomban a családomhoz.*). Összességében elmondható, hogy a (bV) változó hiperkorrekt [bVn] változatát az országos minta fele helyesnek ítélte, illetve nem javította ki írásban. Ebből hasonló következtetéseket vonhatunk le, mint tettük a (bVn) változó stigmatizált változatát elemezve, vagyis, hogy az adatok nagy társadalmi elterjedtségre

engednek következtetni. A független változók hatásait vizsgálva szintén hasonló megállapításokat tehetünk, mint fentebb, vagyis, hogy a nem kivételével a külső, társadalmi változók szignifikáns hatást gyakorolnak mind az ítéletekre, mind pedig a hibajavításra. Az iskolázottság növekedésével normakövetőbbeknek bizonyultak az adatközlők, vagyis csökkent a hiperkorrekt változatok elfogadása. A városiak standardabbak, hiszen kisebb arányban fogadták el a hiperkorrekt változatot (19. táblázat) és (10. ábra), illetve javították normatívra (10. ábra).

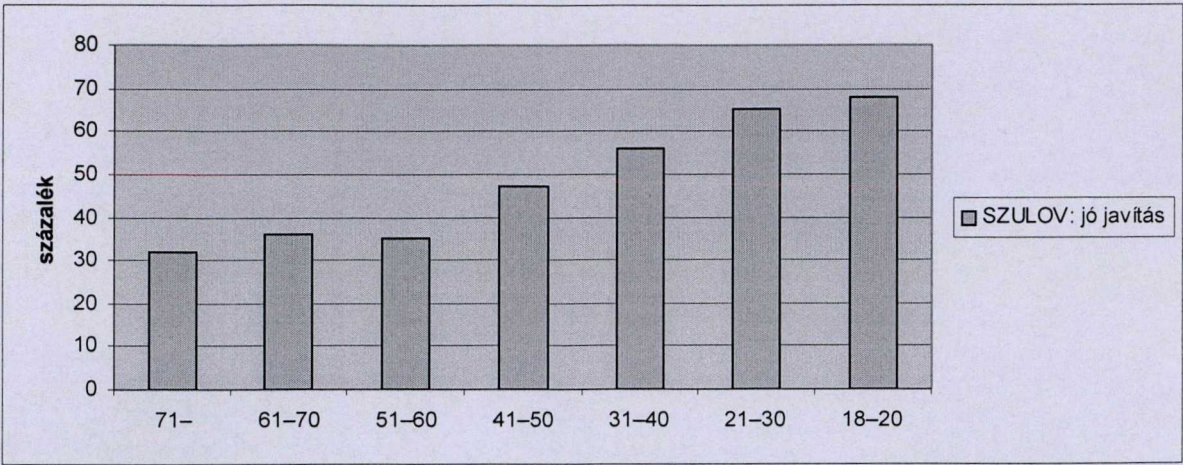
LAKHELY4	Budapest	Városok	> 5000	< 5000
NY213 helytelen	62,3	55,7	37,6	26,4
NY213 helyes	37,7	44,3	62,4	73,6

19. TÁBLÁZAT. A lakhely hatása a hiperkorrekt [bVn] megítélésére a NY213 mondat esetében %-ban kifejezve KONTRA (2003b: 98) alapján (N = 805)

10. ÁBRA. A lakhely hatása hiperkorrekt [bVn] helyesnek ítézésére (NY213 és NY215) és írásbeli javításra (SZULOV) KONTRA (2003b: 98) alapján (NY213, N = 805; NY215, N = 782; SZULOV, N = 781)

A fiatalabbak nagyobb normakövetését mutatja, hogy ők kisebb arányban fogadták el a hiperkorrekt formákat (vö. 11. ábra).

11. ÁBRA. Az életkor hatása a hiperkorrekt [bVn] írásbeli javítására a SZULOV mondat esetén KONTRA (2003b: 99) alapján (N = 781)

A foglalkozás is szignifikánsnak bizonyult: a vezető értelmiségiek kisebb arányban fogadták el a túlhelyesbített [bVn] változatot, mint az egyéb szellemi, vagy fizikai dolgozók. Az ingázók hiperkorrektebbeknek bizonyultak a lakhelyükön dolgozóknál. Az etnikum hatása is szignifikánsnak bizonyult: a cigányok nagyobb arányban fogadták el a hiperkorrekt alakokat. A mobilitásnak itt volt hatása: a felfelé mobilok standardabbak a lefelé mobiloknál/immobiloknál. A nyelvművelési javakat fogyasztók jobban ellenálltak a hiperkorrekciónak, mint nem fogyasztó társaik: nagyobb arányban ítélték helytelennek, illetve javították ki írásban a hiperkorrekt változatokat. A független változóknak az illativusi (bV) változóra gyakorolt hatásáról, valamint a négy fő független változó páronkénti interakciójáról bővebben lásd: KONTRA, 2003b: 97–103.

A külső, független változók hatása a (-t végű igék kijelentő módja) változóra.

Suksükölés: ítéletek. Ezt két megítélendő mondattal vizsgálták (NY111 *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet* és NY202 *Ha halkan beszélsz, senki sem hallhassa, mit mondasz.*). A kilenc független változó kettő kivételével – NEME és MOBIND2 – szignifikáns hatást mutatott. A stigmatizált suksükölő alakok megítélésében standardabbak a magasan iskolázottak a kevésbé iskolázottaknál, a fővárosiak a vidékieknél a fiatalabbak az időseknél. A vezető értelmiségiek, a nem ingázók, a nem cigányok és a nyelvművelési javakat fogyasztók is normatívábbaknak bizonyultak társaiknál. Bár a NEME változó nem bizonyult szignifikáns faktornak, a kis falvakban a nők mégis standardabban ítélték.

Suksükölés: szóbeli mondatkiegészítés. Ezt két szóbeli mondatkiegészítéssel tesztelték (NY306 *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva ... az ajtót*, elvárt: *kinyitja* vagy *kinyissa* és NY313 *Ha Péter rosszul ... meg barátait, pórul jár*, elvárt: *válogatja* vagy *válogassa*). A suksükölő alakok használata igen alacsony itt, mindössze 7–8%. Standardabbnak bizonyultak az iskolázottak, a fővárosiak, egyik feladatban (NY313) a nők és a nyelvművelési javakat fogyasztók is társaiknál.

Suksükölés: írásbeli hibajavítás. Ezt egy mondattal vizsgálták (LATJA *Az ember hijába mereszi a szemét, nem lássa, hol van szabad hely*). Itt jóval nagyobb a stigmatizált alak megléte, mint az előző feladattípusnál, hiszen az adatközlők bő egyharmada javítatlanul hagyta ezt. A kilenc független változó közül szinte mindegyiknek – a NEME és MOBIND2 kivételével – szignifikáns hatása volt.

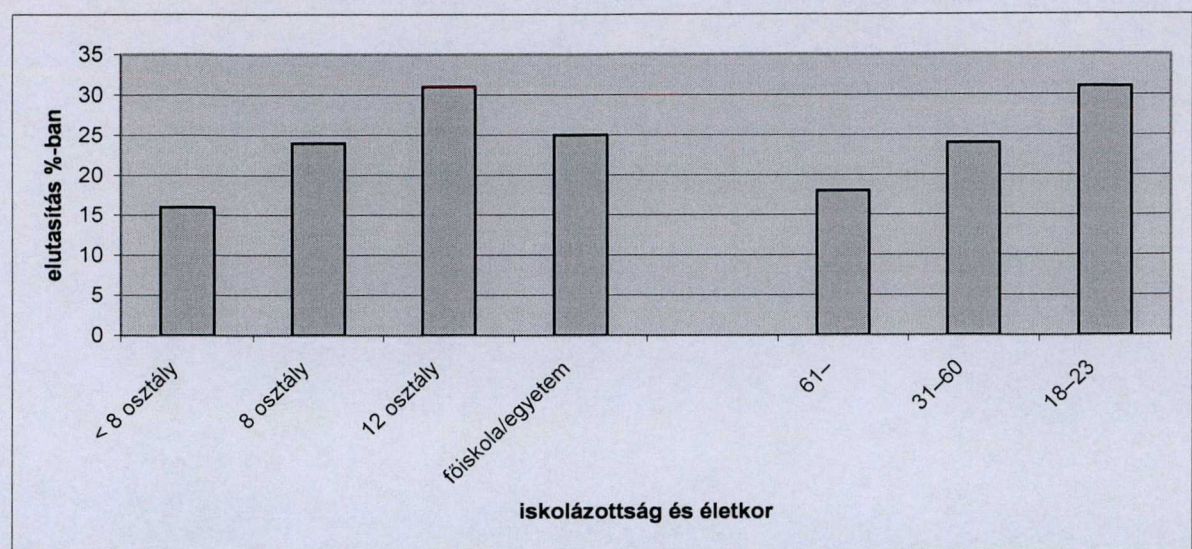
Szüksükölés: ítélet. Ezt egy megítélendő mondattal (NY109 *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést*.) vizsgálták. A kilenc független változó közül mindössze kettőnek – MOBIND2 és MEGÍTÉL2 – nem volt szignifikáns hatása. A minta több mint fele helyesnek ítélte meg a stigmatizált szüksükölő alakot. Normatívabb döntést hoztak az iskolázottabbak, a fővárosiak, a fiatalok, a magasabb foglalkozási csoportok tagjai a nem ingázók és a nyelvművelési javakat fogyasztók megfelelő társaiknál. A nem is szignifikáns hatást mutatott, de ez leginkább a fiatal (18–30) éves nők nagyobb normakövetésének tudható be.

Szüksükölés: szóbeli mondatkiegészítés. Ezt két kiegészítendő mondattal vizsgálták (NY305 *Az asztalos éppen most ... a szék lábát*, elvárt: *ragasztja* vagy *ragassza* és NY307 *Ha János megint a rossz utat ..., pórul jár*, elvárt: *választja* és *válassza*). Az eredmények azt mutatják, hogy a minta közel egyötöde használt szüksükölő alakokat. A kilenc változó közül csupán háromnak – NEME, ITTDOLG és MOBIND2 – nem volt szignifikáns hatása. Az iskolázottságnak, lakhelynek és nyelvművelésnek szignifikáns hatását mutatták ki a várt irányban. A cigányok gyakrabban használták a stigmatizált *ragassza* alakot. A látszólagos idő-elemzés standardizálást mutat, de ez a nőknek köszönhető, a férfiaknál nincs változás.

A külső, független változók hatása a (-t végű igék felszólító/kötő módja) változóra.

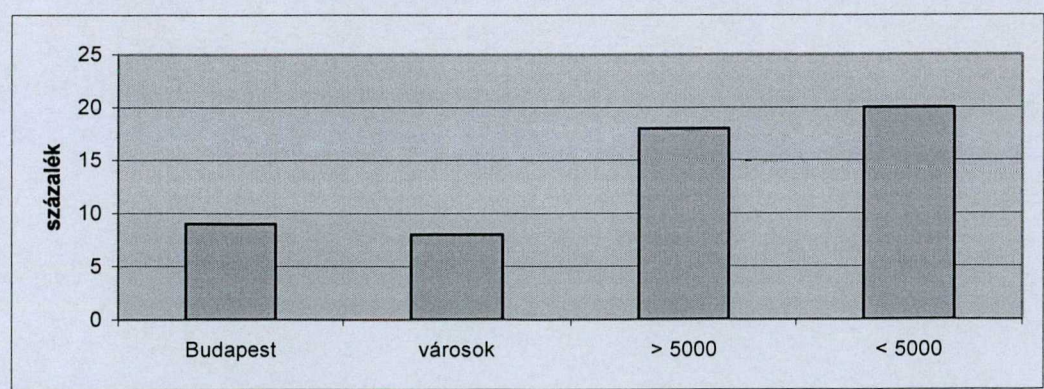
Suksükölés: ítélet. Ezt egy hiperkorrekciót előhívó, de normatív mondattal (NY207 *Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot*.) tesztelték. Itt csupán két független változónak – iskolázottság és életkor – mutatták ki a szignifikáns hatását, azt is az eddiektől ellentétes irányban. Mind az iskolázottabbak, mind pedig a fiatalabbak közt

nagyobb arányú volt a hiperkorrekciót előhívó, de standard mondat elítélése, tehát ők kevésbé voltak normatívak.

12. ÁBRA. Az iskolázottság és életkor hatása a hiperkorrekciót előhívó, de normatív NY117 mondatra KONTRA (2003b: 141–142) adatai alapján (N = 785)

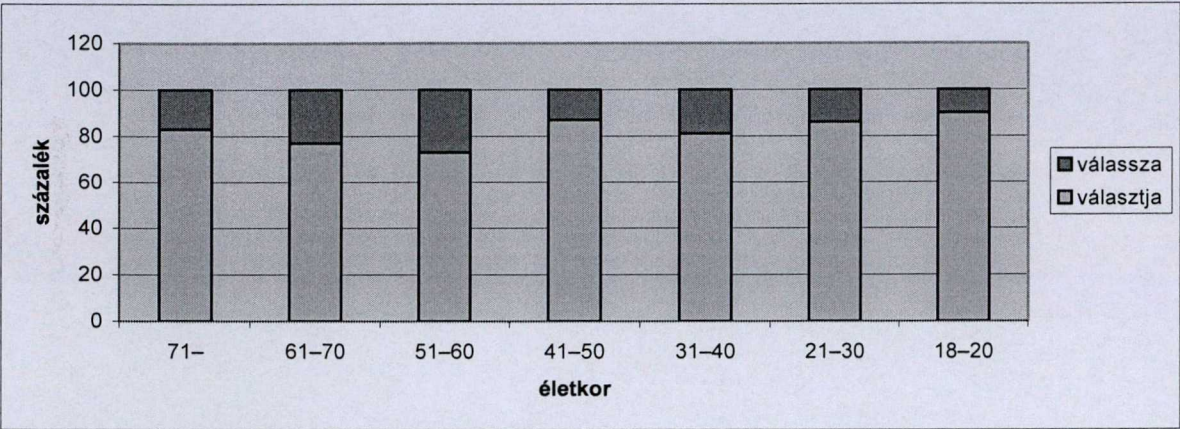
Suksükölés: szóbeli mondatkiegészítés. Ezt egy kiegészítendő mondat (NY302 *Azt akarom, hogy ő ... ki az ajtót, elvárt: nyissa vagy nyitja*) tesztelték. A kilenc független változó közül ötnek van szignifikáns hatása: iskolázottságnak, lakhelynek, foglalkozásnak, ingázásnak és a nyelv művelő tv-műsoroknak. Ennek értelmében az iskolázottabbak, a budapestiek és városiak (vö. 13. ábra), a magasabb foglalkozásúak, a nem ingázók és a nyelv művelő műsorokat nézők kisebb mértékben hiperkorrektek, tehát normatívabbak.

13. ÁBRA. A lakhely hatása a NY302 kiegészítendő mondatban a hiperkorrekt alak használatára KONTRA (2003b: 142) adatai alapján (N = 797)

Szukszükölés: ítélet. Ezt egy hiperkorrekciót előhívó, de normatív mondattal (NY117 *Azt kértem, hogy osszák be az idejüket.*) tesztelték. Sem a kilenc független változónak, sem pedig a négy fő független változó páronkénti interakcióinak nem mutatták ki szignifikáns hatását.

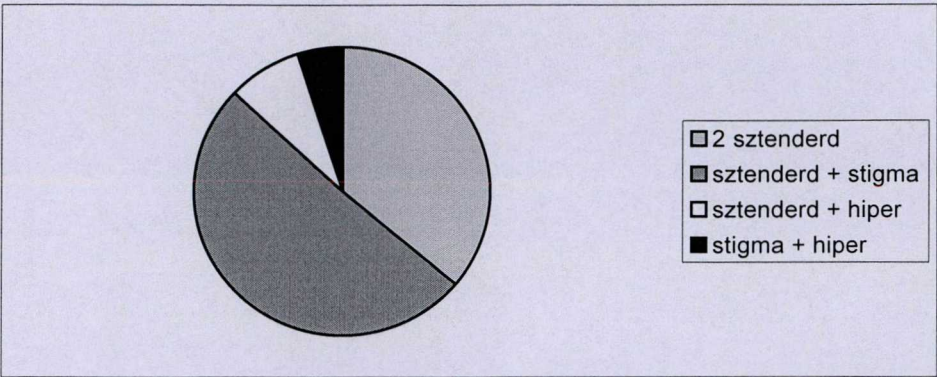
Szukszükölés: szóbeli mondatkiegészítés. Ezt egy mondattal (NY312 *Nem akarom, hogy Tamás a rossz utat ...* elvárt: *válassza* vagy *választja*) vizsgálták. A kilenc független változó közül négynek sikerült kimutatni szignifikáns hatását: iskolázottság, lakhely, életkor, de csak az ÉLETKOR7! (vö. 14. ábra) és foglalkozás: az elvárásnak megfelelően standardabbak, vagyis kevesebb hiperkorrekt szukszükölő alakot produkáltak az iskolázottabbak, a budapestiek, a fiatalok és a magasabb foglalkozásúak.

14. ábra. Az életkor hatása a szukszükölhető ige hiperkorrekt használatára NY312 mondat esetén, KONTRA (2003b: 144) ábrája alapján (N = 781)

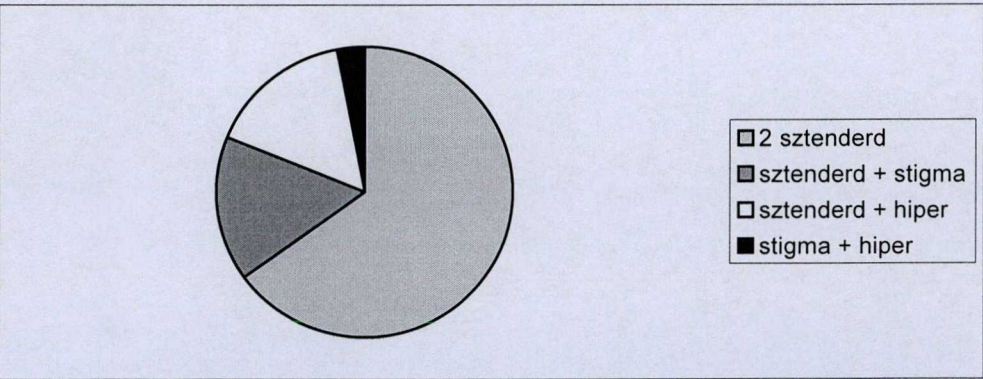
A lokációt kifejező (bV) és (bVn) változókra vonatkozó eredmények egymásra vetítését bemutattam (vö. 14–18. táblázat), így láthattuk, mennyire következetesek a beszélők. Tegyük ezt a (-t végű igék kijelentő módja) valamint a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók eredményeivel is!

A stigmatizált szukszükölő NY109 és a hiperkorrekciót előhívó, ám normatív szukszükölő NY117 egymásra vetítéséből a következőket láthatjuk (vö. 15. ábra).

15. ÁBRA. A szukszűkölő (NY109) és hiperkorrekciót előhívó, normatív (NY117) mondat egymásra vetítése KONTRA (2003b: 145) ábrája alapján (N = 743)

A 15. ábráról leolvasható, hogy a minta közel kétharmada nem normatívan ítélte meg az *-szt* végű igéket. Itt meg kell még jegyezni, hogy a hiperkorrekciót előhívó mondatot helytelennek ítéelőkről csak feltételezhető, hogy a megfelelő hiperkorrekt mondatot helyesnek tartaná. Nézzünk meg két szóbeli mondatkiegészítéses mondat (potenciálisan stigmatizált NY305 és potenciálisan hiperkorrekt NY312) egymásra vetítését is (16. ábra).

16. ÁBRA. A szukszűkölhető (NY305) és hiperkorrigálható (NY312) mondatok egymásra vetítése Kontra (2003b: 145) ábrája alapján (N = 746)

A 16. ábra szerint az adatközlők kétharmada volt normakövető, s használt mindkét esetben standard alakot.

Az adatok ismeretében, tekintsük át még egyszer, most már táblázatos formában (vö. 20–21. táblázat) a négy fő független változó hatását az értekezés szempontjából

releváns nyelvi függő változókra. A független változók szignifikáns hatását + jellel jelölöm.

	stigmatizált [bV] ítélet	stigmatizált [bV] írásbeli javítás	hiperkorrekt [bVn] ítélet	hiperkorrekt [bVn] írásbeli javítás
iskolázottság	+	+	+	+
lakhely	+	+	+	+
nem	+ (csak NY103)	-	-	-
életkor	+	+	+	+

20. TÁBLÁZAT. A négy fő független változó szignifikáns hatása a (bV) és (bVn) változók stigmatizált, valamint hiperkorrekt változataira KONTRA (2003b) adatai alapján

	stigm. suksükölés ítélet	suksükölhető szóbeli mondatkieg.	stigm. suksükölés írásbeli hibajav.	stigm. szukszükölés ítélet	szukszökölhető szóbeli mondatkieg.
iskolázottság	+	+	+	+	+
lakhely	+	+ (csak NY313)	+	+	+
nem	-	+ (csak NY313)	-	+	-
életkor	+	-	+	+	+ (nők miatt)

21. TÁBLÁZAT. A négy fő független változó szignifikáns hatása a (-t végű igék kijelentő módja) változó stigmatizált változatára KONTRA (2003b) adatai alapján

	hiperkorrekciót előhívó süksükölés ítélet	hiperkorrigálható süksükölés szóbeli mondatkieg.	hiperkorrekciót előhívó szukszükölés ítélet	hiperkorrigálható szukszükölés szóbeli mondatkieg.
iskolázottság	+! ⁵⁴	+	-	+
lakhely	-	+	-	+
nem	-	-	-	-
életkor	+!	-	-	+ (csak ÉLETKOR7)

22. TÁBLÁZAT. A négy fő független változó szignifikáns hatása a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változó hiperkorrekciót előhívó és hiperkorrekt változataira KONTRA (2003b) adatai alapján

A helyes adatok birtokában most már könnyebb megválaszolni HORVÁTH (1989: 427) kérdését is, miszerint létezik-e vajon olyan jól körülhatárolható társadalmi csoport, melyről elmondható, hogy a norma valódi hordozói.

2.3.1.10. A hazai hiperkorrekciós kutatások összegzése

A hazai kutatások bemutatásakor nem csupán a hiperkorrekciós, hanem a stigmatizációs eredményeket is közöltem, ugyanis azok segítségével még jobban megérthetjük a stigmatizáció–hiperkorrekció együtt járását. PLÉH (1995) is rámutatott, hogy a magyar beszélőközösségre nagymértékű stigmatizációs és hiperkorrekciós tendenciák jellemzők; valamint, hogy ezek előfordulása nem véletlenszerű, hanem kölcsönösen függenek egymástól. Itt a táblázatban (23. táblázat) viszont csak a tisztán hiperkorrekciós eredmények bemutatására szorítkozom.

⁵⁴ ! = Az adott független változónak szignifikáns hatása van, csak éppen nem az elvárt irányban.

Szerző(k)	Év	Vizsgált terület	Módszertan	Előfordulás gyakorisága (db)	Adatközlők száma	Eredmények/újítások
PLÉH	1985	A diákok életkorának és az anyanyelvi oktatás típusának (azaz hagyományos vs speciális) hatása a nyelvi intuíciónak.	-grammatikalitási ítéletek (helyes/helytelen) -mondatok értékelése egy 5-fokú skála segítségével	-9+9 mondat -15 mondat	310, 12–17 év közötti tanuló	-Az oktatási szint, és életkor növekedésével nő a stigmatizáció elutasítása és a hiperkorrekció. A speciális képzésű anyanyelvoktatás ellensúlyozhatja a hiperkorrekciót.
BÁNFAL, BODOR és PLÉH	1987	Az önmegfigyelés szerepe a grammatikalitási ítéletekre (az önmegfigyelés növekedését tükröz idézte elő).	-grammatikalitási ítéletek (helyes/helytelen) -mondatok értékelése egy 5-fokú skála segítségével	-34 mondat -15 mondat	30 egyetemista (10 a tükrös, 20 a foncsoros csoportban)	-Az önmegfigyelés növekedése (tükröz jelenléte) csökkenti a hiperkorrekciót, s normakövetőbb magatartást eredményez.
PLÉH	1990	A hiperkorrekció és stigmatizáció kapcsolata.	-grammatikalitási ítéletek (helyes/helytelen) -alternatívák közti választás írott -szövegben hibajavítás -szóbeli mondatkiegészítés	-34 mondat (két, egyenként 17 mondatos lista) -5 pár alternatíva -12 hiba -16 mondat	850 (reprezentatív minta)	-A hiperkorrekció kialakulásának modellje. -A hiperkorrekció kialakulásában fonetikai, morfológiai és szemantikai–kognitív bizonytalanságok is szerepet játszanak. -A változók különböző mértékben stigmatizáltak. A leginkább elítélt a <i>-suk</i> , ezt követi a <i>-nák</i> , <i>-szák</i> majd a <i>-ba</i> .
PLÉH	1995	A hiperkorrekció és stigmatizáció kapcsolata. Az életkor, lakhely, iskolázottság, szülők iskolázottsága és nem, mint külső tényezők hatása a hiperkorrekcióra és stigmatizációra.	u.a.	u.a.	u.a.	-Az adatközlők produkciója jobban közelít a normához, mint ítéleteik, azaz a hiperkorrekció jobban hat az ítéletre, mint magára a produkcióra (u.i. kevésbé tudatos). -A külső, független változók vizsgálata első ízben.

Szerző(k)	Év	Vizsgált terület	Módszertan	Előfordulás gyakorisága (db)	Adatközlők száma	Eredmények/újítások
PLÉH és BODOR	2000 és 2001	Az eddigi eredmények áttekintése.	u.a.	u.a.	u.a.	-A hiperkorrekció metaforikus és pszichológiai modellje Szuperego – Ego – Id büntet egyensúlyoz hiperkorrekció norma stigmatizáció
MITRING	2000	Az anyanyelvi oktatás szerepe a hiperkorrekcióra.	-grammatikalitási ítéletek 5-fokú skálán (mondat helyességét + használó iskolázottságát megítélni) -mondatkiegészítés -alternatív formák közti választás -szövegjavítás -véleménynyilvánítás	10–10 mondat	200, 10–22 éves diák	-A büntető jellegű anyanyelvi oktatásnak szerepe van a hiperkorrekció kialakulásában.
MITRING	2001 és 2002	A belső, nyelvi tényezők szerepe a hiperkorrekció kialakulásában.	-szövegjavítás -mondatkiegészítés	9 előfordulás (6 hiperkorrekt -ban, 3 hiperkorrekt -juk) -9 mondat (4 -ban; 5 -juk)	50 véletlenszerűen kiválasztott	-Minél nagyobb a bizonytalanság, annál valószínűbb a hiperkorrekció kialakulása. -A fordított szórend és távolság elősegíti a hiperkorrekció kialakulását. -A kötőmódnál nagyobb arányban fordul elő a hiperkorrekció, mint a felszólító módnál. -Az aktív hiperkorrekció kisebb arányban fordul elő, mint a passzív.
MITRING	2003	Hiperkorrekció a gyermeknyelvben.	-spontán megfigyelés		1	-2,5–3 éves korban a stigmatizált /t/ és /d/ kerülése, míg a nagyobb erőfeszítést igénylő /k/ és /g/ túlzott, hiperkorrekt használata. -A hiperkorrekció meglete hozzásegíthet a nyelvelsajátítás mechanizmusának leírásához.

Szerző(k)	Év	Vizsgált terület	Módszertan	Előfordulás gyakorisága (db)	Adatközlők száma	Eredmények/újítások
KONTRA	1998a	(-bVn) és (-bV) változók.	-grammatikalitási ítéletek -írásbeli hibajavítás			-A közvetlen és kikövetkeztetett ítéletek nem egyenrangúak. -A kikövetkeztetési hipotézis nem igazolható, vagyis ha az adatközlő helytelennek ítél pl. egy hiperkorrekciót előhívó mondatot, abból nem következtethetünk arra, hogy a hiperkorrektet helyesnek tartaná. -Egy változóra adott ítéletből sem mindig lehet kikövetkeztetni az adott változó másik előfordulásának megítélését.
KONTRA	2003b	9 független változó hatása számos nyelvi, függő változóra. ⁵⁵	-grammatikalitási ítéletek -írásbeli hibajavítás -szóbeli mondatkiegészítés	-3 hiperkorrekt [bVn], 1–1 hiperkorrekciót előhívó suksükölő és szukszükölő -egy hiperkorrekt [bVn] -1–1 hiperkorrigálható suksükölő és szukszükölő mondat.	850	-A hiperkorrekció szempontjából: • az iskolázottságnak szignifikáns hatása van szinte mindenhol méghozzá úgy, hogy az iskolázottak standardabbak (kivéve a hiperkorrekciót előhívó suksükölés megítélésénél, ahol ők hiperkorrektebbek). • a lakhelynek is túlnyomórészt szignifikáns hatása van: a budapestiek standardabbak a vidékieknél s a falvakban lakóknál. • a nemnek általában nincs szignifikáns hatása. • az életkornak kb. az esetek felében van szignifikáns hatása: a fiatalok standardabbak (kivéve a hiperkorrekciót előhívó suksükölés megítélésénél, ahol ők hiperkorrektebbek).
ÁGEL	1991					-A hiperkorrekció kialakulásának tudati szint szerinti modellje.

23. TÁBLÁZAT. A hazai hiperkorrekciós kutatások összefoglalása szerzők, s legfontosabb eredményeik szerint

⁵⁵ Itt most csak az értekezés szempontjából releváns nyelvi változók: a (bV) és (bVn), valamint a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) és a négy fő független változó (iskolázottság, lakhely, nem, életkor) viszonyát mutatom be.

2.3.2. Külföldi vizsgálatok

A külföldi hiperkorrekciós vizsgálatok ismertetésekor elsősorban az angolszász irodalomban fellelhető eredményekre szorítkozom. Jóllehet ezek természetesen nem a magyar változókat vizsgálják a hiperkorrekció szemszögéből, mégis úgy véltem, hogy ezek ismertetése hozzájárulhat a hiperkorrekciós tendenciák jobb megismeréséhez. Elméleti következtetései, valamint gyakorlati eredményeik, elemzéseik, módszertanuk adoptálása mindenképpen hasznára válhat a hazai kutatásoknak.

A külföldi tanulmányok ismertetését azért is tartom fontosnak, hogy lássuk, hogy eltérő szerkezetű nyelvek (pl. magyar, angol, francia) esetén is tudunk-e univerzális tendenciákat fellelni. Ha igen, akkor elmondható, hogy a hiperkorrekció univerzális jelenség, már amennyiben annak kialakulási mechanizmusát, előfordulási okait, gyakoriságát tekintjük. Ellenben, ha nem tudunk univerzális következtetéseket levonni, akkor felmerül a kérdés, hogy a hiperkorrekció nyelv-specifikus-e, vagy csak az alkalmazott kutatási módszereken, körülményeken kell-e változtatni. Érdekes lenne megállapítani, kutatni – erre azonban a tanulmány nem vállalkozik –, hogy vajon inkább a belső (nyelvi), vagy inkább a külső (társadalmi, pszichológiai) befolyásoló tényezőkre nézve lehet-e univerzális tendenciákat tetten érni.

2.3.2.1. YEAGER-DROR elmélete

YEAGER-DROR (1992) elsősorban elméleti fejtegetéseivel járult hozzá a hiperkorrekció tökéletesebb megértéséhez. A hiperkorrekció és labovi hiperkorrekció összevetéséről megfogalmazott téziseit lásd a 2.2. pontban.

2.3.2.2. JANDA és AUGER a francia beszélők fejfájásairól az angol szó-eleji *h/Ø*-val kapcsolatban

Ebben a részben a hiperkorrekció és a kétnyelvűség viszonyára kívánok rávilágítani egyrészt JANDA és AUGER (1992) tanulmánya alapján, másrészt pedig egy Durhamben írt dolgozatom (MITRING, kézirat, a) fejtegetéseinek felhasználásával. Tanulmányom célja az

volt, hogy bemutassam, hogy a hiperkorrekció egyáltalán nem ritka⁵⁶ jelenség kétnyelvű beszélők⁵⁷ körében, vagyis, ahol nyelvi vagy dialektus kontaktus létezik. A hiperkorrekció segítségével elsősorban a mentális lexikon felépítésének leírását kíséreltem meg, annak ellenére, hogy nem volt céлом ennek teljes körű leírása, továbbá nem szándékoztam megoldani azt a régóta vitatott, s a kétnyelvűségi vizsgálatok központi kérdéseként szereplő kérdést, hogy vajon a kétnyelvűek mentális lexikonja WEINREICH (1953) hármas tagolású rendszerének melyik kategóriájába sorolható. Tanulmányom (MITRING, kézirat, a) további célja az volt, hogy a kevésbé vizsgált jelenség, a hiperkorrekció kutatásában új dimenziókat nyissak, s ezáltal – egyidejűleg – a kétnyelvűség vizsgálatát is új megközelítésből próbáltam leírni. Úgy gondoltam, hogy a kvantitatív módszereket alkalmazó hiperkorrekciós vizsgálat (JANDA és AUGER, 1992) eredményeit, a kétnyelvűségi vizsgálatok eredményeire, törvényszerűségeire alkalmazva közelebb kerülhetünk a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírásához.

BAUGH 2.3.2.6. pontban bemutatandó modelljét felhasználva az mondható el, hogy ha két nyelv, vagy dialektus kapcsolatba kerül – legyen az nyelvkontaktus, második nyelv tanulás vagy elsajátítás – akkor vagy az egyik nyelv, vagy ritkább esetben mindkét nyelv beszélői a másik nyelv elsajátítására törekednek, természetesen különböző sikerrel. A kétnyelvűek esetében ez a hármas sikerességi mutató a következőképpen írható le:

1. Az utánczó alulló, nem találja el a nyelvi célt, s ezáltal elárulja kétnyelvűségét. Valószínűleg ez a leggyakoribb, s legtermészetesebb előfordulás, ha nem a maximalista szemléletű meghatározást alkalmazzuk.
2. Az utánczó eltalálja a nyelvi célpontot, s alig megkülönböztethető az anyanyelvi beszélőtől.
3. A beszélő túllő a nyelvi célponton, hiperkorrekciót, vagy hipokorrekciót produkálva. Ennek meghatározása attól függ, hogy magasabb, vagy alacsonyabb presztízsű csoport-e az utánczott. Ezeket a folyamatokat a

⁵⁶ LEHISTE (1988: 8) szintén megjegyzi, hogy cseh anyanyelvűek, mikor oroszul beszélnek, próbálják minden körülmények között elkerülni a szókezdeti hangsúlyt, mikor felismerik, hogy ez tipikusan cseh jellegzetesség. Ezáltal túláltalánosítják ezt a szabályt. Ne feledjük, hogy a cseh nyelvben szó eleji, míg az oroszban mozgó hangsúllyal van dolgunk.

⁵⁷ A kétnyelvűek meghatározására számos meghatározás ismeretes a nyelvészetben HAUGEN (1953) és MACNAMARA (1969) minimalista definíciójától egészen BLOOMFIELD (1933), HALLIDAY MCINTOSH és STREVEN (1968) maximalista meghatározásáig. A kétnyelvűek meghatározásáról lásd bővebben ROMAINE, 1995: 1. fejezetét; GROSJEAN, 1982: 1. fejezetét és WEINREICH, 1953: 1–2. fejezetét. A minimalista és maximalista meghatározást úgy kell elképzelni, mint egy kontinuum két végpontját, melynek egyik végén már a minimális másodnyelv elsajátítást is kétnyelvűségnek minősítik; míg a másik véglet csupán a közel anyanyelvi szintű másodnyelv elsajátítást nevezi kétnyelvűségnek.

nyilvánvaló/nyílt vagy rejtett presztízs nyomása mozgatja, ilyen sorrendben.

Jóllehet a kétnyelvűek nyelvi rendszerét nem szerencsés meghatározni és leírni egynyelvűekre jellemző normák segítségével, hanem inkább a kétnyelvűek nyelvi rendszerére inherensen jellemző összefüggésekre érdemes koncentrálni, mégis mindenféle deviancia, így a hiperkorrekció is fényt vethet vizsgálatra érdemes jelenségekre, törvényszerűségekre. BEATENS-BEARDMORE (1968: 37) is hasonló megállapításra jutott, mikor azt írta, hogy az olyan többnyelvűek, akik tökéletesen elsajátítják második⁵⁸ nyelvüket, nem jelentenek kutatandó területet a nyelvészek számára. Természetesen a bármely nyelv normáitól való eltérést nem devianciaként, zajként kell értékelni a nyelvészetben, hanem inkább jelként, ami hozzásegíthet valamely jelenség leírásához.

JANDA és AUGER (1992) – a YEAGER-DROR-féle elméleti alapozás folytatásán kívül (erről lásd 2.2.) – egy kvantitatív, empirikus bizonyítékkal szolgál a kvalitatív hiperkorrekció meglétéről a francia beszélők körében. A kísérletben hat anyanyelvi francia beszélő vett részt, hárman közülük Franciaországból, hárman pedig Québecből voltak. A nemek megoszlása mindkét csoportban két férfi és egy nő volt. Több órás interjúkat rögzítettek magnóra, s ezeket elemezték. Az interjú idején mindegyik adatközlő felsőfokon beszélt az angolt. Az interjú során a következő öt módszert alkalmazták:

- 1.) kötetlen beszélgetés az amerikai kultúráról (témák között: /Ø/⁵⁹Oh⁶⁰io és a **happy** /Ø/hours);
- 2.) hasonló témájú szöveg olvasása (pl. /Ø/It's /Ø/un**healthy** to work so **hard** /Ø/especially /Ø/on **Halloween**.;
- 3.) izolált mondatok olvasása (pl. *The last boomerang* /Ø/ I **had hit** me /Ø/on the **head**.);
- 4.) szólisták olvasása (pl. **household**, /Ø/attitude, **heart** /Ø/attack);
- 5.) minimális párok olvasása (**hill** – /Ø/ ill; /Ø/eating – **heatig**).

⁵⁸ Természetesen itt második, harmadik ... nyelv-elsajátítást értek, csak az egyszerűség kedvéért használom a második nyelv elnevezést.

⁵⁹ A francia nyelvben a /h/ minden környezetben hiányzik. |Ø| = azt szimbolizálja, hogy az angolban magánhangzóval kezdődik a szó kiejtés szerint, bár lehet, hogy egy ortográfiai *h* jelen van. Ezek hiperkorrekció szempontjából veszélyes helyek, ugyanis ide hiperkorrekt módon lehet *h*-t beszúrni.

⁶⁰ **h** = az angolban írásban és ejtésben is megjelenik a *h*, a franciák viszont hajlamosak – saját szabályaikat alkalmazva – elhagyni, ezért ez a stigmatizáció szempontjából újabb veszélyes helyeket jelöl.

A JANDA és AUGER (1992) tanulmány részleteit a következő táblázat (24. táblázat) foglalja össze:

Megfigyelt változó	(h) ⁶¹ , aminek két változata ismert: [h] és [Ø]
Adatközlők:	
-száma:	6 (Giséle, Albert, Denis; Charles, Louis, Renée)
-származása:	3-an Franciaországból, 3-an Québecből
-neme:	2 férfi és egy nő mindkét csoportban
-nyelvi háttere:	L1 ⁶² : francia; L2 ⁶³ : angol (haladó ESL ⁶⁴ tanulók)
-életkora:	27–32
Alkalmazott módszerek:	1. kötetlen beszélgetés 2. szövegolvasás 3. izolált mondatok olvasása 4. szólisták olvasása 5. minimális párok olvasása

24. TÁBLÁZAT. JANDA és AUGER (1992) kvantitatív vizsgálatának rövid összefoglalása

A 24. táblázat módszereit megvizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy JANDA és AUGER (1992) tanulmánya nem csupán azért jelentős, mert gyarapította az amúgy sem nagy számú hiperkorrekciós vizsgálatok számát, hanem azért is, mert a hiperkorrekció, s egyben a kétnyelvűek nyelvhasználatának leírásában törekedtek a produkciós⁶⁵ feladattípusok alkalmazására, s ezáltal nagy lépést tettek afelé, hogy a hiperkorrekcióról produkciós, s nem csupán megítéléses feladatok alapján hozzunk megállapításokat.

Vegyük sorra a JANDA és AUGER (1992) vizsgálatban vázolt hiperkorrekció kialakulásának fázisait egyrészt JANDA és AUGER (1992), másrészt saját modellem

⁶¹ Bár az eredeti táblázat nem jelzi, de valójában két változót is megfigyeltek: (h), aminek normatív [h] és stigmatizált [Ø] változatai vannak; valamint szó eleji (Ø), aminek a normatív [Ø] és a hiperkorrekt (h) a változatai.
⁶² L1= anyanyelv.
⁶³ L2= második nyelv.
⁶⁴ ESL= 'English as a second language', angol, mint idegen nyelv.
⁶⁵ GROSJEAN (1997) is rámutatott, hogy a kétnyelvűségi vizsgálatok során is megalapozatlanul nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvészek a feldolgozást vizsgáló feladatokra, előtérbe helyezve azokat a produkciós vizsgálatok rovására.

alkalmazásával. Ezen modellek alkalmazását a jelen tanulmányban vizsgált változók leírására lásd a 2.5.1. és 2.5.2. pontban.

JANDA és AUGER (1992) modelljét a francia–angol kétnyelvűek körében tapasztalható hiperkorrekció leírására alkalmazva az mondható el, hogy az alacsonyabb presztízsű kétnyelvűekre (A) jellemző egy X jelenség, az úgynevezett *h*-elhagyás, viszont hiányzik körükben a következő szabály: $X (h\text{-elhagyás}) \rightarrow Y (\text{kiejtett } h) / _ Z$ (angol *h* kezdetű⁶⁶ szavaknál), vagyis változtasd X szabályt Y-ra Z környezetben, ami B csoportra (magasabb presztízsű) jellemző; hiányzik továbbá A csoportnál Y szabály kimenete is. A kétnyelvűségi tanulmányokban erre a jelenségre, mint alulspecifikáltságra⁶⁷ utalnak. Ebben az esetben A beszélők az elsődleges rendszerükre (anyanyelv) jellemző szabályt alkalmazzák, vagyis a *h*-elhagyást, a másodlagos rendszer (azaz idegen nyelv, az angol) használata során is. Ha erre a hiányra nyomatékosan, esetleg stigmatizálva hívják föl a figyelmet, akkor A beszélőkben ez tudatosul. Így, – ha nyelvi változásról van szó – egy egyszerű szociolingvisztikai indikátor markerre⁶⁸, esetleg sztereotípiává⁶⁹ válhat. Az utánzó csoport (a kétnyelvűek) – próbálva elkerülni a stigmatizációt – hajlamosak lesznek túláltalánosítani a fenti szabályt, következésképpen hiperkorrekt módon túlzásba viszik Y kimenetének használatát egy másik, W környezetben is (magánhangzó kezdetű angol szavak esetén is).

⁶⁶ A hiperkorrekciós vizsgálatok szempontjából irrelevánsnak bizonyult, hogy az angol ortográfiai *h* néma bizonyos szavaknál, mint pl.: *heir*, vagy a hangsúlytalan *him* és *have* esetén. Ezért, az egyszerűség kedvéért, ezt nem tüntettem föl a szabályban.

⁶⁷ Jóllehet a terminust eredetileg a fonémák használatára alkalmazták, de analógiás úton ezzel a szóval lehet utalni a változókra és változataikra is.

⁶⁸ JANDA és AUGER (1992) tanulmányában az adatközlők tudatában voltak a *h*-törlésüknek, többször tettek megjegyzést erről.

⁶⁹ Erről az átalakulásról számol be GUMPERZ & HYMES (1986: 534–535).

1. $X \rightarrow Y \quad / _Z$
h-elhagyás *h*-ejtés *h* kezdetű angol szavak
2. Y kimenetének hiánya
3. Az 1. pontban vázolt szabály kiterjesztése, hiperkorrekció
4. $X \rightarrow Y \quad / _W$
h-elhagyás *h*-ejtés magánhangzó kezdetű angol szavak

17.a ÁBRA. Egy szabály túláltalánosítása révén kialakult hiperkorrekció a francia–angol beszélők körében JANDA és AUGER (1992) modellje alapján

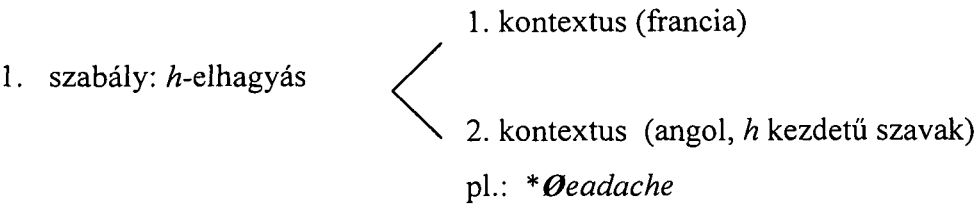
Más szemszögből, de saját modellem⁷⁰ alkalmazásával is hasonló módon leírható a fentebb vázolt hiperkorrekció (vö. 17.b ábra). Az ideális kezdőállapotból kiindulva, ahol a szabályok külön vannak tárolva a mentális lexikonokban, és egy-az-egyhez megfeleltetés létezik szabályok és kontextusok között, eljutunk a természetes redukcióhoz, vagy alulspecifikáltság fázisához, ahol L1 (francia) szabályát az utánpótlás mindkét rendszerben, azaz a franciában és angolban is alkalmazzák. Ezáltal, az oda-vissza megfeleltetés megbomlik és eljutunk az 1. szabály kontextus mentes stigmatizációjához. Nem szabad elfelednünk, hogy a társadalmi, pszichológiai nyomás (felülről jövő nyomás, lásd: 1. táblázat) egy adott szabályra, nem pedig az alapelvekre, vagyis az egy-az-egyhez való megfeleltetés elvének megtartására fókuszál; más szóval nem az adott szabály adott kontextusban való használatára. Az 1. szabály kontextus mentes kezelése végeredményben annak teljes elkerüléséhez vezet minden L2 kontextusban. Nem csak ez az eredmény, azonban, hanem a 2. szabály kiterjesztett, újabb kontextusban való használata is, vagyis a hiperkorrekció.

⁷⁰ Saját modelletem itt kissé átdolgozva alkalmazom, s nem változókra és változatokra, hanem szabályokra és kontextusokra koncentrálok.

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés

- 1. szabály: *h*-elhagyás – 1. kontextus (francia)
- 2. szabály: *h*-ejtés – 2. kontextus (angol, *h* kezdetű szavak)

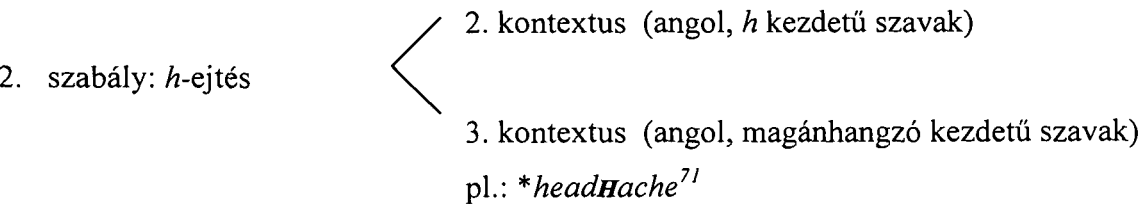
II. fázis – természetes redukciós folyamat

III. fázis – stigmatizáció

Az 1. szabály – *h*-elhagyás – kontextus mentes stigmatizációja

IV. fázis – hiperkorrekció

17.b ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (Ø) változó esetében a francia–angol kétnyelvűek körében saját modellem alapján

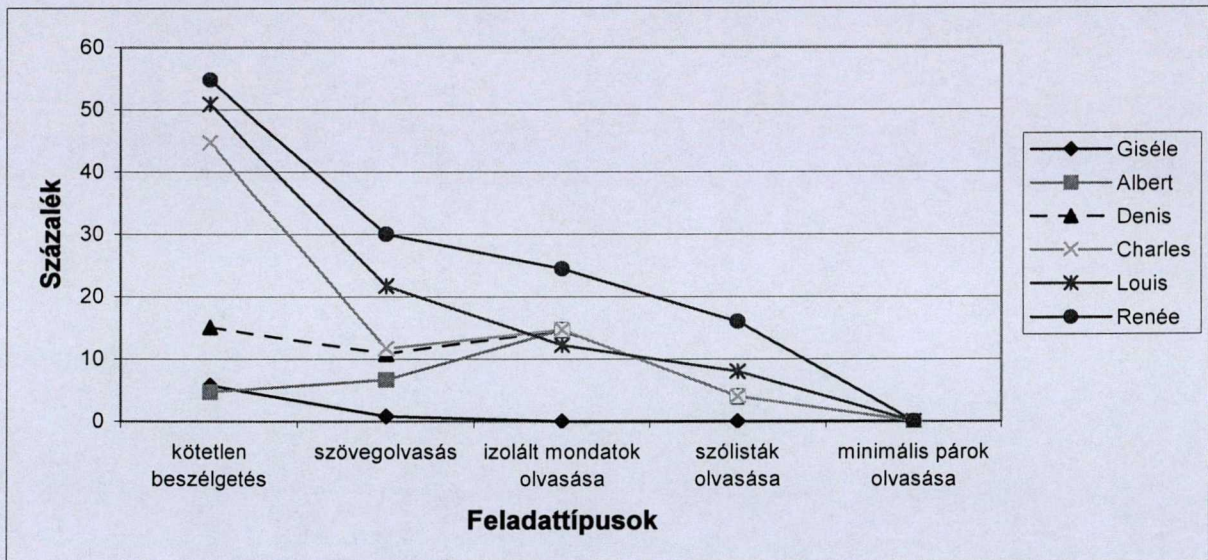
A francia–angol kétnyelvűek *h*-törlését és betoldását vizsgálva hasonló következtetésekre juthatunk, mint azt MILROY⁷² (1983), PLÉH (1985, 1995 és 1995); BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987); valamint PLÉH és BODOR (2000) és sokan mások tették, vagyis, hogy a stigmatizáció és hiperkorrekció egymást kiegészítve, egymás mellett

⁷¹ **H** = hiperkorrekten betoldott *h*.
⁷² MILROY (1983), a Normann hódítást követő időszak szövegeit tanulmányozva azt tapasztalta, hogy a történelmi *h*-elhagyás nem létezik a nem-történelmi *h*-betoldás nélkül.

bukkannak föl a beszélőközösségekben, tükrözve ezáltal a nagyfokú bizonytalanságot. Erre találunk példát a JANDA és AUGER (1992) által vizsgált beszélők körében is:

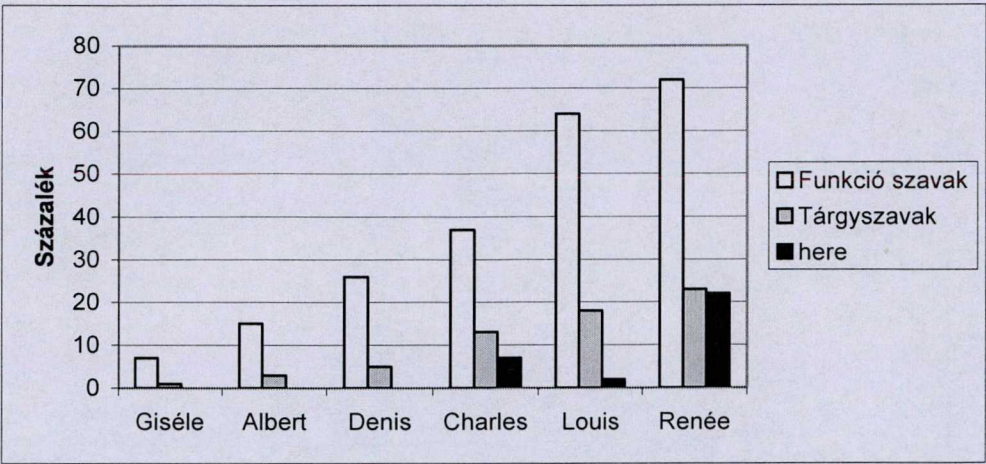
- (a) hiperkorrekció normatív használattal együtt, pl.: *how **H**it happened*
- (b) hiperkorrekció stigmatizációval együtt, pl.: ***H**after the **O**oliday*
- (c) hiperkorrekció egyedül, pl.: *some of my friends **H**are, but...*

Az eredmények azt mutatják, hogy az egyre formálisabb stílusban a *h*-törlés egyre kisebb mértékű (vö. 18. ábra). A stigmatizáció tehát, a két csoport közt megfigyelt különbségek ellenére is csökkenő tendenciát mutatott. A különbség abban mutatkozott, hogy az európai francia beszélők 5–15%-ban, míg a québeciek 45–55%-ban hagyták el a *h*-kat. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Québecben a francia beszélők gyakran hallanak más francia ajkúakat angolul beszélni; de a különbség akár a kis mintanagyságnak is betudható.

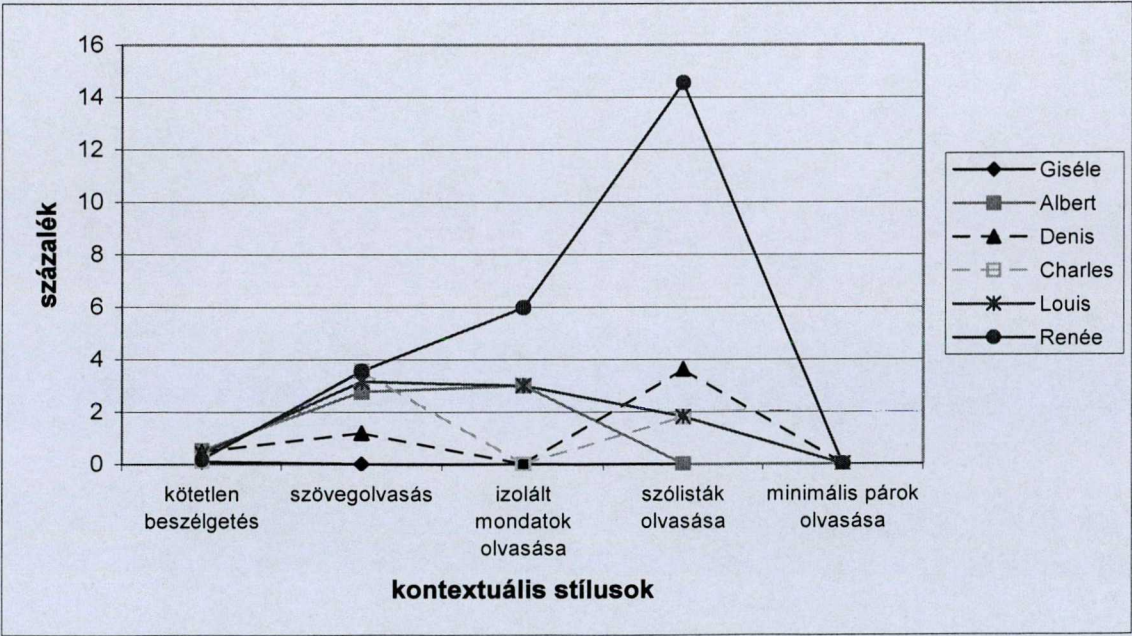
18. ÁBRA. A *h*-törlés aránya kontextuális stílusok szerint JANDA & AUGER (1992: 218) alapján

Nem csupán a kontextuális stílus, hanem a szavak kategóriája is befolyásoló szereppel bírt a (*h*) változóra. A tárgy- és funkciószavakat összehasonlítva azt kapjuk, hogy az utóbbiak esetén a *h*-törlés minden beszélő esetén magasabb volt (vö. 19. ábra). A *here* szónál a *h*-törlés viszonylag kismértékben fordult elő. Az L1, vagyis a francia nyelv hatása abban mutatkozott itt meg, hogy míg a francia anyanyelvű beszélőknél a *h*-elhagyás minden szókategóriában megjelent, addig angol anyanyelvűeknél ez elképzelhetetlen a tárgyszavaknál.

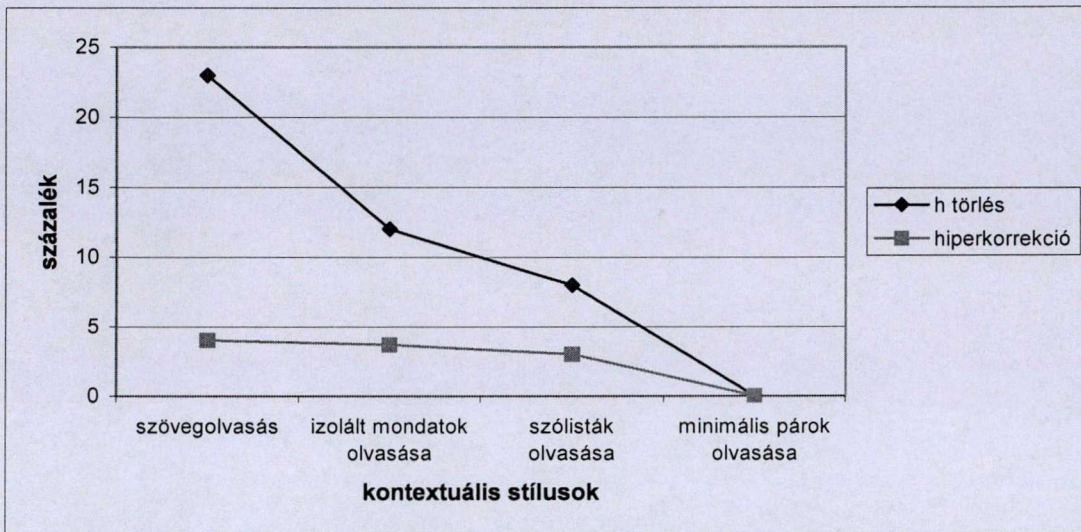
19. ÁBRA. A *h*-törlés aránya személyekre lebontva szókategóriák szerint
JANDA & AUGER (1992: 219) alapján

A hiperkorrekciót vizsgálva – az adatok figyelembe vételével – globálisan elmondható, hogy nagyon marginális jelenséggel állunk szemben (vö. 1. táblázat: „Előfordulás gyakorisága”). A viszonylag ritka előfordulás ellenpólusaként említhető a jelenség kiugró jellege, ami miatt számos nyelvész figyelmének előterébe került. A hiperkorrekció megjelenését a különböző tesztfeladatokban a 20. ábra foglalja össze.

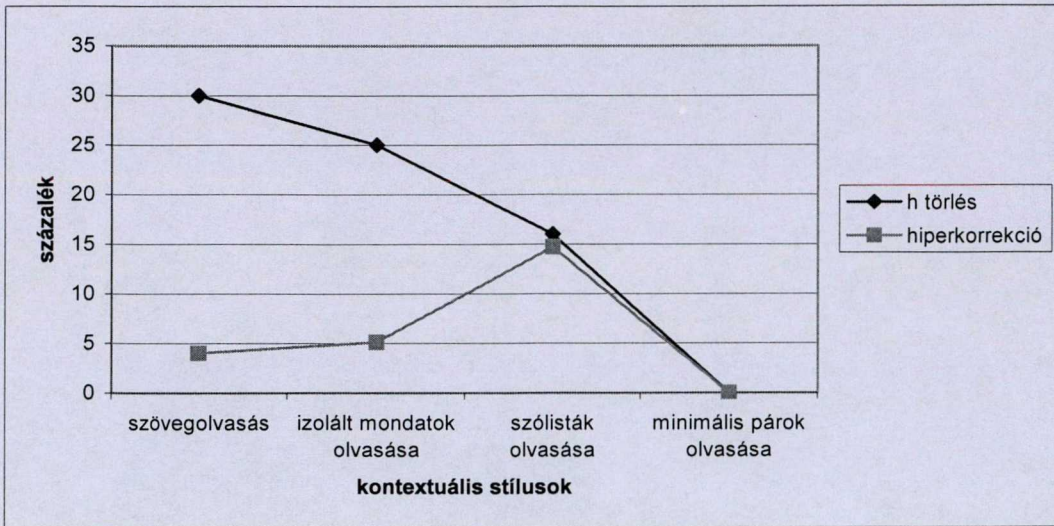
20. ÁBRA. A hiperkorrekció előfordulásának mértéke a különböző kontextuális stílusokban JANDA & AUGER (1992: 220) alapján

A kisszámú előfordulásból is jól kitűnik azonban, hogy a hiperkorrekció és stigmatizáció viszonyára alapozva két csoportot lehet megkülönböztetni. A két csoport ellentétes tendenciákat mutatott. Két beszélő (Louis és Albert) esetében a hiperkorrekció és stigmatizáció párhuzamos tendenciákat mutatott (lásd: 21. ábra), vagyis mindkettő csökkent az egyre formálisabb stílusokban. Ez a megállapítás egybecsengett BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987) eredményeivel, vagyis, hogy az egyre növekvő önmegfigyeléssel járó szituációkban (BÁNFAIéknál ezt a tükör idézte elő) egyre nagyobb mértékű normakövetés, azaz egyre kisebb arányú hiperkorrekció és stigmatizáció figyelhető meg.

21. ÁBRA. A *h*-törlés és hiperkorrekció összefüggése az olvasási feladatokban Louis és Albert esetében JANDA & AUGER (1992: 221) alapján

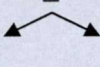
Ugyanakkor, a másik három beszélő (Renée, Charles és Denis) ellentétes tendenciákat produkált (lásd: 22. ábra). Az ő esetükben az egyre növekvő önfigyeléssel járó formálisabb stílusokban a hiperkorrekció mértéke növekszik, míg a stigmatizáció csökken. Egy beszélő, Gisèle esetében szinte nem fordult elő egyetlen hiperkorrekt alak sem. Az ő, szinte anyanyelvi szintű, produkciója annak tudható be, hogy nagyon kis gyermekként kezdte el elsajátítani az angolt.

22. ÁBRA. A *h*-törlés és hiperkorrekció összefüggése az olvasási feladatokban
Renée, Charles és Denis esetében JANDA & AUGER (1992: 222) alapján

Ez a megfigyelés, érdekes módon, nemcsak az előző csapat (lásd: 21. ábra) teljesítményével, de BÁNFAI, BODOR és PLÉH (1987: 25) megfigyeléseivel is szemben áll, miszerint a tükör – ami a felfokozott objektív éntudatosság kiváltója – a grammatikusság következetesebb érvényesítéséhez vezet, vagyis például a hiperkorrekció leküzdéséhez. A minimális párok olvasásakor mindkét csoport közel anyanyelvi szinten teljesített.

Hogyan lehet a JANDA & AUGER (1992) tanulmányában bemutatott eredményeket fölhasználni a kétnyelvűségi kutatások talán legvitatottabb területén, vagyis a kétnyelvűek nyelvi rendszerének leírásakor? GROSJEAN (1982: 240) is megjegyzi, hogy a kétnyelvűségi kutatások során talán a legnagyobb vitákat, legtöbb vizsgálatot, s mégis a leginkább ellentétes eredményeket a kétnyelvűek nyelvi rendszerének besorolása váltotta ki, vagyis annak megállapítása, hogy a mentális lexikonjukban mennyire függetlenül, illetve egymásra utalva vannak tárolva ezek. Számos nyelvész megpróbálta megtalálni a választ arra – WEINREICH (1953) hármas rendszeréből (lásd: 25. táblázat) kiindulva –, hogy vajon a kétnyelvűek nyelvi rendszere összefonódva, vagy inkább egymás mellett raktározódik-e a mentális lexikonjukban. A mentális lexikon leírásakor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy WEINREICH eredeti rendszere tágabb értelemben foglalkozott a mentális lexikkal, s az a nyelv minden szintjét átfogta, magában foglalva mind a fonológiai, lexikális, szintaktikai, helyesírási, mind pedig a kiejtési jellemzőket (vö. SCHREUDERS & WELTENS, 1993). Lássuk WEINREICH hármas tagolású rendszerét, amivel a kétnyelvűek mentális lexikonját próbálta leírni:

Típus	Egyenrangú /A	Összetett /B	Alárendelt /C
Jellemzők	-a nyelveket külön környezetben tanulták, s külön is tárolódnak -a szavaknak külön jelentésük van -különböző konceptuális rendszerek - a nyelvek függetlenek egymástól - két jelentéshalmaz + két nyelvi rendszer	-a nyelveket ugyanabban a kontextusban tanulták -az agyban összetett reprezentáció -egy közös jelentés, ugyanaz a mentális reprezentáció -a nyelvek kölcsönösen függnnek egymástól - egy jelentéshalmaz + két nyelvi rendszer	-pl. idegennyelv-tanulás -a gyengébb nyelv szavai az erősebb nyelv szavain keresztül interpretálódnak -a jelentés elsődleges halmaza az L1-en keresztül jön létre + egy nyelvi rendszer
Mentális és felszíni/nyelvi reprezentáció	book kníga [buk] [kn'iga]	book kníga [buk] [kn'iga] 	book ↓ [buk] ↓ [kn'iga]

25. TÁBLÁZAT. A kétnyelvűek nyelvi rendszerének típusai WEINREICH (1953: 9–10) elgondolása⁷³ alapján

A kétnyelvűség témakörével foglalkozó szakirodalomban – a téma komplexitásának figyelembevételével nem is meglepő módon – szinte azonos számban találunk meggyőzőnek tűnő bizonyítékokat mind az egy, mind pedig a két mentális lexikon létezésének bizonyítására a kétnyelvűek körében. Erről a témáról bővebben lásd: GROSJEAN, 1982: 244–247, illetve ROMAINE, 1995: 77–85, ahonnan az alábbi példákat is vettem. KOLERS (1963 és 1966) a nyelv-független, vagyis osztott, közös raktározás mellett érvelt, mikor észrevette, hogy a szavak visszaidézése függ az előfordulásuktól, még akkor is, ha azok a másik nyelvben fordulnak elő. Ugyanakkor, amellet is szólnak érvek, hogy a nyelven belüli asszociációk erősebbek, mint a nyelvek köztiek. Ezt a független, különálló, tehát nyelv-specifikus raktározást tűnik alátámasztani TAYLOR (1971) vizsgálata is. Erre a következtetésre az alapján jutott, hogy a kétnyelvűek szívesen maradtak egy nyelven belül, még akkor is, ha megengedett volt a kód/nyelvváltás. TULVING és COLOTA (1970) is

⁷³ A weinrechi mentális lexikon leírásról bővebben lásd: GROSJEAN (1982, 5. fejezet), ROMAINE (1995, 3. fejezet) és WEINREICH (1953, 2. fejezet).

amellett érveltek, hogy a kétnyelvűek mentális lexikonja külön van elrendezve, mikor azt találja, hogy egynyelvű listákról a szavak visszaidézése könnyebb, mint kétnyelvűekről. Számtalan afázias kutatás eredménye is, ami a két nyelv differenciált elvesztéséről, illetve visszaállításáról számol be, a nyelv-függő, vagyis külön tárolás hipotézist látszik alátámasztani.

GROSJEAN (1997) a kétnyelvűség meglehetősen dinamikus perspektíváját vázolta föl, a korábbi statikus megközelítésekkel szemben. Ennek értelmében a kétnyelvűek nem-célnyelvi rendszere mindig működésben van – legalábbis egy bizonyos mértékben. A szerző azt állítja, hogy a nyelvi mód két extrém végpontján – vagyis az egynyelvű, illetve kétnyelvű módban is – a nem megcélzott nyelv hatásait nem lehet tökéletesen kiküszöbölni. Más szóval, nem létezik olyan fázis, amelyben bármelyik rendszer is teljesen inaktív volna. Ha visszaidézzük modellem kezdő és végpontját, vagyis az ideális kezdőállapotot, ahol egy-az-egyhez megfeleltetés létezik szabály és kontextus között, akkor azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a rendszerek, vagyis szabályok elszeparáltan raktározódnak. De ne feledjük – ahogy azt az „ideális” jelző is sugallja –, hogy ez az állapot nem feltétlenül létezik a valóságban. Ha azonban a végtermékre – azaz a hiperkorrekcióra – összpontosítunk, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy ez pontosan az előző megállapítás ellenkezőjét bizonyítja, vagyis azt, hogy valószínűleg létezik valamiféle kapcsolat a két tárolt nyelvi rendszer között. A kétnyelvűk két nyelvi rendszerének egymásra hatását nem csupán a hiperkorrekció, hanem az azzal párhuzamosan fellépő stigmatizáció is alátámasztani látszik. Ennek bizonyítására lásd a fentebb bemutatott 17.b ábrát. Tanulmányom MITRING (kézirat, a) megállapításait úgy hoztam meg, hogy mindvégig szem előtt tartottam, hogy a kétnyelvűek mentális lexikonjának teljes körű leírása – ha ez egyáltalán lehetséges – nagyon messze van még a végső kidolgozástól. Tanulmányommal nem megválaszolni kívántam e roppant bonyolult jelenséget, hanem úgy éreztem, hogy a két terület – vagyis a hiperkorrekciós, valamint kétnyelvűségi kutatások – közelítésével egy kis lépést tettem a megoldás irányába.

S. J. HANNAHS⁷⁴ előadásai során az idegen nyelv tanulásakor a jónak vélt, de helytelenül túláltalánosított szabály következtében létrejövő hiperkorrekciót egységesen 'hyperforeignism'⁷⁵-nek nevezte. Egy másik alkalommal, HANNAHS egy, az imént vázolt hiperkorrekt *h*-betoldással azonos folyamatról számolt be a középkori latinnal kapcsolatban. Szerinte a hiperkorrekciónak általában akkor várható előfordulása, mikor

⁷⁴ S. J. HANNAHS kétnyelvűséget oktatott a Durhami Egyetemen 2000. évi ott-tartózkodásom alatt.

⁷⁵ Szabad fordításban: túlzott idegen hatás.

ellentmondás van a helyes forma (pl. a szókezdő *h* nem ejtendő már) és a valóban használt, vagy írott forma között. Amint tudatosult az a szabály, hogy írásban ott is lehet *h*, ahol nem ejtik, az írnokok hiperkorrekten olyan szavak kezdetéhez is hozzátették a középkorban, ahol az nem is létezett.

2.3.2.3. Hiperkorrekt formák integrálódása az acadiai francia közösség repertoárjába

Az atlanti-óceáni Kanada acadiai populációját vizsgáló tanulmányában FLIKEID (1992) arra a következtetésre jut, hogy a többes szám harmadik személyű, rendhagyó igék esetén a normatív francia (NF) végződés mellett létező acadiai, vernakuláris (AF) *-ont* mellett felbukkanó harmadik forma (HF) a hiperkorrekció eredménye (pl.: *allont* (AF); *vont* (NF); és *allent* (HF) a *menni* ige esetében). A szerző a hiperkorrekció kialakulását ebben a közösségben azzal magyarázta, hogy – mivel a beszélőközösség tagjai nem érintkeznek semmilyen formában a magasabb presztízsű változat (NF) beszélőivel – induktív módon, túláltalánosítva a magasabb presztízst képviselő „cseréld a stigmatizált AF *-ont* végződést az NF *-ent* végződésre” szabályt hiperkorrekciót követnek el a rendhagyó igék esetén is, mivel úgy gondolják, hogy a célcsoportban is így használják őket (egy szabály túláltalánosításáról lásd: JANDA és AUGER szabályát 2.5.2.1. és 2.5.2.2.). A hiperkorrekció kialakulása, a magyartól eltérően, nem egy beszélőközösségen belüli presztízskülönbség miatt jön létre, hanem a vernakuláris és külső normák konfliktálódó nyomása révén.

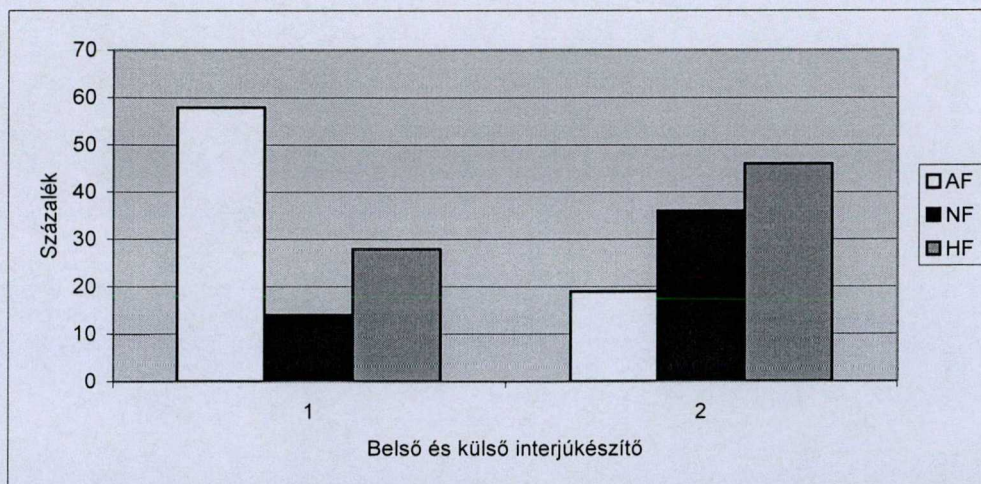
A Nova Scotia-i korpusz gyűjtésére 1984 és 1987 között került sor. 300 interjút rögzítettek. Az adatközlőket életkoruk (15–34, 35–54, és 55 fölött), nemük, iskolai végzettségük (7 osztály vagy kevesebb, 8–11 osztály és 12 osztálynál több), társadalmi hovatartozásuk (alacsony, közepes, magas réteg) és nyelvhasználatuk változatossága (nem ingadozók, közepesen ingadozók és ingadozók) szerint csoportosították.

A tanulmány nagy előnye, hogy nem csak külső tényezők hatását vizsgálta, hanem belső, nyelvészetiét is. Szignifikáns különbség mutatkozik, ha az *aller* ige főigeként való használatát vizsgáljuk. Ilyen esetekben az NF formát részesítik előnyben a HF-fel szemben.

Jelentős különbség mutatkozott a tekintetben, hogy ki volt az interjúkészítő, azaz közösségen belüli vagy külső személy. Várható módon a belső interjúkészítővel folytatott beszélgetések során a vernakuláris alak (AF) erős használata nyilvánult meg, míg a

külsőssel való beszélgetések alkalmával ennek aránya csökkenő, míg másik két variáns (NF és HF) növekvő tendenciát mutatott (lásd: 23. ábra).

A hiperkorrekt formák növekvő aránya itt azzal magyarázható, hogy az interjúalanyoknak szándékában volt a külső presztízsfórmához (NF) közelíteni, csak ez nem mindig talált célba (lásd 1.b ábra). A nem változása nem eredményezett szignifikáns különbségeket. Figyelembe véve az életkori tényezőt, elmondható, hogy az idősebb generációk nagyobb erőfeszítéseket tettek, hogy a külső normához közelítsenek, de ebbéli törekvésükben pont ők voltak, akik az analógiás HF formákat használták. Ez, valamint az az eredmény, hogy a fiatalok nagyobb mértékben használták az AF vernakuláris alakokat, arra enged következtetni, hogy az idősebbekben nagyobb az akkomodációs⁷⁶ törekvés, de gyengébb a külső, magas presztízssű alak elsajátításának a készsége. Az iskolázottság tekintetében nem találhatunk meglepő eredményeket, a legalacsonyabb végzettségűek használják leginkább a vernakulárist, míg legkevésbé az NF formákat. A társadalmi hovatartozásuk szerint a legalacsonyabb státuszú beszélők nagyban eltértek a másik kettőtől. Ők jóval nagyobb arányban részesítették előnyben az AF alakokat, s legkevésbé a hiperkorrekt HF formákat. A közepesen ingadozó csoportnál mutatkozott a legmagasabb arányú hiperkorrekciós tendencia, náluk volt a legmagasabb mértékű a HF formák használata, valamint a HF formák aránya az NF-hez képest.

23. ÁBRA. Az alapnyelvi, normatív francia, valamint hiperkorrekt alakok használatának változása az interjúkészítő személyének függvényében FLIKEID (1992: 253) alapján

⁷⁶ TRUDGILL (1997: 8): A társalgásban résztvevők nyelvi változatukat a beszédpartnerükhöz igazítják. Ez két irányba történhet, s ennek függvényében beszélhetünk távolodásról és közeledésről is. Az akkomodáció és hiperakkomodáció kérdéséről lásd részletesen 2.3.2.5.

2.3.2.4. Az (ɔ) és (a) látszólagos összeolvadásának következtében kialakult hiperkorrekció

DI PAOLO mellett érvel tanulmányában (1992), hogy Utah államban a beszélőközösség tagjai stílust váltanak annak függvényében, hogy beszédjükre mennyi figyelmet fordítanak. Ennek értelmében mikor szabadon, odafigyelés nélkül beszélnek, a (ɔ) és (a) külön fonémát alkotnak. Ugyanakkor a nagyobb odafigyelést igénylő kontextusokban ez a két fonéma összeolvad. Ez azzal magyarázható, hogy a beszélők úgy vélik – annak ellenére, hogy kutatások bizonyítják ellenkezőjét –, hogy a két fonéma összeolvadt, s ezt a normát ők nagyobb presztízzsel bírónak is tartják, következésképpen utánozzák. Tehát ebben az esetben is a két különböző presztízs váltja ki a változásokat, s túllövés révén hiperkorrekcióhoz vezet. A beszélőközösség tagjai tehát egy fals standardot tűznek ki utánzásra érdemes célként.

DI PAOLO három különféle bizonyítékot vonultat föl, s vizsgál meg: 1.) indirekt bizonyíték: egy kategorizációs feladat segítségével az derült ki, hogy Salt Lake Valley lakói az (ɔ)-t és (a)-t nem tartják két különböző magánhangzónak; 2.) akusztikai vizsgálatok bebizonyítják, hogy feltételezéseik ellenére, igenis különbözőképpen ejtik a szóban forgó fonémákat; 3.) ügynökmódszer segítségével bebizonyítja, hogy a beszélők azt a változatot tartják jobban standardnak, amelyben a két adott fonéma kis mértékben, vagy egyáltalán nem különbözik kiejtésben.

Az 1.) magánhangzó-kategorizációs feladat során, az adatközlőknek már 3–3, azonos magánhangzót tartalmazó rubrikába kellett beírniuk a lapon megadott további szavakat. A 122 adatközlőből csupán 2 jelezte, hogy szerintük a *stock* és *stalk* szavak nem azonos magánhangzót tartalmaznak, a többiek ezeket homonimáknak tekintették. A 2.) feladatban, a spontán beszédet és a kevés cél-magánhangzót tartalmazó szólisták olvasásának akusztikai vizsgálatai bebizonyították, hogy a két fonéma úgy viszonyul egymáshoz, mint általában a feszített/ernyedett ejtésű magánhangzó párok tagjai. A hosszúság tekintetében pedig az (ɔ) hosszabb. A 3.) feladatban DI PAOLO a LAMBERT (1960) által kidolgozott ügynökmódszer segítségével próbálta feltérképezni a beszélőközösség viszonyulását a különböző kiejtészváltozatokhoz. Az elemzések azt mutatták, hogy azt a beszélőt ítélték meg sikeresebbnek, szebb beszédűnek, és kellemesebb személyiségűnek, aki kevesebb különbséget tett kiejtésében a két adott fonéma közt. Ez az eredmény azt a hipotézist bizonyítja, hogy az (ɔ) és (a) összeolvadása nyilvánvaló presztízzsel bír, és az összeolvadás irányába történő mozgás hiperkorrekció.

2.3.2.5. Hiperakkomodáció az angolt, mint idegen nyelvet tanulók körében

GARRETT amellett érvel tanulmányában (1992: 297), hogy az idegen nyelvet tanulók körében tapasztalható, túlzott korrektségre való törekvés hiperkorrekcióhoz vezethet. Ezt a folyamatot nem kis mértékben segíti elő az idegen nyelvet oktató tanárok⁷⁷ által felállított „elérhetetlen perfekció modell”⁷⁸. A nem anyanyelvi (továbbiakban NA) beszélők, az angol RP⁷⁹ kiejtést tűzik ki elsajátítandó célként, ugyanis rájönnek, hogy ennek elfogadottsága, valamint presztízse is meglehetősen magas. GARRETT nem a labovi értelemben vett presztízsz értékű fonológiai forma túlzott használatában látja itt a hiperkorrekció meglétét, hanem az adott változat társadalmi kizárólagosságában (GARRETT, 1992: 297). Nem csoda tehát, ha a hiperkorrekció negatív reakciókat vált ki az anyanyelvi (továbbiakban A) beszélők körében, akik arra törekszenek, hogy magasabb rendű státuszukat, valamint a kívülálló csoport és maguk közt álló szakadékot megőrizték.

GARRETT az ügynökmódszert hívta segítségül, hogy kiderítse a különböző változatokhoz fűződő attitűdöket. 47 A (életkoruk: 17–44), valamint 10 NA beszélőt (európaiak, de nem franciák vagy spanyolok) kértek meg, hogy értékeljék a 14 magnóra rögzített hanganyagot. Az értékítéletek a következő paramétereket tartalmazták: mennyire érezné magát kényelmesen a vele való beszélgetés során; mennyire hangzik kellemesnek, irritálónak, őszintének, tetszetősnek; milyen társadalmi rétegből jöhet; és mennyire lehet intelligens a beszélő. A hanganyag női és férfi, spanyol illetve francia anyanyelvű személyek felvételeit tartalmazta. A beszélőket – bár kitűnően beszéltek angolul – megkérték, hogy bizonyos felvételeken erős, majd gyenge akcentussal beszéljenek, valamint a hiperkorrekt változatot használják.

GARRETT három null-hipotézist állított föl a vizsgálat megkezdése előtt:

- (i) Az NA és A beszélők értékítéletei közt nem várható különbség.
- (ii) A francia és spanyol anyanyelvű beszélők megítélésében nem várható különbség.
- (iii) Az erős és gyenge akcentussal, valamint hiperkorrekt változatokat beszélők megítélésben nem várható különbség.

Az adatok értékelése mind a három null-hipotézis elvetéséhez vezetett.

Az i. hipotézist az döntötte meg, hogy szignifikáns különbség mutatkozott az NA és A beszélők értékítéletei közt a tetszetősség kategóriában, ugyanis az A beszélők

⁷⁷ Az iskola, és a tanárok szerepéről a hiperkorrekció kialakulásában lásd: 2.3.1.6.

⁷⁸ Eredetiben: 'impossible model of perfection' (GARRETT, 1992: 296).

⁷⁹ Received Pronunciation.

tetszetősebbnek ítélték meg általában az angolt, mint idegen nyelvet beszélőket (anyanyelvüktől függetlenül) mint NA beszélők. Továbbá, az A beszélők sokkal kedvezőbben viszonyultak az erős akcentussal beszélőkhöz. A gyenge akcentushoz, valamint a hiperkorrekt változathoz fűződő viszonyuk kevésbé mutatott eltérést.

A ii. hipotézist azért kellett elvetni, mert a francia és spanyol beszélők megítélésben szignifikáns különbségek mutatkoztak néhány paraméter tekintetében. A franciákat a kellemesség, kényelmesség és tetszetősség kategóriákban kedvezőbben értékelték; míg a spanyol beszélők szignifikánsan irritálóbbnak bizonyultak. Mindhárom (erős, gyenge, hiperkorrekt) francia akcentus megítélése viszonylag kismértékben mutatott eltérést, míg a spanyol esetében a gyenge akcentust ítélték kedvezőbbnek minden paraméter tekintetében. Az erős spanyol akcentussal beszélőket kevésbé kellemesnek, illetve kényelmetlenebbnek ítélték meg. A hiperkorrekt spanyol beszélőket hasonló státuszúnak és hasonlóan intelligensnek értékelték, de a többi paraméterben nem kaptak kedvező értékelést.

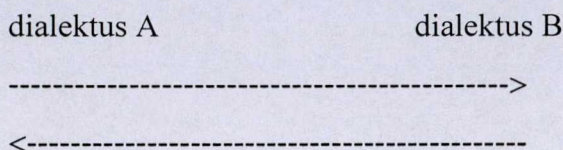
Mivel a különböző változatokat beszélőket különbözőképpen ítélték meg, a iii. hipotézist is el kellett vetni. A hiperkorrekt változatot hét paraméterből öt esetben (kellemes, kényelmes, irritáló, őszinte, tetszetős) kevésbé kedvezőnek ítélték. Ez az öt paraméter a szolidaritás témakörébe sorolható. Ugyanakkor a státusz és intelligencia (státusz fogalomkör) tekintetében kedvezőbben értékelték.

A tanulmány végén GARRETT (1992: 311) a következő tanulságokat vonja le, az idegen nyelvet tanulók figyelmébe ajánlva:

- 1.) A szolidaritást hangsúlyozó közegben (mint pl. otthon, család, szomszédság) mozgó tanulókat kedvezőtlenül ítélik meg, ha hiperkorrekt változatot beszélnek. Erős akcentussal sem boldogulnának könnyebben. Jóllehet, ez utóbbi megítélése függ az anyanyelvtől s a beszédpartnertől, vagyis, hogy az A vagy NA beszélő-e. Az előbbi esetén kedvezőbb megítélésre számíthat.
- 2.) A státuszt hangsúlyozó közegben (mint pl. munka, kormány, iskola) mozgó tanulók megítélése inkább akkor kedvezőtlen, ha erős akcentussal beszélnek, jóllehet ez is függ anyanyelvüktől. Itt a hallgató különbözősége, vagyis hogy A vagy NA beszélő nem tűnik relevánsnak.

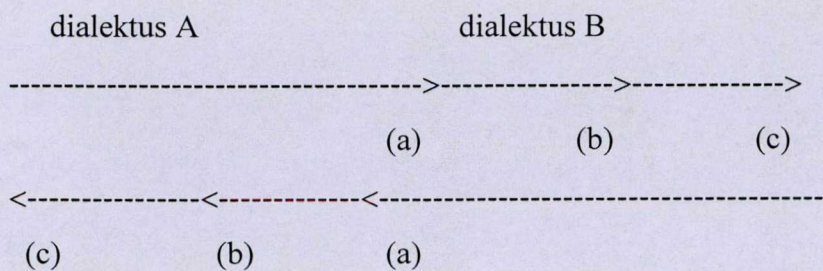
2.3.2.6. Az afro-amerikai angol, mint második dialektus használata során kialakult hipokorrekcio

BAUGH tanulmányában (1992) amellett érvel, hogy a kvalitatív hiperkorrekcióhoz hasonló módon létezik egy másik, vele alaptendenciáiban megegyező, de irányát tekintve ellentétes folyamat, a hipokorrekcio. BAUGH bemutatja, hogy a második dialektus elsajátításában elképzelhetünk egy ideális állapotot, ami, – nevéből adódóan – nem igazán szokott megvalósulni. Itt, az elképzelt beszélőközösségben két dialektus létezik, amelyek bár megkülönböztethetők, mégis kölcsönösen érthetők. Képzeljük el, hogy mindkét dialektus beszélői el akarják sajátítani a másik dialektust, s ez sikeresen meg is valósul, az első dialektus legkisebb nyomát sem mutatva (vö. 24.a ábra).

24.a ÁBRA. Kölcsönös dialektus-elsajátítás (BAUGH, 1992: 318)

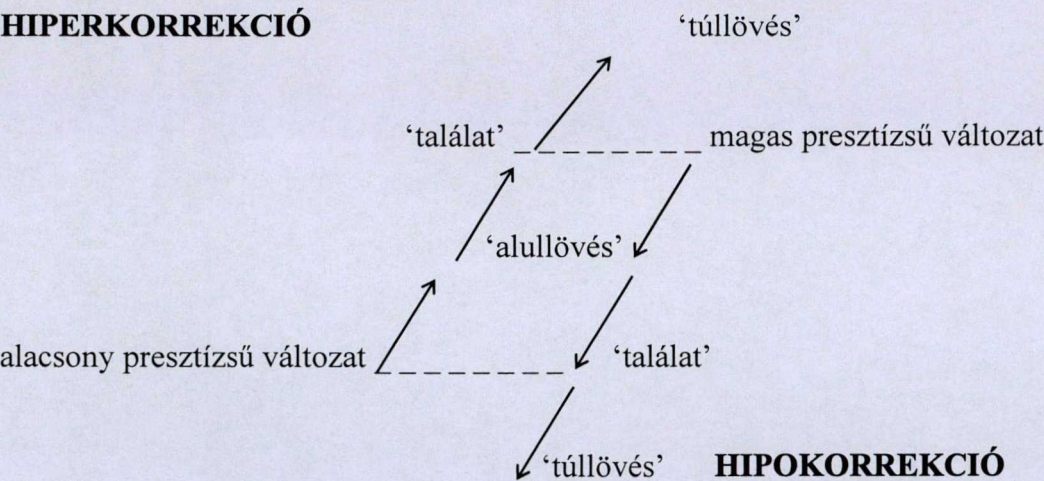
A következő hipotetikus állapot már jóval közelebb áll a valós második dialektus elsajátításához. Ugyanis sokkal valószínűbb, hogy a második dialektust elsajátítani kívánó beszélők nem tudják tökéletesen reprodukálni a célváltozatot. BAUGH (1992: 318) három lehetőséget nevez meg annak függvényében, hogy az eredmény mennyire hasonlít a célként kitűzött változathoz: (a) alullövés, (b) találat, azaz a beszélő az eredetihez közeli változatot produkál, (c) túllövés. Ebben – a még mindig nem a valóságot tükröző – állapotban a két dialektus egyenlő presztízzsel bír, aminek következtében a nyelvi változás nem magyarázható társadalmi erővel. A és B dialektushoz nem fűződnek sem társadalmi előnyök, sem korlátok (vö. 24.b ábra).

24.b ÁBRA. Kölsönös dialektus-elsajátítás nyelvi változással BAUGH (1992: 318) ábrája alapján

A modell akkor fogja igazán a valóságot tükrözni, ha az előző ábrához társadalmi különbségeket is hozzáadunk. Az egyik dialektushoz (A) rendeljünk alacsonyabb, míg a másikhoz (B) magasabb presztízst. Így már könnyen értelmezhető az 1.b ábra, amit itt a könnyebb érthetőség végett újból megismételek 24.c ábra néven.

HIPERKORREKCIÓ

24.c ÁBRA. A kvalitatív hiperkorrekció és hipokorrekció modellje BAUGH (1992: 319) alapján

Mindkét irányba történhet mindhárom folyamat, azaz alullövés, találat és túllövés. A jelenséget pedig annak függvényében nevezzük hiperkorrekciónak, illetve hipokorrekciónak, hogy milyen presztízssű változat irányába történik a túllövés. A magasabb presztízssű célváltozat elsajátítása során bekövetkezett túllövés tehát a

hiperkorrekción, míg az alacsonyabb, csupán rejtett presztízzsel⁸⁰ bíró változat irányába történő a hipokorrekción.

BAUGH megfigyeléseit informális beszélgetések során tapasztalt alakokra alapozta. Ennek kétségtelen előnye, hogy a megfigyelői paradoxont a lehető legminimálisabbra csökkenti, azonban – ahogy azt maga a szerző is megjegyezte (BAUGH, 1992: 324) – a tanulmány csupán a hipokorrekcio kvalitatív vizsgálatainak bevezetése, s csak megalapozta a későbbi kvantitatív kutatásokat. A megfigyelői paradoxont még azzal is próbálta kiküszöbölni, hogy terepmunkásként a standard angol (SE⁸¹) mellett afro-amerikai (továbbiakban AAE⁸²) beszélőket is alkalmazott, akiket bátorítottak a vernakuláris formák használatára.

Ezek után nem meglepő, hogy a fekete, de SE beszélők alkalmazkodtak az AAE változathoz, sőt, néha túl is lőttek a célon. A hipokorrekcíót BAUGH két szinten vélte felfedezni, a fonológiában, valamint a szintaxisban.

Az AAE változatban a következő szabály létezik:

$$|\theta| \rightarrow \langle f \rangle / | +vokalikus | ____ \#.$$

A fonológiában a hipokorrekciónak a következő nyelvi környezetben jelent meg:

$$|\theta| \rightarrow \langle v \rangle / \text{+vokalikus} _____\#.$$

Látható, hogy itt a zöngéesség az egész hipokorrekt szón át megőrződött. A következő táblázat (26. táblázat) a fonológiaiailag hipokorrekt formákat tartalmazza.

Lexikai elem	Alullövés	Találat Varnakuláris AAE	Túllövés Hipokorrekt
With	/ ø /	/wIf/, /wId/	/wIv/
Both	/ ø /	/bof/	/bov/
Tooth	/ ø /	/tuf/	/tuv/
Booths	/ ø /	/bufs/	/buvz/

26. TÁBLÁZAT. A fonológiaiilag hipokorrekt formák a vernakuláris AAE, mint célváltozat képzése során BAUGH (1992: 321) táblázata alapján.

⁸⁰ Az AAE változat jórészt a jazz, valamint a rap zenének köszönheti rejtett presztízsét. Az AAE rejtett presztízs jellegét az is alátámasztani látszik, hogy a hipokorrekción elkövetők közt voltak nem fekete SE beszélők is, valamint a hallgatók sem szükségszerűen feketék voltak.

⁸¹ A rövidítést az eredetiből vettem át, ami a 'Standard English' rövidítése.

⁸² A rövidítést az eredetiből vettem át, ami az 'African American English' rövidítése.

A szintaktikában jelentkező hipokorrekcio például a következő mondatban valósult meg:

(29) *He steadily bes on my case!*

Szembetűnő, hogy a beszélő, túláltalánosítva, s túllőve a vernakuláris AAE célon, keveri az AAE *be* valamint az SE *steadily*⁸³ formákat. Az AAE változat beszélői ugyanebben a szituációban a következő mondatokat használnák:

(30) a. *He be(s) on my case.*

b. *He steady on my case.*

c. *He be steady on my case.*

A szerző mellett érvel, hogy a hipokorrekcio során álcázott⁸⁴ formákkal találkozunk, ugyanis ezek az SE változatban is léteznek, csupán különböző grammatikai, illetve szemantikai funkcióval.

A 'nem-standard hiba' tehát nem oximoron, ugyanis a nem-standard változat irányában is hibázhatunk. A hipokorrekcio elkövetésének a beszélők ugyanúgy nincsenek tudatában, mint a hiperkorrekciónak.

A hipokorrekt formák megléte az AAE irodalmat uraló divergencia elméletet látszik alátámasztani. Nem csupán abban a tekintetben, hogy – természeténél fogva – távolodást jelent az SE változathoz képest, hanem túllő még az AAE célváltozaton is.

2.3.2.7. Hiperkorrekció az Új-Zélandi televíziós reklámokban

BELL tanulmányában (1992) az akkomodáció gyakorlati használatára, szándékos kihasználására – s ennek melléktermékeként a hiperkorrekcióra – hívja fel a figyelmet. A szerző azt mutatja be, hogy a reklámokban hogyan lehet a hiperkorrekciót felhasználni arra, hogy a reklámozott terméket olyan tulajdonságokkal lássák el a hallgatók, amilyen sztereotípiákkal azt a társadalmi réteget ruházzuk fel, amelyik az utánczott változatot eredetileg használja. BELL 150, az Új-Zélandi televízióban rögzített reklámot elemezve von le következtetéseket az akkomodációval kapcsolatban. Jóllehet a tanulmány nem tartalmaz kvalitatív hiperkorrekciós felmérést, mégis referensi modellje (18. ábra), valamint elméleti fejtegetései, s azok továbbértelmezése mindenképpen a hiperkorrekciós kutatások kibővítéséhez járultak hozzá.

⁸³ Az AAE változatban a *steady* aspektus jelölésére alkalmas.

⁸⁴ Az eredetiben 'camouflaged forms' (BAUGH, 1992: 322).

A cikk egy nagyon érdekes modell (lásd: 25. ábra) bemutatásával indul, mely kicsit továbbfejlesztve, magyarázatot adhat a hiperkorrekció létrejöttére – kissé más szemszögből, mint a JANDA és AUGER, PLÉH, illetve saját modellem, vagy a tudati szinteket tükröző modell (ezekről bővebben lásd: 2.5.; 2.5.1.; 2.5.2., illetve 2.5.3.). Az egy beszélő repertoárjában előforduló stílusváltásokat alapvetően két csoportba sorolja: 1) reagáló, amikor valami külső hatásra (pl. hallgatóság) váltunk stílust; 2) kezdeményező⁸⁵, mikor a stílusváltás vezet változáshoz, nem pedig fordítva. A kezdeményező stílusváltó alapvetően kétfajta retorikai stratégiát, referensi mintázatot hozhat létre: (a) csoporton belüli referens⁸⁶, ahol a beszélő saját csoportjának stílusát használja; (b) csoporton kívüli referens – amikor nevéből adódóan is – egy külső, leginkább természetesen egy magasabb presztízzsel bíró csoport kódjához közelít a beszélő. A csoporton belüli referens során a címzett, természetesen, lehet a beszélő saját csoportjának tagja, s ekkor a beszélő a szolidaritását fejezi ki a címzettel. Lehet, azonban, a beszélő csoportjától különböző címzett, s ekkor elutasítja a beszélő az azonosulást hallgatójával. Csoporton kívüli referens esetén a stílusváltás általában rövidtávú, de létezik hosszú távú is.

25. ÁBRA. A stílusváltások okai BELL (1992: 327) modellje alapján

⁸⁵ A téma szempontjából ez utóbbi a relevánsabb, ezért az ábra másik felével nem kívánok foglalkozni.

⁸⁶ Gyakran a beszélő úgy tekinti címzettjeit, mintha azok mások lennének, s ezt a más valakit nevezi BELL referensnek. A referens harmadik személy, aki nincs jelen az interakcióban.

Ha felidézzük BAUGH 1.b (megismételve 24.c) ábráját, akkor tisztán látható, hogy a külső, más presztízzsel bíró változatot beszélő referens vezet el a hiperkorrekcióhoz illetve hipokorrekcióhoz. Ha a beszélő nem saját csoportját, hanem egy külsőt választ beszéde célpontjául, akkor az általában magasabb presztízzsel, intellektuális hatalommal bír. Ha a stílusváltás nem sikerül, s a beszélő túllő a megcélzott változaton, akkor beszélünk hiperkorrekcióról. Az ellenkező esetre is van példa. Néha – igaz, talán ritkábban – a beszélő alacsonyabb, vagy rejtett presztízzsel rendelkező változatot kíván utánozni. Ha ebben az esetben történik a túllövés, hipokorrekcióról beszélünk (a hipokorrekcióról bővebben lásd 2.3.2.6.). A túláltalánosítás – történjék az bármelyik irányba is – azért lehetséges, mert a külső referensi csoportból nincs direkt visszajelzés, hiszen ők, mint már említettem, gyakran nincsenek jelen a beszélgetés során. BELL továbbmegy, s szerinte az, ha a beszélőnek nincs is közvetlen hozzáférése a külső referensi csoport változatához, az még végzetesebb hatással van a beszélő előadásmódjára.

Az Új-Zélandi televíziós reklámokat elemezve BELL arra a következtetésre jut (BELL, 1992: 334–335), hogy bár a referensi minta a nyelv bármely szintjén megmutatkozhat, mégis a legvalószínűbb szintje a fonológia és a szemantika, nem annyira a szintaxis. Különösen a magánhangzók kiugrók, s képesek megkülönböztetni a különböző dialektusokat. Ez azonban visszafelé is elsülhet, hiperkorrekcióhoz vezetve. Ez történt BELL szerint (1992: 338), amikor egy reklám során, az ausztrál és Új-Zélandi kevésbé különböző dialektusok egy markáns különbségét az /I/-t túlozták el, a referensi minta szándékos létrehozása során. Ezzel magyarázható, hogy a *Riverland* szóban hiperkorrekt módon meghosszabbították az első magánhangzót.

BELL (1992: 337–338) élesen elkülöníti a pontosságot és sikerességet az utánzás során. A pontosság mércéje, hogy a beszélő mennyire közelíti meg a kitűzött célváltozatot. A referensi minta lényege azonban nem a beszélő produkciójának pontossága, hanem a sikeresség, azaz a fogadtatás a hallgatóság részéről. A beszélő tehát – mivel sikeres akar lenni – hangsúlyozza a külső referensi csoport megkülönböztető jegyeit, de gyakran nem megfelelően, s hiperkorrekciót, illetve hipokorrekciót követ el. Minél távolabbi a külső referensi csoport, annál nehezebb a hallgatóságnak lelesztelni a produkció pontosságát, mert erre csak egy belső referens képes. A sikerességet viszont már lemérheti a hallgatóság. A hiperkorrekció dimenziójára lefordítva ez azt jelenti, hogy a hiperkorrekció sikeressége a hallgatóságtól függ. Ha a hallgatóság megegyezik a külső referensi csoporttal, akkor a standardot ismerve, ők felismerik a túllövést. A másik eset viszont valószínűbb, miszerint a hallgatóság nem a magasabb presztízssű külső referensi csoporttal

egyenlő. Így nekik a pontosságot nehéz értékelni, s a magasabb presztízsű változat jellemzőit – akár túlzott mértékben, s helytelenül – használó beszélőt intelligensnek, sikeresnek értékelik.

2.3.2.8. A hiperkorrekció társadalmi modellje

GILES és WILLIAMS azt mutatják be cikkükben (1992), hogy a hiperkorrekció létrejöhet két teljesen ellentétes akkomodációs, de eltúlzott törekvés következtében is: lehet a hiperkorrekció túlzott konvergencia, de a túlzott divergencia eredménye is. Az első esetben a partner magasabb presztízzsel bíró változatának túlszárnyalása történik; míg a másodikban épp a beszédpartnertől való távolodás figyelhető meg egy magasabb presztízzsel rendelkező változat felé törekedve. Mind a konvergencia, mind a divergencia történhet felfelé, illetve lefelé is. Az első esetében történő túllövés a hiperkorrekció, míg a másodikban hipokorrekcióról beszélünk. Az elnevezés, tehát csak az iránytól, nem pedig az akkomodációs törekvéstől függ.

A konvergencia lehet részleges, vagy teljes – attól függően, hogy milyen mértékben akarunk hasonulni beszédpartnerünkhöz; szimmetrikus, vagy aszimmetrikus – annak mértékében, hogy csak az egyik, vagy mindkét beszédpartner követ-e el túllövést; szubjektív és objektív – megmutatva, hogy objektíven mérhető-e a túllövés, vagy csak a beszélő hiedelmeit tükrözi-e.

A kétfajta hiperkorrekció összevetése (lásd: 2.2.) után jogosan merülhet föl a kérdés, hogy vajon egy – jelen esetben a kvalitatív – hiperkorrekción belül is vannak-e különbségek. A szerzők (GILES & WILLIAMS, 1992: 345) a pontatlanság és túlzás kategóriáit hívják segítségül ennek bemutatására. A pontatlanság annak jelzője, hogy milyen mértékben sikertelen az utánózni kívánt változat. A túlzás pedig azt mutatja meg, hogy a prototipikus nyelvi jellemzők milyen mértékben vannak hibásan túláltalánosítva. Ha a kis- és nagymértékű pontatlanságot és túlzást a lehető legtöbb módon összekombináljuk, a következő keresztmetszeteket kapjuk:

Pontatlanság

Nagymértékű

Kismértékű

Nagymértékű

1. nem-találat⁸⁷ + túllövés⁸⁸

2. túllövés

Túlzás

Kismértékű

3. nem-találat

4. találat

26. ÁBRA. A hiperkorrekció a pontatlanság és túlzás dimenziójában GILES & WILLIAMS (1992: 346) ábrája alapján

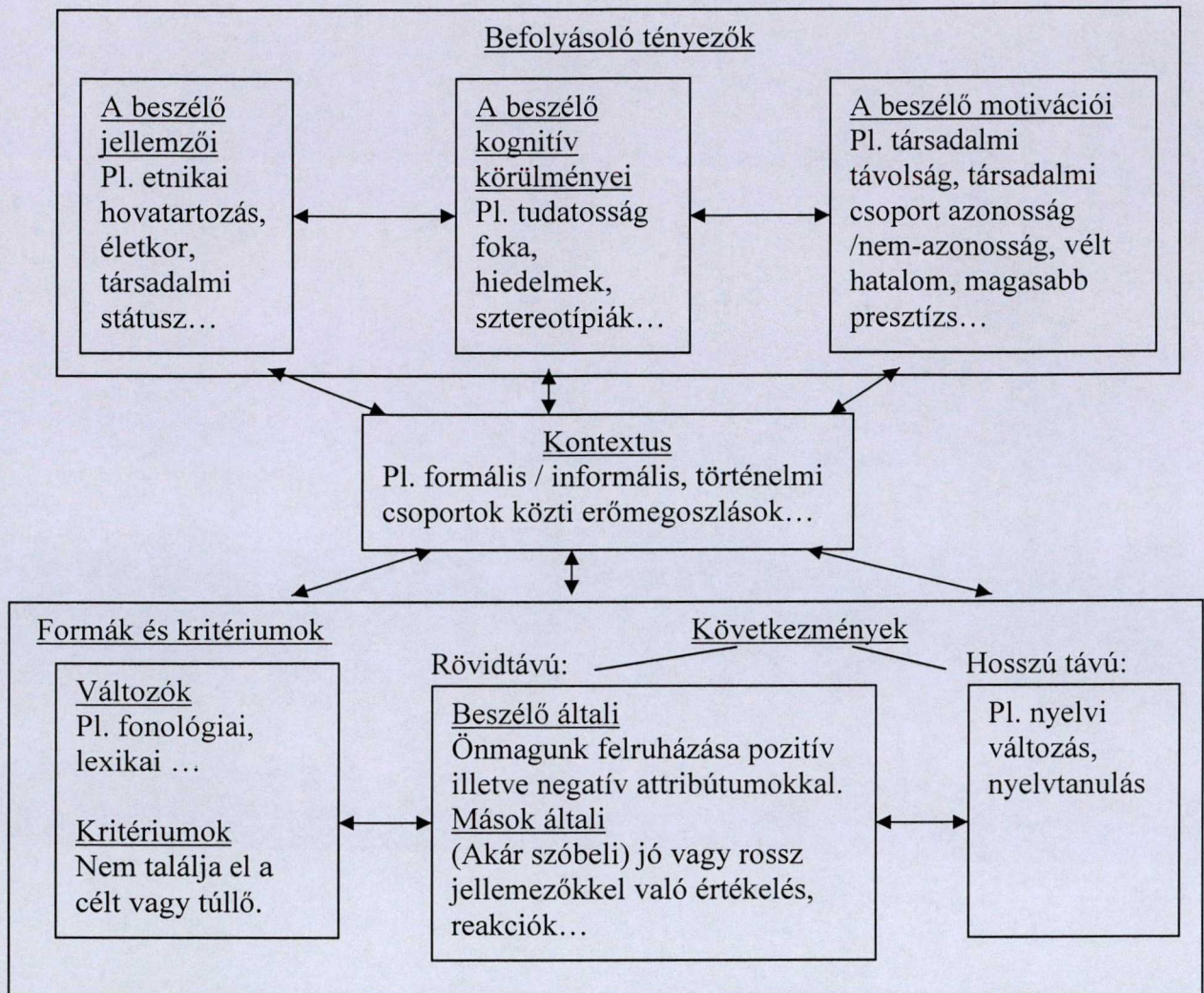
Az ábra tanúsága szerint, tehát, a hiperkorrekt használaton belül is lehetnek eltérések. Következésképpen az is megállapítható, hogy a négy különböző típusú hiperkorrekció társadalmi megítélése sem lesz azonos (erről bővebben lásd: 2.4.). A megítélés olyan széles skálán mozoghat, ami a tolerálástól egészen az idegesítő jellegig terjedhet. Várhatóan, az 1. számú – azaz a nagymértékű pontatlanság, valamint túlzás következtében létrejött – hiperkorrekt formák lesznek a legdeviánsabbak, s ez vált ki a legkedvezőtlenebb értékelést a hallgatóságból.

A szerzők egy hiperkorrekciós modellt is bemutatnak, különös hangsúlyt fektetve a befolyásoló tényezőkre, amiket ők előzményeknek⁸⁹ neveznek, vagyis a kontextusra, a formákra és kritériumokra, valamint a következményekre. A 27. ábrán a nyilak természetesen, a különböző tényezők egymásra hatását szimbolizálják.

⁸⁷ A nem-találat esetén az egy beszédváltozathoz való konvergálási törekvés helytelen vagy jobb esetben kreatív.

⁸⁸ A túllövés akkor fordul elő, ha a célváltozat jellemzőit beazonosítják, és helyesen utánozzák, mégis túlzó mértékben.

⁸⁹ Az eredetiben: 'antecedents'.

27. ÁBRA. A hiperkorrekció folyamatában szerepet játszó tényezők GILES & WILLIAMS (1992: 353) modellje alapján

Vegyük sorra az ábrán található elnevezéseket, s nézzük meg, hogy hol, esetleg melyik korábbi tanulmányban volt azoknak befolyásoló szerepük.

A beszélő jellemzői: FLIKEID tanulmányában például az életkornak jelentős szerepe volt a hiperkorrekció kialakulásában, ugyanis a fiatalabb beszélők kevésbé használták a hiperkorrekt alakokat, mint az idősebbek.

A beszélő kognitív körülményei: az önfigyelést leginkább a különböző kontextuális stílusokkal lehet lemérni. JANDA és AUGER vizsgálatában a kontextusnak igen jelentős befolyásoló szerepe volt, még ha nem is hasonló mértékben a különböző kísérleti személyek esetében, ugyanis bizonyos alkalmakkor az egyre nagyobb önfigyelés, formálisabb stílus a hiperkorrekció gyengülését, más esetben, viszont ellentétesen annak erősödését eredményezte.

A beszélő motivációi: az akkomodáció bemutatásakor többször utaltam arra, hogy a konvergencia egy, a társadalmi elfogadásra való törekvés vágyából született stratégia. Az optimális hasonulás mértékének hiánya, s a túlzott társadalmi különbség hangsúlyozása vezet hiperkorrekcióhoz.

Ami a **kontextust** illeti, a feltörekvő túlzott konvergencia és divergencia a státuszt hangsúlyozó, formális kontextusokban jellemzőbb, míg a lefelé törekvő párvai a szolidaritást kiemelő, informális kontextusokban.

Formák és kritériumok: bár a konvergencia a nyelv bármely szintjén megvalósulhat, mégsem szabad azt hinni, hogy a hasonulni kívánó személy repertoárjában az összes létező szinten, s az összes rendelkezésre álló változó tekintetében megvalósul a hiperkorrekció.

A beszélő **saját értékelése** valószínűleg elsősorban a szándéktól függ. Erről természetesen csak abban az esetben beszélhetünk, ha a beszélő tudatában van annak, hogy hiperkorrekt módon beszél. Ami azonban érdekesebb, hogy mi befolyásolja a **hallgató véleményét** a hiperkorrekcióról. Mint a 26. ábra kapcsán már korábban említettem, az, hogy a hiperkorrekció melyik kategóriába esik a négy közül, nagyban befolyásolja társadalmi megítélését (a hiperkorrekció sikerességéről lásd még 2.3.2.7.). A szerzők, továbbá megemlítik (1992: 351), hogy a hallgató három tényezőt vesz figyelembe, mikor a hiperkorrekció motivációit értékeli: a beszélő képessége, erőfeszítése, és a külső kényszer nagysága. A négy fentebb említett kategórián kívül ez utóbbi is jelentős szerepet játszhat a hiperkorrekció különböző megítélésében, ugyanis, ha a hallgató felelősnek érzi magát a hiperkorrekció kiváltásában, akkor értékelése pozitívabb. A hiperkorrekciót a hallgatók azonosulási vagy elazonosulási törekvésként is értékelhetik.

A szerzők megállapítják a hiperkorrekció **hosszú távú következményeit** latolgatva, hogy egy beszélőközösségen belül a hiperkorrekció elterjedése, meggyökerezése akár nyelvi változáshoz is vezethet (vö. GUMPERZ & HYMES, 1986: 534–535).

A különböző egymásra ható tényezőket bemutató 27. ábra áttanulmányozásakor egyértelműen szembetűnik, hogy csakúgy, mint a hazai hiperkorrekciós kutatások során, a külföldi vizsgálatok is elsősorban a különböző külső befolyásoló tényezők vizsgálatára szorítkoztak. Ez még egy bizonyíték arra nézve, hogy a hiperkorrekciós vizsgálatok nem fordítottak (kellő) figyelmet a belső, nyelvi tényezők vizsgálatára.

A tanulmány végén a szerzők néhány megválaszolatlan, kutatandó kérdésre hívják föl a figyelmet, amik – bár elsősorban még mindig a külső tényezők vizsgálati körét bővíthetnék – megfontolásra érdemesek:

- 1.) Mikor nem észlelt szubjektíven az objektíven mért hiperkorrekció? Vagy ellenkező esetben: mikor észlelt a hiperkorrekció, de nincs rá objektív bizonyíték?
- 2.) Minek a függvénye, hogy a hiperkorrekciót vétők tudatában vannak annak, amit csináltak?
- 3.) Mindenki követ el hiperkorrekciót, vagy ez csak a társadalmilag mobil csoportok sajátja?
- 4.) Mik azok a tényezők – a fentebb említetteken kívül –, amik befolyásolják, hogy a hiperkorrekciót tolerálják, megbocsátják, vagy esetleg pozitívan értékelik, vagy ellenkező esetben elutasítják használatát, ami esetleg kommunikációs zavarhoz, végső esetben csődhez vezethet.
- 5.) A keleti beszélőközösségekben, ahol a társadalmi hierarchiának, státusznak, szituációs formalitásoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, vajon másképp fogadják és értékelik a hiperkorrekciót?

Az imént felsorolt kérdések megválaszolására, természetesen jelen tanulmány nem vállalkozik, főként mert azok elsősorban nem belső, nyelvészeti jellegűek. Kutatásuk, azonban nem volna hiábavaló, pl. a 4.) kérdés megválaszolása a hiperkorrekció társadalmi megítélésében nyújtana segítséget; míg az utolsó a különböző beállítottságú társadalmak közt jelentkező különbségekre világíthatna rá.

2.3.2.9. Nem vizsgált⁹⁰, de érdekes hiperkorrekt példák az angol nyelvből

EMONDS (1986) tanulmányában, valamint SMITH – konzultációink során felhozott – példái segítségével bukkantam rá az angol nyelv további hiperkorrekciós példáira. Ezek közül néhány (pl.: *you and I* és a *whom* esete) inkább a magyar hiperkorrekciós példákra hasonlít. Ezek ugyanis többnyire nem teljesen új formákat hoznak létre, hanem a már meglevőket használják nem megfelelő kontextusban. Lesznek azonban teljesen új formákra (pl. *thusly*; és *cacti*-féle többes számok), kiejtésre (pl. a *look* típusú szavaknál) és mondatstruktúrára (pl. többszörös prepozíciós szerkezet) is további példák.

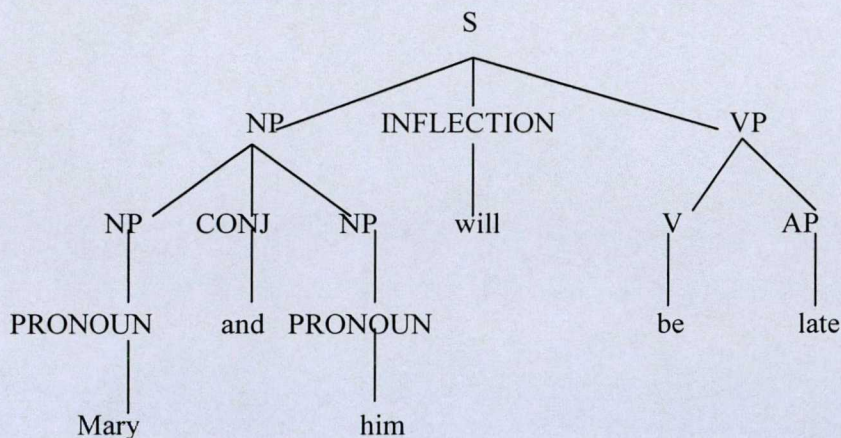
You and I: A korábban az angol nyelv főnévi rendszerének egészére jellemző alany- és tárgyeset megkülönböztetése ma már csak a névmások némelyikénél maradt fenn. A beszélőkbe, az iskola és tanárok sulykolása⁹¹ révén azt a szabályt vésik be, hogy a

⁹⁰ Kvantitatívan egyedül a *you and I* típusú szerkezetet vizsgálta EMONDS (1986).

⁹¹ SMITH a 'drilling' illetve 'hammering' szót használta.

you and I a helyes, magasabb nyelvi műveltségről árulkodó forma. Így olyan, túláltalánosított, tehát hiperkorrekt mondatok, szerkezetek jönnek létre, mint pl.: *between you and I* vagy *He took Rosanne and I to the cinema*. Ez amiatt van, mert a tanárok rendszeresen felhívják a tanulók figyelmét, hogy – bár nem hangsúlyozzák, hogy csak alanyi pozícióban – a *you and me* formát kerülni kell. SMITH szerint olyan esetben fordul csak elő hiperkorrekció, ahol az *I* előtt olyan szó (főnév vagy tulajdonnév) szerepel, aminek alany és tárgyesete megegyezik. Nem várható, következésképpen, hiperkorrekció olyan esetekben, mint például.: **He gave it to she and I*. Tehát a *you* a zavaró tényező, ugyanis ennél a névmásnál egy forma több funkcióban is szerepel, vagyis alany- és tárgyesetben is.

EMONDS (1986) szintén a *you and me* jelenséget vizsgálva más következtetésekre jut. CHOMSKYra (1973) hivatkozva kimondja, hogy névmások összekapcsolt alanyok estén nem lehetnek alanyesetben, ugyanis az csak akkor lehetséges, ha az NP közvetlen összetevője az S-nek. Tehát a következő ágrajz (28. ábra) mutatja be helyesen a viszonyokat, s indokolja, hogy miért nem lehet alanyesetben használni a névmásokat a **Mary and him will be late* mondat esetén:

28. ÁBRA. Az alanyi funkcióban lévő összekapcsolt névmások szintaktikai rajza EMONDS (1986: 99) alapján

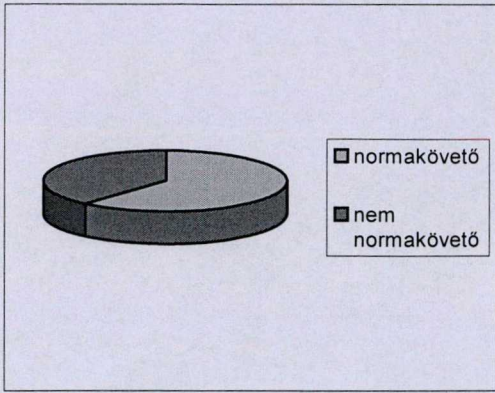
A rajz tehát azt mutatja, hogy valójában a tanárok által sulykolt, alanyesetű névmások ebben az esetben – azaz összekapcsolt névmások alanyi pozícióban – ellentmondanak az Univerzális Grammatika szabályainak. Valószínűleg ez okozhatja, hogy

a beszélők nyelvtudatában nagy a kavarodás. EMONDS megkülönböztet presztízs használatot, PU⁹²-t, valamint normatív használatot, NU⁹³-t. A szerző szerint a PU ad hoc transzformációs szabályokat ad hozzá NU-hoz, mint pl.: *and*, *but* és *or* mellett alanyesetű névmások szükségesek. Továbbá, a PU társadalmilag generált, társadalmi kód, s ezért megtanulhatatlan; míg NU az Univerzális Grammatika szabályihoz igazodik. EMONDS tanulmányában is előjön a kerülés, mint technika. Szerinte, ha PU és NU nem egyezik, akkor leíró nyelvtankönyvek a gyanús szerkezetek kerülésére buzdítanak. Mint láthatjuk, az alanyesetre vonatkozó ítéletek eltérnek a PU (nyelvtanárok, nyelvművelők) és NU (nyelvészek) képviselőinek körében. Ez a rendszer bonyolultságát, s következésképpen a beszélők bizonytalanságát sejteti. Abban viszont egyetértenek a felek – legyenek azok nyelvtanárok, nyelvművelők, vagy nyelvészek –, hogy például prepozíció után, ha összekapcsolt névmások vannak, akkor azok tárgyesetbe kell, hogy kerüljenek. Következésképpen az alanyesetű névmáshasználat itt egyértelműen hiperkorrekció, amit a helyes, vagy EMONDS bizonyítása szerint helytelen, de mindenképpen létező *you and me* alak tanárok általi, kontextus mentes tiltása idéz elő.

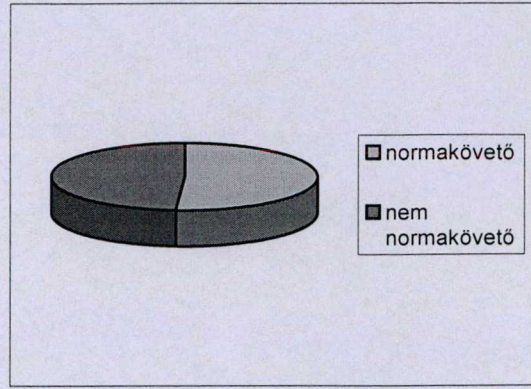
A leírtakat bizonyítandó, EMONDS egy kérdőíves felmérés eredményeit teszi közzé. 65, alapfokú nyelvészetet tanuló egyetemi hallgató körében végezte el kérdőíves, grammatikai ítéletes felmérését, ahol az átlagéletkor 20,5 év volt. Viszonylag kevés idő, 5 perc alatt, kellett megítélniük 25 mondatot, amely közül 12 nem tartalmazott névmást, 13 pedig igen. Az adatközlők jó normatív érzékét tükrözi, hogy az 5, névmást nem, de egyértelműen nem-normatív alakokat tartalmazó mondat esetén 90,5%-ban feleltek meg a normának. Az összes, névmást nem tartalmazó mondat esetében ez a megfelelés is viszonylag magas, 82,4%-os volt. A névmásokat tartalmazó mondatoknál a normatudat már nem volt ennyire megbízható. A 13, ellentmondásos névmás-használatot tartalmazó mondatban a 845 grammatikalitási ítéletet megvizsgálva azt az eredményt kapta, hogy itt az előíró nyelvtannak csak 60,9%-ban feleltek meg az adatközlők (vö. 29.a ábra), ez az adat – a szerző szerint – épp, hogy magasabb, mint a véletlenszerűség. A teszt 8 példája tartalmazott hiperkorrekt mondatot, melyet csak az adatközlők 51%-a utasított el (vö. 29.b ábra). Ez azt mutatja, hogy az egyetemisták ugyanolyan mértékben hiperkorrektek, mint amennyire nem.

⁹² Az eredetiben: 'Prestige usage'.

⁹³ Az eredetiben: 'Normative usage'.

29. a ÁBRA. Az egyetemisták normakövetésének mértéke az ellentmondásos névmás-használatú mondatok esetén EMONDS (1986) alapján

29. b ÁBRA. Az egyetemisták normakövetésének mértéke a hiperkorrekt névmás-használatú mondatok esetén EMONDS (1986) alapján

Az ábrákról is jól leolvasható, hogy az adatközlők normatadata erősen megingott, mikor névmásokról volt szó. Ez a bizonytalanság pedig csak tovább fokozódott, amint hiperkorrekt névmáshasználat is felbukkant az értékelendő mondatok közt.

Whom: Tárgyesetben, az angolban a *whom*-ot tartják a választékosabb használat megtestesítőjének a *who*-val szemben. Bonyolultabb mondat szerkezetek esetén, főként ahol elsőre nem látható át, hogy alanyi vagy tárgyeset fejeződik-e ki, a beszélők gyakran a biztonságos, magasabb presztízsszerű formát használják alanyesetben is, s hiperkorrekt mondatokat hoznak létre, mint pl.: *Whom should I say is calling?* Vagy *Give the book to whomever answers the door*. Az angolban általában nem lehet a szórendet, mondat szerkezetet okolni a hiperkorrekció kialakulásáért, pontosan a – magyarral összevetve – jóval szigorúbb szórendi kötöttségek miatt, itt azonban azon ritka esetekkel állunk szemben, ahol ez a belső, nyelvi tényező is szerepet játszik (vö. a magyarban a szórend befolyásoló szerepét bemutató kísérleti eredményekkel: 4.6.).

-ly: hétköznapi beszédükben az angolok hajlamosak a határozószókat melléknevekkel helyettesíteni. Erre is gyakran hívják föl a pedagógusok a tanulók figyelmét. Ők, a hibázástól félve, olyan határozókhoz is hozzáadják a *-ly* végződést, ahol az normatívan nem szerepel, pl.: *thusly, fastly*... Vagy olyan szerkezetekben használnak határozót, ahol az ige kopula-jellegű használata miatt szintén a melléknév lenne a helyes, pl.: *I'm feeling badly*.

Pszudoklasszikus, többes számú főnévvégzések: SMITH szerint a görög és latin klasszikus végzések túláltalánosítása során jönnek létre az olyan hiperkorrekt főnévi

többes számok az angolban, mint: *cacti*, *octopi*, amik az eredeti nyelvekben nem így használatosak. Ezek mégis elfogadottak eredetük ellenére.

Mondatvégi prepozíció-tiltás: Az iskolában gyakran elhangzott tiltást okolja SMITH az olyan hiperkorrekt torzszülöttek létrejötte miatt, mint: *Grammar is a subject in which I'm well versed in.*

A *look* típusú szavak⁹⁴: egy helyes általános megfigyelés túláltalánosítása az alapja a *look* típusú szavak hiperkorrekt ejtésének az észak-angliai nyelvjárásokban. Itt ugyanis számos szóban (pl. *run*, *love*, *duck* stb.) az RP kiejtés szerinti /ʌ/ helyett /ʊ/-t ejtenek a beszélők. Ez viszonylag nagymértékben stigmatizált, ezért a beszélők próbálják az /ʊ/ ejtését minden környezetben mellőzni, s ennek következtésben alakulnak ki az olyan hiperkorrekt ejtésű szavak, mint a *look* /ʌ/-val ejtve.

2.3.2.10. A külföldi hiperkorrekciós vizsgálatok összegzése

A magyar hiperkorrekciós vizsgálatokhoz hasonlóan itt is táblázatos formában kívánom bemutatni a külföldi hiperkorrekciós vizsgálatokat, nagy figyelmet szentelve a vizsgált területekre, s nem utolsó sorban vizsgálati eredményeikre, s újításaikra. A könnyebb áttekinthetőség végett az előző részekben bemutatásra került vizsgálatok táblázat-szerű összefoglalója következik (lásd: 27. táblázat), ami segíthet a tájékozódásban.

⁹⁴ Ezekre a példákra TRUDGILL (1992: 37 és 1997: 86) hívja fel a figyelmet.

Szerzők ⁹⁵	Kontextus	Vizsgált terület	Módszertan	Eredmények/újítások
BAUGH	U.S.A: afro-amerikai dialektus	Morfológia Fonológia Lexikon Szintaxis	Informális interjúk, anekdoták	-A túllövésesre koncentráló hiperkorrekció/hipokorrekció-modell megalkotása. -Az interjút készítő standard angolt beszélők alkalmazkodási törekvésükben túllóttak a célon, s a hiperkorrekcióval ellentétben, de azonos elveken működő jelenséget, a hipokorrekciót produkálták.
BELL	Új-Zéland: média reklámok idegen akcentussal	Fonológia Lexikon Szintaxis Diskurzus	Média tartalom	-Referensi modell megalkotása. -A hiperkorrekció gyakorlati kihasználása televíziós reklámokban.
DI PAOLO	U.S.A.: Utah állam	Fonológia	Interjúk: olvasás, ügynökmódszer – magnóhallgatás	-Utah államban a beszélők egy fals standardot – (ɔ) és (ɑ) külön fonémát alkotnak – utánozva követnek el hiperkorrekciót.
FLIKEID	Kanada: francia	Igei morfológia	Formális és informális interjúk	-Az acadiaiak repertoárjában a normatív francia és alapnyelvi végződés mellett felbukkanó <i>-ent</i> az <i>-ont</i> kerülése következtében kialakult hiperkorrekció eredménye.

⁹⁵ A szerzők nevei nem előfordulási, hanem abc sorrendben vannak rendezve.

Szerzők	Kontextus	Vizsgált terület	Módszertan	Eredmények/újítások
GARRETT	Európa: angolul tanuló spanyol és francia beszélők	Fonológiai változás	Ügynökmódszer: olvasás és magnóhallgatás	-Az idegen nyelvet tanulók körében a hiperkorrekció túlzott alkalmazkodási kényszerben (hiperakkomodáció) jelentkezhet. -Az ügynökvizsgálatban a hiperkorrekt változatot beszélővel kevésbé voltak szolidárisak az értékelők, de nagyobb státuszt tulajdonítottak neki.
GILES & WILLIAMS				- A hiperkorrekció kommunikációs modelljének megalkotása.
JANDA & AUGER	Angolul tanuló európai és québeci francia beszélők az U.S.A.-ban	<i>h</i> - betoldás és törlés	Interjúk, olvasás	-A francia anyanyelvű, angolt tanulók körében először az L1 hatását tükröző <i>h</i> -törlés figyelhető meg, majd ennek ellenpólusaként a hiperkorrekt <i>h</i> -betoldás. -A hiperkorrekció megjelenési aránya egyénenként változott. Volt, akinél az egyre formálisabb stílusokban emelkedő tendenciát mutatott, volt, akinél ennek ellenkezője volt igaz. A minimális pároknál viszont mind a stigmatizáció, mind a hiperkorrekció eltűnt, azaz a normatudat itt a legerősebb. Az eredményeket elemezve (MITRING előkészületben, a) rámutattam, hogy az eredményeket a kétnyelvűek nyelvi raktározásának leírására lehet használni. -A hiperkorrekció kialakulásának egyfajta modellje.
YEAGER-DROR				-A kétfajta hiperkorrekció elkülönítése, jellegzetes megkülönböztető tulajdonságainak leírása.

27. TÁBLÁZAT. A külföldi hiperkorrekciós vizsgálatok összefoglalása GILES & WILLIAMS (1992: 344) táblázata alapján

2.3.3. A hazai és külföldi hiperkorrekciós kutatások összevetése

A hazai, valamint külföldi hiperkorrekciós kutatások tendenciáit, eredményeit összevetve, a következő általánosítások hozhatók:

- (a) a bemutatott külföldi tanulmányokban, a vizsgált hiperkorrekció inkább – de nem kizárólagosan – a teljesen helytelen, új alakok megnyilvánulásában érhető tetten – vagyis olyanok, amik a célváltozatban nem fordulnak elő (lásd: francia anyanyelvű, angolul beszélni tanulók beszédében a *headHache* típusú szavak (vö. JANDA & AUGER, 1992); az acadiai francia beszélők repertoárjában az *allent* típusú szavak (vö. FLIKEID, 1992); az Utah állambeli vélt presztízsváltozat irányába eltolódó hiperkorrekt kiejtésváltozat; *with* hipokorrekst kiejtése /wIv/; hipokorrekst *He steadily bes on my case!* mondatok (vö. BAUGH, 1992); az Új-Zélandi televíziós reklámokban felbukkant, eltúlzott jegykülönbség, az elnyújtott /I/ a *Riverland* szóban (vö. BELL, 1992); valamint az új formák (pl. *thusly*; és *cacti*-féle többes számok), kiejtés (pl. a *look* típusú szavaknál) és mondat szerkezet (pl. többszörös prepozíciós szerkezet) az egyéb példák (vö. 2.3.2.9.) között.
- (b) Ugyanakkor, a magyar beszélőközösség hiperkorrekt tendenciáit kutató értekezésekben inkább az adott szituációban nem megfelelő, de amúgy létező alakok vannak túlnyomó többségben (ennek kialakulását és bizonyítását lásd a 2.5.1. és 2.5.2. fejezetekben). Természetesen, a magyar beszélőközösségre is – még ha kisebb mértékben is – de jellemző az egyáltalán nem létező, hiperkorrekt alakok produkálása is (vö. 2.3.1.1.), valamint az angol beszélőközösségre is jellemző a szituációsan nem megfelelő, amúgy létező hiperkorrekt használat.
- (c) A külföldi vizsgálatokban bemutatott hiperkorrekció – bár nem kizárólagosan – leginkább a fonológiában vagy morfológiában mutatkozik meg, míg a magyar hiperkorrekt példák inkább a morfológia síkjáról valók. (A különféle eredetű változók kiugró voltáról lásd még: 4.3.).
- (d) Mind a hazai, mind a külföldi vizsgálatok elsősorban a külső társadalmi tényezők befolyásoló szerepének bemutatására korlátozódtak. Természetesen bizonyos belső, nyelvi tényezők – úgymint: szórend szerepe, ige és vonzata közti távolság – szerepének vizsgálata, például az angol nyelvben nem is lenne célszerű, pontosan a két nyelv felépítésében meglévő inherens különbségek, mint például az angol kötött szórend miatt. Ezen jegyek ellenére, mégis érdemes volna, például az angolban nyelvi tényezők befolyásoló szerepét is megvitatni, mint ahogy azt EMONDS (1986) is tette. A *you and I*

tárgy, valamint a *whom* alanyesetben való hiperkorrekt megjelenése esetén érdemes volna az előbbinél a prepozíciótól való távolság, valamint megelőző szavak szerepét, míg a másik esetében a szerkezet bonyolultságának, első pillanatra nem transzparens voltának befolyásoló szerepét megvizsgálni (vö. 2.3.2.9.)

2.4. A HIPERKORREKCIÓ TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE

Egy nyelvi jelenség társadalmi megítélése nem csak azért bír jelentőséggel, mert így tisztább képet kaphatunk a jelenről, hanem – s jelen esetben ez a jelentősebb motiváló tényező – azért is, mert ez nagyban hozzásegíthet a folyamat jövőbeni alakulásának prognosztizálásához.

2.4.1. A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár a hiperkorrekció társadalmi megítéléséről

Az anyanyelvet oktató pedagógusok mellett a nyelvművelők sem igazán hívják föl a figyelmet – legalábbis kellő mértékben – a hiperkorrekció jelenségére, s az ennek következtében létrejött nem normatív nyelvhasználatra. A nyelvművelés két alappillérenek számító könyvben, a Nyelvművelő kézikönyvben (továbbiakban NyKk), valamint a Nyelvművelő kézisztárban (továbbiakban NymKsz), csupán érintőlegesen, elszórtan, de semmiképpen sem összeszedetten esik szó a tanulmányban vizsgált változók esetleges hiperkorrekt használatáról. Hasonló megállapításra jut VÁRADI (1995/96: 298) is, mikor azt fejtegeti, hogy például a stigmatizált *-bV* használatra több elmélet is született már, viszont a [bVn] változat – s itt inkább a hiperkorrektre gondolhatott – kielégítő leírása még nem történt meg. A hiperkorrekció jelenségére utalva a „finomkodó beszéd” (NymKsz: 51), „ellenjelenség” (NyKk I: 617) és az „ellenkező helytelenség” (NymKsz: 180) kifejezésekkel találkozunk. G. VARGA (1963: 222) BENKŐT idézve a „reciprocitás”, valamint „ellenkező irányú nyelvi változás”-nak nevezi a hiperkorrekciót. Hasonlóképpen látja a jelenséget KOVALOVSKY is, aki „bizonytalankodó óvatosok”-nak nevezi a beszélőket, akik hiperkorrekciót vétnek, vagyis az ellenkező hibába esnek. Jóllehet mindkét könyv „súlyosabb hibá”-nak (NymKsz: 53), illetve „durvább hibá”-nak (NymKsz: 51) bélyegzi a ki nem mondottan hiperkorrekt használatú alakokat. SMITH is azt állítja,

hogy az őszinte hibák (értsd stigmatizáltak) jobban hangoznak, mint a hiperkorrektek, mert azoknál a fontoskodás és fellengzősség vádjai forognak fenn. EMONDS is úgy tartja, hogy – bár a stigmatizált alakok használata ügyetlen és nem elegáns, de – a hiperkorrekció nagyobb hiba. CHAMBERS (1995: 222) is hasonló álláspontot képviselve jegyzi meg, hogy például az újságcikkekben megjelenő hiperkorrekcióról senki nem panaszkodik, míg a stigmatizált változatokat használók elnézést kérnek, ha saját maguk, vagy mások felfedezik hibáikat.

A hiperkorrekt alakok jelentősége eltörpül a stigmatizáltak mellett, hiszen utóbbiakra arányaiban jóval több figyelmet szenteltek. Emiatt nem is meglepő, hogy a két könyv stigmatizációhoz fűződő viszonyulása sokkal kidolgozottabb, értékítéletei egyértelműbbek. A (bVn) változó stigmatizált [bV] változatának inessivusi környezetben való használatát az élőbeszédben elismeri, sőt több évszázados jelenségnek titulálja, s nem is igazán kardoskodik ellene, nem tekinti súlyos hibának (NyKk I: 266). A stigmatizált használatot, azonban az igényes beszédben nem tartja elfogadhatónak. HORVÁTH (1989) szerint ez a jelenség olyannyira több évszázados, hogy akár már XVI. századbeli írott szövegekben is vannak példák inessivusi funkcióban mindkét rag használatára. Még egy tény látszik utalni arra, hogy ebben az időben is már két változatban élt az inessivusi rag: az, hogy első nyelvtaníróink szükségét látták összefoglalni e két rag – azaz a *-bV* és *-bVn* – használatát (lásd: SZATHMÁRI, 1968). A Nyelvművelő kéziszótár is hasonló álláspontot foglal el, s a fent leírt stigmatizált használatot „csak a közvetlen stílusú élőbeszédben” tartja elfogadhatónak, más regiszterben ez „pongyolaság”-nak (NymKsz:51–53) minősül.

Nem ilyen elnézők azonban a suksükölés és szukszükölés, tudományosabb megfogalmazásban a *(-t* végű igék kijelentő módja) változó stigmatizált, azaz [kijelentő mód = felszólító/kötőmód] változatának használatát illetően. A Nyelvművelő kéziszótár (NymKsz: 180) nem tűnik engedékenynek a fenti használattal szemben: „A két igemód alaki megkülönböztetéséhez a közlés pontossága érdekében szigorúan ragaszkodnunk kell, tehát a „suksük”-, ill. „szukszük”-őzésnek okvetlenül gátat kell vetni.” A Nyelvművelő kézikönyv optimistábban nyilatkozik a stigmatizáció elterjedéséről, s véleménye szerint ez a nem-normatív használat viasszaszorult. Megkülönbözteti azonban a suksük és szukszük ragozást, s utóbbit „különösen makacsnak” titulálja (NyKk I: 617).

Észre kell tehát venni, hogy a preskriptív (előíró) és deskriptív (leíró) viszonyulás között jelentős különbségek lehetnek. A preskriptív szemlélet mindenáron való erőltetése szintén a normától való távolodáshoz, hibákhoz vezethet. A magyar beszélőközösségben ez hiperkorrekcióban manifesztálódhat.

KONTRA (1994a) a nyelvművelés hatását kutatva többek között arra kereste a választ, hogy vajon a nyelvművelési javak fogyasztása – a közvélekedést alátámasztandó – valóban pozitívan befolyásolja-e az emberek nyelvhasználatát? Később (KONTRA, 2003c: 225) erre a kérdésre ugyancsak visszatért, s azt mutatta ki, hogy a nyelvművelési javak fogyasztása és a standard és a nem-standard változatok megítélése, valamint produkciója között több esetben statisztikailag szignifikáns korreláció létezik. Az MNSZV mintájának számottevő hányada tartozik a normatív nyelvhasználók s egyúttal a nyelvművelő műsorokat hallgatók csoportjába. Azt azonban mégsem lehet igazolni, hogy itt ok-okozati összefüggés volna. Ezt az látszik bizonyítani, hogy sokan vannak olyanok is, akik hallgatják a műsorokat, de nem normatív (pl. stigmatizált vagy hiperkorrekt) változatokat ítélnek helyesnek vagy használnak. Másrészt pedig nagy számban vannak olyanok is, akik nem hallgatnak nyelvművelő műsorokat, mégis standardak. A nyelvművelés hatásáról bővebben lásd: KONTRA, 2003c: 211–228.

2.4.2. A hiperkorrekció helyzetének meghatározása az E–K (Emelkedett – Közönséges) kontinuum mentén

Többen (KONTRA és VÁRADI, 1991: 61, 66; PLÉH, 1990: 70; PLÉH, 1995: 39) utaltak már rá expliciten is – akár bizonyítékok alapján, akár csak megérzésükre alapozva – korábbi munkáik során, hogy a különböző stigmatizált változókat nem hasonló mértékben ítélik meg a beszélőközösség tagjai. KONTRA és VÁRADI (1991: 61) egy korábbi munkára (KONTRA, 1990b) hivatkozva azt állítják, hogy „a suksük ragozás (és a vele nyelvészeti analóg szukszükölés) az egyik legstigmatizáltabb, ha nem a legstigmatizáltabb nyelvi jelenség”. Itt még a szerzők – csakúgy, mint a változók státusát bemutató 28. táblázat. során (KONTRA és VÁRADI, 1991: 66) – a két jelenséget egy kalap alá veszik.

Nyelvi változó	A változó státusza
<i>suksük/szukszük</i> ragozás	a legstigmatizáltabb
Az <i>-e</i> kérdőszócska helye (pl. <i>Nem-e igaz, hogy...?</i>)	a második legstigmatizáltabb
A <i>természetesen, hogy</i> -típusú szerkezetkeveredés	folyamatban lévő nyelvi változás
<i>-ba</i> rag használata <i>-ban</i> helyett	kissé stigmatizált
ikes ragozás, pl. <i>vitatkozom és vitatkozok</i>	ingadozó

28. TÁBLÁZAT. A különböző nyelvi változók státusza egymáshoz viszonyítva (forrás:
KONTRA és VÁRADI,1991: 66)

Később azonban maguk róják fel a nyelvművelő szakirodalom és generatív fonológia hibájaként, hogy a két jelenséget egy folyamat, két, alternatív megvalósulásaként értelmezik. Megjegyzik, hogy mind a grammatikalitási, mind a mondat kiegészítési feladatok eredményei azt mutatják, hogy a két jelenség társadalmi disztribúciója lényegesen eltér. Ennek értelmében a suksükölést sokkal kevesebben ítélik helyesnek a sukszüköléssel összevetve, valamint jóval kevesebben produkálják is azt.

VÁRADI és KONTRA (1995) pedig tovább megy, s nem csak azt mondja, hogy a *-t* illetve *-szt* végű igék megítélése jelentősen eltér, hanem hogy stigmatizált változataik elfogadása, illetve elutasítása alapján a beszélőket nem is két – standard és nem-standard –, hanem három csoportba oszthatjuk: standard (S), fél-standard (FS) és nem-standard (NS) beszélőkre. (S) beszélőkre sem a palatalizáció, sem pedig a *t*-elhagyás nem jellemző; (FS) beszélőket arról lehet megismerni, hogy bár nem palatalizálnak, de a *t*-elhagyás már jellemzi beszédüket; (NS) beszélőket pedig mindkét jelenség jellemzi. A könnyebb áttekinthetőség végett lássuk VÁRADI és KONTRA (1995: 134) táblázatát (vö. 29. táblázat) a suksükölés lehetséges felbukkanásairól, amit nyílak jeleznek a különböző típusú igék esetén.

		HÁTSÓ NYELVÁLLÁS		ELSŐ NYELVÁLLÁS		
	Szám/személy	A		B		
		(a)	(b)	(a)	(b)	
		kijelentő felszólító/kötőmód		kijelentő felszólító/kötőmód		
Vt típus (magánhangzó + -t)	E/1	aratom	arassam	ütöm	üssem	PALATALIZÁCIÓ
	E/2	aratod	arassad	ütöd	üssed	
	E/3	aratja	← arassa	üti	üsse	
	T/1	aratjuk	← arassuk	ütjük	← üssük	
	T/2	aratjátok	← arassátok	ütitek	üssétek	
	T/3	aratják	← arassák	ütik	üssék	
		C		D		
Rt típus (szonoráns + - t)	E/1	mártom	mártsam	értem	értsem	PALATALIZÁCIÓ
	E/2	mártod	mártsad	érted	értsed	
	E/3	mártja	← mártsa	érti	értse	
	T/1	mártjuk	← mártsuk	értjük	← értsük	
	T/2	mártjátok	← mártsátok	értitek	értsétek	
	T/3	mártják	← mártsák	értik	értsék	
		E		F		
Ot típus (obsztruens + -t)	E/1	halasztom	halasszam	festem	fessem	-TELHAGYÁS
	E/2	halasztod	halasszad	fested	fessed	
	E/3	halasztja	← halassza	festi	fesse	
	T/1	halasztjuk	← halasszuk	festjük	← fessük	
	T/2	halasztjátok	← halasszátok	festitek	fessétek	
	T/3	halasztják	← halasszák	festik	fessék	

29. TÁBLÁZAT. A -t végű igék jelen idejű kijelentő- és felszólító/kötőmódbeli ragozási paradigmája VÁRADI & KONTRA (1995: 134) alapján⁹⁶

Ezt az eloszlást jól tükrözi mind a grammatikalitási ítéletek, mind pedig a mondat kiegészítés tesztje. Ha feltételeznénk, hogy mindhárom típusú csoport megítélése ugyanolyan, akkor lennének (S), illetve (NS) beszélők. Ez azonban nem így van, mert

⁹⁶ A 29. táblázat eredetileg HETZRON (1972: 97) írásában szerepelt.

egyértelműen három csoport különíthető el. Bár a negyedik cellába is tartoznak beszélők – vagyis akikre a palatalizáció igen, de a *-t* elhagyás, vagyis a kevésbé stigmatizált jelenség nem jellemző – de ezek száma oly elenyésző, hogy ezt figyelmen kívül lehet hagyni.

Lássunk ennek bizonyítására két mondatot a grammatikalitási ítéletekből (31 és 32), és kettőt a szóbeli mondatkiegészítésből (33 és 34). Majd a beszélők csoportosítását a kereszttáblák adatainak segítségével (30. és 31. táblázat).

- (31) NY109 *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.* (stigmatizált, *-t* elhagyás)
- (32) NY111 *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.* (stigmatizált, palatalizáció)
- (33) NY305 *Az asztalos éppen most ragasztja/ragassza a szék lábát.*
- (34) NY306 *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva kinyitja/kinyissa az ajtót.*

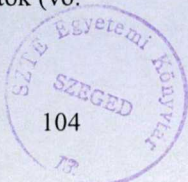
	standard <i>elhalasszák</i> = nem grammatikus	nem-standrad <i>elhalasszák</i> = grammatikus
standard <i>láthassák</i> = nem grammatikus	40.0% (S)	29.9% (FS)
nem-standrad <i>láthassák</i> = grammatikus	4.3%	25.8% (NS)

30. TÁBLÁZAT. A beszélők három kategóriába sorolása a grammatikalitási ítéletek eredményei alapján N = 783 (vö. VÁRADI és KONTRA, 1995: 137)

	standard <i>ragasztja</i>	nem-standrad <i>ragassza</i>
standard <i>kinyitja</i>	79.9% (S)	14.0% (FS)
nem-standrad <i>kinyissa</i>	1.1%	5.0% (NS)

31. TÁBLÁZAT. A beszélők három kategóriába sorolása a szóbeli mondatkiegészítési feladat eredményei alapján N = 741 (vö. VÁRADI és KONTRA, 1995: 138)⁹⁷

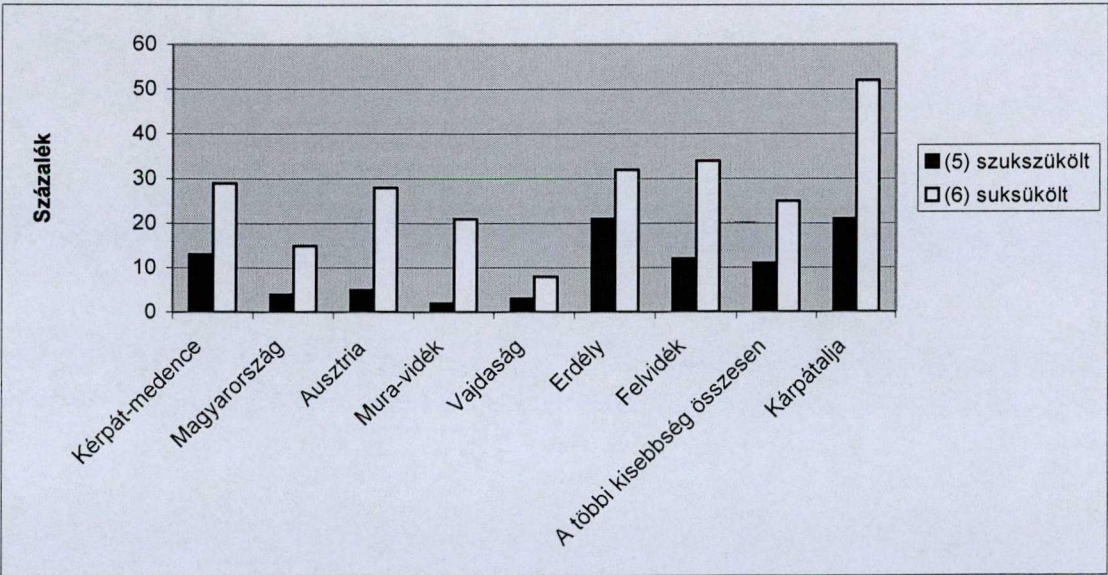
⁹⁷ KONTRA (2003b: 138–139) más, de a normához való viszony alapján ugyanilyen besorolású mondatok (vö. NY109 X NY202, illetve NY305 X NY313) összevetésével is hasonló eredményeket kapott.

Összefoglalásként elmondható, hogy az (NS) Vt-formák – közismert nevén suksükölés – (nagymértékben stigmatizált) használata implikálja az (NS) Ot – közismert nevén szukszükölés – (kisebb mértékben stigmatizált) használatot, de visszafelé ugyanez nem igaz. Köznyelvibb megfogalmazással azt mondhatjuk, hogy nincs olyan ember, aki suksüköl, de nem szukszüköl; viszont van csak szukszükölő ember (erről bővebben lásd: KONTRA, 2003c: 139–140). Hogy miért ilyen eltérő a 29. táblázatban bemutatott három ige csoport megítélése, s miért hasonlatos a Vt és Rt, de különböző az Ot ige megítélése, arra fonológiai magyarázatot lehet találni. A nem-standard tulajdonság az első két ige csoportnál sokkal kiugróbb, mint a harmadik esetén (vö. VÁRADI és KONTRA, 1995: 140).

KONTRA és VÁRADI megállapításai olyannyira helytállóak, hogy azok nem csupán a magyarországi magyar beszélőközösségre, hanem a határon túliakra is igazak. CSERNICKSKÓ (2002) megismételte a -t végű ige eloszlására irányuló vizsgálatokat a határon túl is, s a kapott eredmények alapján a -t végű ige kijelentő módját E-változónak, azaz egyetemes változónak nevezte el (CSERNICKSKÓ, 2002: 314). Következtetéseit, két kutatás eredményeire alapozta: egy 1996.-os a Kárpát-medence hét államában élő 864 magyart vizsgáló tanulmánya; illetve egy másikra, amire 2000.-ben került sor Kárpátalja hét járásában, s amiben 675 érettségi előtt álló középiskolás vett részt. A két vizsgálat eredményei alapján VÁRADI és KONTRA (1995) mindhárom fő eredménye a határon túl is beigazolódott, miszerint:

- 1.) A szukszükölő változatok magasabb arányban fordulnak elő, mint a suksükölők.

30. ÁBRA. A szukszükölő (*elhalassza*) és a suksükölő (*válogassa*) változatok gyakorisága (N = 846) CSERNICKSKÓ (2002: 316) alapján

- 2.) A produkció során fellép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotásban nem játszik szerepet. Annak veszélyére, hogy csupán grammatikalitási ítéletekből vonjunk le következtetéseket, állapítsunk meg tendenciákat HORVÁTH (1989: 420) is felhívja a figyelmet.
- 3.) A beszélőknek szintén három csoportja különíthető el, azaz standard, félstandrad és nem-standard.

PLÉH (1990: 70) is utal arra, a kapott eredményeket elemezve, hogy a -SZÁK esetében a stigmatizáció jóval gyengébb, mint a „nyelvművelési jelszóvá vált -SUK esetében”. A további eredmények nála is azt igazolják, hogy a legkevésbé elítélt stigmatizált forma a *-ba* inessivusi kontextusban. Hasonló megállapításokra jut a szerző egy másik tanulmányában is (1995: 39).

A disszertáció tárgyát képező, stigmatizált használatú változók egymáshoz viszonyított helyzetének megítélésére egy korábbi tanulmányomban (MITRING, előkészületben, b) is kísérletet tettem. Ez a felmérés (N = 122) nem csupán a szóban forgó változókra koncentrált, hanem a – stigmatizált *-ba*, suksükölő és szukszükölő formák mellett – stigmatizált nákolás jelenségére, valamint az iktelen ragozásra, *a* (névelő) + tulajdonnév, és a *nem-e* szerkezetre⁹⁸ is. Az adatközlőknek sorrendbe kellett állítaniuk az adott, vastag betűvel kiemelt stigmatizált szerkezeteket tartalmazó mondatokat 1-től 7-ig elfogadhatóságuk szerint.

- (35) *Szép város**ba** élünk.*
- (36) *Mondhassa a tanár, úgyse figyelünk oda.*
- (37) *Tud**nák** én jobban is tanulni.*
- (38) *Nem szeretem, ha teleragass**zák** a falakat.*
- (39) ***A** Kiss Pista a legjobb barátom.*
- (40) *Hétvégén mindig tovább alsz**ok**.*
- (41) *Megkérdezték, hogy **nem-e** tudok egy jó éttermet.*

Az eredményeket értékelve elmondható, hogy – bár természetesen nem volt minden változó megítélésben 100%-os egyetértés az adatközlők között – a számunkra releváns változókat egyértelműen a következő sorrendben tartották elítélendőnek: a stigmatizált *-ba*, szukszükölő és suksükölő formák.

Ha elfogadjuk a fentebbi eredményeket a stigmatizált változók sorrendjéről, akkor még mindig adósak vagyunk a hiperkorrekt változók besorolásával. Az attitűdvizsgálat

⁹⁸ A kiválasztott változók ötletét PLÉH korábbi műveiből merítettem (1985, 1990 és 1995).

(lásd 2.4.3.) eredményeit alapul véve azt feltételezhetjük, hogy a hiperkorrekciót általában kevésbé ítélik el a magyar beszélőközösség tagjai. PLÉH (1990: 69) eredményei is azt sugallják, hogy a hiperkorrekt *-ban* elítélése közel hasonló mértékű, mint a stigmatizált *-ba* formáé, tehát viszonylag alacsony.

Érdekes volna tehát kideríteni, hogy vajon bizonyos változók nem normatív használatát miért ítélik meg a beszélőközösség tagjai különbözőképpen. Ennek miéértjére nem teszünk kísérletet. Az viszont egyértelműen szembeötlő – az előtanulmányok (MITRING, 2001 és 2002) eredményeit elemezve –, hogy minél nagyobb a megbélyegzés, stigmatizáció, annál nagyobb odafigyeléssel, szándékossággal próbálunk felkészülni rá, s akarjuk elkerülni. Valószínűleg ez lehet a magyarázata annak, hogy a jobban stigmatizált változat esetén, vagyis a [kijelentő mód = felszólító/kötőmód] nagyobb a hiperkorrekció előfordulásának a valószínűsége is.

A különböző változók eltérő elítélése, következésképpen elhelyezése a képzeletbeli E–K kontinuum mentén arra enged következtetni, hogy a stigmatizált alakokkal szemben kifinomultabb az értékítéletünk; azt is mondhatjuk, hogy ezek a változók már elérték a sztereotípiá⁹⁹ kategóriát. TRUDGILL (1997: 78) szerint ez többek között azt jelenti, hogy ezek a változók mind társadalmi, mind stílusrétegződést is mutatnak. Ezekre a beszélők tudatosan odafigyelnek (lásd elsősorban suksükölés s csökkenő mértékben bár, de a szukszükölés és stigmatizált *-ba* is), van véleményük róla, s ezt meg is fogalmazzák. Ezeknek a változóknak van(nak) erősen megbélyegzett változata(i) is. Ezek a felismert változás részei. Ezzel szemben, a hiperkorrekt formák inkább még csak a változás kezdeti, észrevétlen szakaszában vannak, tehát indikátorok¹⁰⁰. Arra a tanulmány nem vállalkozik, hogy a hiperkorrekció jövőéről jóslatokba bocsátkozzon, mert ezek nem tudományosan megalapozott kijelentések volnának. Az sem bizonyított, hogy a hiperkorrekció nyelvi változáshoz vezet-e majd egyáltalán a magyar nyelvűközösségben (vö. 1. táblázat: „hatás”).

2.4.3. Egy ügynökmódszer¹⁰¹ a hiperkorrekció társadalmi megítélésére

Egy korábbi tanulmányom (MITRING, 2000) részfeladata – melyben bizonyos mondatok használóinak iskolai végzettségét kellett megítélni a mondatok grammatikalitása

⁹⁹ Angolul: 'stereotype'. (Erről lásd: TRUDGILL, 1992: 71)

¹⁰⁰ Angolul: 'indicator'. (Erről lásd: TRUDGILL, 1992: 39)

¹⁰¹ Angolul: 'matched guise technique'. (Erről lásd: TRUDGILL, 1992: 51)

alapján – adta többek között az ötletet, hogy nem lenne hiábavaló meghatározni a különböző változókhoz fűződő viszonyokat, s ennek alapján elhelyezni ezen változókat az E–K kontinuum mentén. Ennek a feladatnak az értékelése, ugyanis, rávilágított arra, hogy a beszélőközösség bizonyos tagjai egyértelműen tudják iskolázottsághoz kötni a stigmatizált, illetve hiperkorrekt alakok használatát. Ebből a tanulmányból kiderül, hogy főként a kisiskolások, minden fenntartás nélkül tudták kötni a stigmatizált alakok használatát az iskolázatlan beszélőkhöz. A gimnazisták azonban már hangot adtak ama kételyüknek, hogy nem feltétlenül az iskolázottságtól függ, ki hogyan beszél. Ezzel párhuzamosan a hiperkorrekt használat megítélése merőben ellenkező képet mutatott. Itt a kisdíákok nem találták ezt az elhajlást gyanúsak, annál inkább a nagyobbak, akik kifejezték, hogy a választékosság túlzásba vitele is hiba lehet.

A hiperkorrekció társadalmi megítélésére irányuló attitűdvizsgálatom¹⁰² (MITRING, előkészületben, a) során nem annyira egy új kutatási terület, mint inkább egy új módszertan bemutatása volt a célom. Számos korábbi tanulmányból (lásd 2.4.2.) ismert, hogy a nem-normatív változatok megítélése egy beszélőközösségen belül nem azonos. Ebből adódik, mint ahogy arra 2.4.2.-ben utaltam, hogy a stigmatizált formák elhelyezkedése a szimbolikus E–K kontinuum mentén meglehetősen nagy szórást mutat. De vajon mi a helyzet a stigmatizáció és hiperkorrekció viszonylatában?

Ennek megítélésére a LAMBERT és munkatársai (1960) által kidolgozott ügynökmódszert hívtam segítségül. TRUDGILL (1997: 87) a következőképpen írja le ezt a módszert: elsősorban a nyelvpszichológiában alkalmazzák, hogy nyelvi attitűdöket vizsgáljanak vele. A kísérlet során különböző beszélők eltérő kiejtésváltozatokban, dialektusokban vagy esetleg nyelven olvasnak föl egy megadott szövegrészt. Az eredetileg kidolgozott módszer szerint a fölolvastat szalagra rögzítik, s úgy játsszák le a kísérleti alanyoknak. Arra kérik őket, hogy értékeljék a hallott személyeket hangjuk alapján, különféle tulajdonságok szerint. A kísérletben résztvevő személyek természetesen nem tudják, hogy a hallott személyek közül az egyik kétszer szerepel, viszont két különböző nyelvváltozatot használva. Ha a kétszer szereplő személyt különbözőképpen értékelik, akkor ennek alapján arra következtethetünk, hogy az értékelés nem a személynek, hanem jóval inkább az adott nyelvváltozatnak szól.

Az ügynökmódszer segítségével azt a hipotézisemet próbáltam bebizonyítani, hogy a stigmatizációhoz fűződő attitűdök jóval kifinomultabbak és egyben elitélőbbek, mint a

¹⁰² Tanulmányomban kiindulási pontként használtam egy másik ügynökvizsgálat módszereit és eredményeit. Erről bővebben lásd: SÁNDOR–LANGMAN–PLÉH, 1998.

hiperkorrekcióhoz fűződök. Ennek következtében az E–K kontinuum mentén kevésbé stigmatizált változatot beszélőt kevésbé fogják elítélni.

A kísérlet folyamán az adatközlőknek magnóra rögzített bemutatkozások alapján kellett megítélniük – egy ötfokú skálán – a pályázók esélyeit egy képzeletbeli álláshirdetéssel kapcsolatban, indokolva döntésüket. Az indoklásra azért is volt szükség – mint arra a későbbiekben kitérek – mert az adatközlők más-más, esetleg a kísérlet szempontjából irreleváns szempontok alapján ítélték meg a képzeletbeli pályázókat. Természetesen ebben a kísérletben is a felvételekből kettő, különböző változatokat beszélő, de ugyanazon személytől származott. A kísérlettel az volt a célom, hogy bebizonyítsam, hogy e két nem normatív jelenség – a stigmatizáció és hiperkorrekció – társadalmi megítélése meglehetősen eltérő, holott, ha belegondolunk, mindkettő – ellentétesen bár – de a normatív nyelvhasználatról való elhajlás következtében jön létre.

A három hallott személy – akik mind életkorukban, mind végzettségben, családi háttérben, és származási hely szerint nagyjából megegyeztek – összesen négy, a normához való viszonyulás alapján különböző szöveget olvasott föl úgy, hogy sorrendben az első (hiperkorrekt) és harmadik (kvázi stigmatizált/normatív) beszélő ugyanaz a személy volt. Tehát mindegyik beszélő egy-egy szöveget olvasott, kivéve az egyikük, aki kétszer is szerepelt, különböző megítélésű szöveggel.

A fölolvasott szövegek a következők voltak, az elhangzás sorrendjében:

1. Hiperkorrekt

*Szerintem most már épp ideje, hogy hosszas tanácskozások után az idegen-nyelv oktatást bevigyék az általános iskolá**ban**¹⁰³ is mindenhol, még a falvakban is, s hogy bebizonyít**ják**, hogy a viszonylag fiatal korban megkezdett idegen-nyelv tanulásnak semmiféle káros hatása sincs az anyanyelvre. Most már csak az a kérdés, hogy majd kik, vagyis magyar, illetve anyanyelvi tanárok tanít**ják**-e a jövő nemzedékét.*

2. Kismértékben stigmatizált

*Véleményem szerint, a mai világ**ba** elengedhetetlen az idegen nyelvek ismerete. Én is már gyerekkorom**ba** elkezdtem az eső idegen nyelv, az angol elsajátítását. Természetesen, ekkor még csak az általános iskolá**ba**. Arra csak később, kora felnőttkorom**ba** került sor, hogy a nyelvet, anyanyelvi környezet**be** is gyakorolhassam.*

¹⁰³ Természetesen a kiemelt szavak csak itt jelennek meg; a magnón semmiféle hangsúlyozási vagy egyéb kiemelés nem történt.

3. Kvázi-stigmatizált¹⁰⁴, normatív

A május 1.-jei csatlakozással ha lehet, még nagyobb szerepet kapnak majd az idegen nyelvek. Így minden oktatási intézménynek mindennél fontosabb, hogy még a szűkös anyagi keretek között is a tárgyi feltételeket biztosítsák. Megfelelő felszereltség nélkül, ugyanis nem lehet hatékony az idegen-nyelv oktatás.

4. Közepes/nagymértékben¹⁰⁵ stigmatizált

Az EU-s csatlakozással párhuzamosan az idegen nyelvek szerepe is folyamatosan nő. Ha megfosszuk a fiataliságot a nyelvtanulás lehetőségétől, vagy épp nem teremtünk meg számukra minden lehetőséget, akkor ezzel akár az ország jövőjét is befolyásolhatjuk – természetesen rossz irányba.

Az eredmények értékelése, a hipotézis nagy részét látszott alátámasztani. Az 1. és 3. beszélő – jóllehet ugyanazon személy – különböző megítélése a beszélt változat iránti viszonyulást tükrözte. Az elítélés erőssége a várt tendenciákat, vagyis az E–K kontinuumbeli eloszlásokat mutatta. Az első három kategória (intelligencia, végzettség, szülők végzettsége) hasonló, párhuzamos tendenciákat mutatott. Az adatközlők a szülők végzettségéről is mertek véleményt nyilvánítani, még hozzá a várt formában. A megbízhatóság és szimpatikusság nem mutatott hasonló mozgásokat ez előzőekkel, ez nem függ össze a beszélt nyelvváltozattal. Ami a tanulmány szempontjából a leglényegesebb, a hiperkorrekciót nem hozták összefüggésbe a kevés intelligenciával, vagy alacsony műveltséggel, végzettséggel; vagy esetleg észre sem vették őket.

A tanulmány hiányosságának, hibájának elsősorban azt lehet fölhozni, hogy kevés számú (N = 31) adatközlővel végzett kísérletre alapozva próbál tendenciákat fölvezetni, ami semmiképp sem tekinthető reprezentatívnak.

Néhány nem várt, s következésképpen javítandó körülményre szeretném felhívni a figyelmet. Holott a tanulmány elsődleges célja az volt, hogy egy csoport attitűdjét vizsgálja a különböző nem-normatív formákhoz, a megjegyzésekből ítélve nem csak a grammatikalitásra alapozva hozták meg adatközlőim a döntésüket. A beszélő hangszíne, magabiztossága esetleg nagyobb súllyal esett a latba. Ezzel magyarázható a 4. beszélőnek viszonylag kedvező megítélése grammatikalitási hibái ellenére; ugyanakkor a hiperkorrekt

¹⁰⁴ Találóbbrak éreztem ezt az elnevezést, jóllehet ez a kategória megfelel PLÉH által bevezetett hiperkorrekciót előhívó formának.

¹⁰⁵ Ha a [bV] változat inessivusi használatával vetjük össze, akkor nagymértékben, ha viszont a suksükölés viszonylatában mérjük, akkor csak közepes mértékben stigmatizált. Erről bővebben lásd: 2.4.2.

beszélő alacsonyabb pontszámát csupán „vidékiek kiejtés”-ének köszönheti. Érdekes, hogy a végzettségre nézve azonnal levontak negatív következtetéseket, ha az egyén stigmatizált alakokat használt, ugyanakkor ez a tény nincs egyenes összefüggésben a munka megszerzésének esélyével.

A hiperkorrekció és stigmatizáció megítélésének különbözősége még inkább szembeszökőbb lett volna, ha az E–K kontinuumon kevésbé kedvező helyet elfoglaló suksükölő alakot teszteltem volna a szukszükölő helyett.

2.5. A HIPERKORREKCIÓ KIALAKULÁSÁNAK FÁZISAI

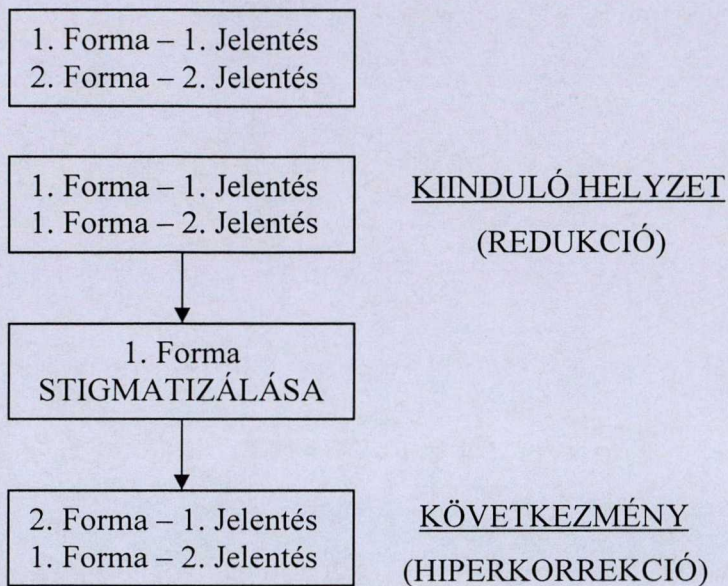
A témával foglalkozó korábbi tanulmányok (PLÉH, 1990; valamint PLÉH és BODOR, 2000) amellett érveltek, hogy a folyamat során, az I–IV. fázisban (32.a és 32.b ábra.) két ellentétes erő harca figyelhető meg:

- (i) Természetes egyszerűsödési folyamatok, amelyeket a legkisebb erőfeszítés elve irányít (ZIPF, 1949 és MARTINET, 1955); alulról jövő nyomás.
- (ii) Másodlagos kontrol, ami csökkenteni, illetve megszüntetni kívánja az egyszerűsödési folyamatokat; felülről jövő nyomás.

2.5.1. A kialakulás fázisai saját modellem alapján

A hasonlóság természetesen nem véletlen PLÉH (1990: 58) bemutatott, majd kissé átdolgozott (PLÉH és BODOR, 2000: 126) modelljével (31. ábra.), hiszen a saját modellem kidolgozásakor ez szolgáltatta a kiindulási alapot. Nem árt azonban áttekinteni a korábbi, kiindulási modellt, ugyanis ebből kaphatunk igazi képet arról, miben nyújt újítást saját modellem.

NYELVI NORMA

31. ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai PLÉH (1990: 58) modellje alapján

Saját modellem innovatív volta abban rejlik, hogy itt nem „formák” és „jelentések” az alkotó elemek, hanem a szociolingvisztikai folyamatok leírásánál nélkülözhetetlenek bizonyuló „változók” és „változatok”, valamint kontextusok. PLÉH ábráján a „Forma” ugyanis nem tükrözi azt a komplikált viszonyt, ami a saját modellben, a „változó” és „változat” bevezetésével, jóval könnyebben nyomon követhető. Nem mindegy ugyanis, hogy a felszínen megjelenő nyelvi forma melyik változó változata, hiszen pontosan ez az eredetiségvizsgálat nyújt segítséget abban, hogy megértsük, hogy miért kezdünk egy változatot új kontextusban használni, korántsem ad hoc módon.

Az alábbi egyszerűsített ábrák (32.a és 32.b) bemutatják, hogyan alakulnak ki a hiperkorrekt alakok az ideális kezdőállapotból kiindulva, ahol egy-az-egyhez megfeleltetés van változó, változat és kontextus között. Továbbhaladva, a II., természetes redukciós fázisban, az 1. változónak már két különböző változata ismert, ami mellett párhuzamosan még továbbra is használatban marad a 2. változó az eredeti, kiinduló állapotban. A 2. változat tehát már mindkét kontextusban használatos. A rendszer azonban az egyszerűsödés irányába halad, mivel a 2. változat kettős szerepet kezd betölteni, mind az 1., mind a 2. kontextusban használatos immár. Ebben a fázisban már jól látható, hogyan bomlik meg az egy-az-egyhez való megfeleltetés. A III. fázisban a 2. változat kontextus mentes stigmatizációját mutatom be. Ez azt jelenti, hogy a felülről jövő nyomás

(nyelvművelés, oktatás) többnyire egy adott változatra, nem pedig általános alapelvekre (egy bizonyos változat egy bizonyos kontextusbeli használatára) irányul. A 2. változat kontextus mentes elítélése egy ellenreakciót vált ki. Ennek következtében a stigmatizált változatot már minden kontextusban próbálják elkerülni a nyelvhasználók, s a biztonságos 1. változat jelenik meg olyan kontextusokban is, ahol a norma szerint a 2. változatot várnánk. Az 1. változat kiterjesztett használata a hiperkorrekció. A IV. fázis kitűnően tükrözi azt a kaotikus állapotot, ami a magyar beszélőközösségre jellemző. Itt megfér egymás mellett a kiindulási állapotot jellemző, a nyelvtankönyvek által előírt ideális állapot, valamint a fent leírt folyamatok következtében létrejött stigmatizált (1. változó – 2. változat – 1. kontextus) és hiperkorrekt (2. változó – 1. változat – 2. kontextus) használatú forma is. Az imént leírtakból is kitűnően látszik, hogy a hiperkorrekció¹⁰⁶ önmagában véve nem egy bizonyos forma felszíni megjelenése, hanem az, hogy mi miatt (a stigmatizációtól való félelem miatt fellépő elkerülés) de főként az, hogy hol (más kontextus) jelenik meg.

Nem PLÉH (1990) volt az első, aki a hiperkorrekció kialakulása során fázisokat, szám szerint négyet különböztetett meg. Már jóval korábban, GUMPERZ (1958: 672, 674) is 4 fázist állapított meg a hiperkorrekció kialakulása során:

1. Egy beszélőközösség észreveszi, hogy az általuk használt beszédelem (lehet az fonológiai, morfológiai, szintaktikai stb.) nem bír elég presztízzsel, ezért meg akarnak szabadulni tőle.
2. Ezért ezt az elemet helyettesítik egy külső, számukra nem anyanyelvi elemmel.
3. Így olyan elemet hoznak létre, ami az eredeti, utánzott használók számára elfogadhatatlan. Más szóval túláltalánosítják a nem anyanyelvi elem használatát.
4. Ez azért van, mert az eredeti, utánzott csoport a helyettesítő elemet nem használja a releváns környezetben, csak máshol.

2.5.1.1. Saját modellem alkalmazhatósága a (bV) és (bVn) változók leírására

Eltérően a magyar nyelvészeti hagyománytól, nem -BA/BAN (pl. PLÉH, 1990 és 1995), BA/BE illetve BAN/BEN (POSGAY, 1991) vagy -BAN/BA illetve -ba(n)

¹⁰⁶ A stigmatizációt azért nem említettem itt meg, mert az értekezés fő tárgya a hiperkorrekció. Jóllehet, a stigmatizációra – ami PLÉH (1990: 56) szerint a hiperkorrekció normatív ellentétpárja, s ezért együtt járnak – ugyanazok mondhatók el, mint a hiperkorrekcióról. Vagyis, hogy egy felszíni forma önmagában véve sohasem stigmatizált, csupán ha egy rá normatívan nem jellemző kontextusban használjuk.

(HORVÁTH, 1989¹⁰⁷) változóként jelölöm, hanem a magyar illetve angol nyelvű irodalomban is elterjedt (bV) illetve (bVn)-ként; lásd pl. VÁRADI (1995/96: 298) és KONTRA (1998a).

A modellek könnyebb megértése végett érdemes áttekinteni, hogy a kutatás témájául szolgáló változók milyen változatokkal rendelkeznek a magyar beszélőközösségben. Néhány korábbi tanulmánytól eltérően itt 2 változóról van szó, 2–2 változattal. VÁRADI (1995/96: 298) már felismerte, de nem jelölte a 2 változót korábbi, helytelen hagyományokra hivatkozva (lásd: (bVn)). Korábbi munkájában (1994) pedig – bár a címben megjelöli a funkciókülönbséget – de később kimondottan egybemosódni látszik a két változó: -BA/BAN. PLÉH (1995) már kicsit előremutat munkájában, ugyanis implicit módon bár, de kétfajta változó létét ismeri el azáltal, hogy a stigmatizációs és hiperkorrekciós folyamatokat két egymásra ható jelenséggént elemzi. Korábbi tanulmányomban (MITRING, 2002) is összemosódik a határvonal a két változó között a -bV(n) jelölés használata miatt.

A magyarban a zárt helyen, valamely tárgy vagy anyag belsejében levés vagy történés kifejezésére szolgáló helyhatározó, a statikus helymeghatározás (pl. *a konyhában étkeztek*), valamint az elvont vagy képes helyviszony (pl. *olvas valakinek a gondolataiban*), valamint az időbeliség, állapot, ok, mód (pl. *júliusban született, dühében sírva fakadt, édes kettesben üldögéltek*), valamint az állandó határozó (pl. *részt vesz valamiben*) jelölője a -ban/ben rag. Azért, hogy a magánhangzó váltakozás jelölése ne legyen egy újabb bonyolító tényező, a két ragot röviden csak -bVn-ként jelölöm. Az inessivusi (bVn) változónak két változata ismert: a normatív [bVn], és a stigmatizált [bV].

A zárt helyre, valamely tárgy, anyag vagy földrajzi hely belsejébe való irányulást, a dinamikus mozgást (pl. *bemegy a fürdőszobába*), valamint az elvont vagy képes értelmű helyváltoztatást (pl. *gondolatokba merül*) a -ba/be helyrag, röviden -bV fejezi ki. Az illativusi (bV) változónak két változata terjedt el: a normatív [bV], és a hiperkorrekt [bVn]. Jóllehet összesen két megjelenési forma létezik, mégsem szabad ugyanúgy kezelni az alakilag megegyező, de a normához való viszonyulás alapján teljesen más megítélés alá eső normatív, illetve hiperkorrekt [bVn], valamint a stigmatizált illetve normatív [bV] változatokat. Mint látható, a két változó funkciója részlegesen, de egybemosódik, vagyis mindkettő helyet jelöl, csak az egyik statikusan, a másik pedig dinamikusan. Ez a részleges

¹⁰⁷ A jelölésszerű megegyezés hiányát jelzi például az is, hogy egyazon tanulmányon belül (HORVÁTH, 1989: 417) kétféleképpen is utal a változókra.

funkcióegyezés is lehet a magyarázata a funkciókeveredéses stigmatizációnak, valamint hiperkorrekciónak is.

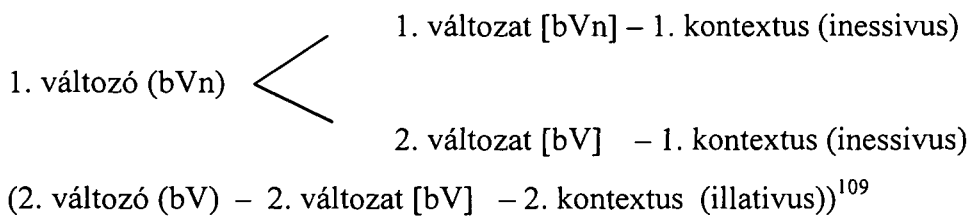
Meg kell jegyezni, továbbá, hogy a dolgozat nem terjed ki minden adott végződésű szóra. Ellentétben a stigmatizációs vizsgálatokkal (lásd: KISS, 1998: 261) a dolgozat csak a *hol?* kérdésre felelő (bVn), valamint a *hova?* kérdésre felelő (bV) változókat vizsgálja, ugyanis a *mikor?*-ra adott válasz esetében nem alakulhat ki hiperkorrekció. Nem foglalkozik az értekezés továbbá a *-ban* végű igékkel (pl. *robban*) vagy a ragozott határozókkal (pl. *szebben*) sem, ahol sem a szóvégi mássalhangzó-törlés (vö. VÁRADI, 1995/96), sem pedig annak ellentétpárja, a hiperkorrekció nem jellemző.

Tekintsük át a négy fázist a vizsgált területek jellegzetes végződéseit kiválasztva.

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés¹⁰⁸

1. változó (bVn) – 1.változat [bVn] – 1. kontextus (inessivus)
2. változó (bV) – 2. változat [bV] – 2. kontextus (illativus)

II. fázis – természetes redukciós folyamat

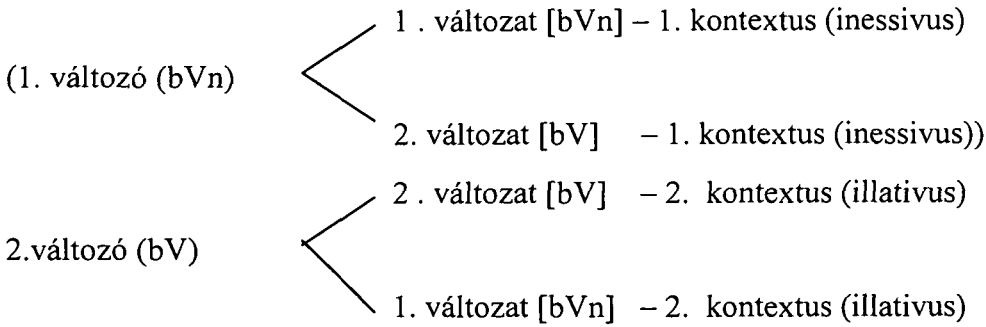
III. fázis – stigmatizáció

A [bV] változat kontextus mentes stigmatizációja.

¹⁰⁸ Az egy forma – egy jelentés elve a gyermeknyelvi szakirodalomból is ismert lehet (lásd pl.: SLOBIN, 1980).

¹⁰⁹ A zárójel nem azt jelöli itt, hogy az adott konfiguráció nem létezik, hanem csupán azt, hogy nem ez az adott fázisra jellemző, releváns konstelláció, illetve újszerű változás. A zárójelben szereplők ugyanis már korábbi fázisok során is léteztek.

IV. fázis – hiperkorrekció

32.a ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (bV) és (bVn) változók esetében

POSGAY (1991) cíkcímet adó, talán provokatívnak ható, kérdésére („Van-e a magyarban *-BAN/BEN?*”) a válasz tehát: igen, de korántsem úgy, ahogy a norma előírja. Inessivusban ugyanis, a stigmatizációs folyamat következtében, eltűnőben, ám illativusban, a hiperkorrekciós törekvéseknek következtében, fel-felbukkanóban van.

2.5.1.2. Saját modellem alkalmazhatósága a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók leírására

Jóllehet többen megkérdőjelezzik a kötőmód létezését a magyar nyelvben, mégis itt lényeges, hogy – amint azt PATAKI (1984) is tette – egyértelműen elkülönítsük a két esetet, vagyis a felszólító módot (imperativus) illetve kötőmódot (coniunctivus). Érdekes módon még a NyKk (I: 616) is óhajtó-felszólító mondatformának titulálja a kötőmódot. Később látni fogjuk – a nyelvi tényezők befolyásoló szerepének vizsgálata során –, hogy a felszólító illetve kötőmód elkülönülésének nagy hatása lesz abban, hogy milyen valószínűséggel várhatjuk a hiperkorrekció előfordulását.

Bár a két fent említett eset gyakran alakilag megegyezik, léteznek bizonyos, a megkülönböztetésükre szolgáló tesztek (vö. 32. táblázat).

	Felszólító mód	Kötőmód
hogymód	A <i>hogymód</i> elhagyható, írásban kettősponttal (:) helyettesíthető: <i>Felszólítalak: menj el vele.</i>	A <i>hogymód</i> elhagyása agrammatikus mondathoz vezet: <i>*Nem akadályozhatlak meg abban, befejezd a munkát.</i>
igekötő	Elválk: <i>Kérem, <i>hogymód</i> menj el vele.</i>	Nem válk el: <i>Óvakodik attól, <i>hogymód</i> elmondja az igazat.</i>
modalitás	Parancs, akarat, kérés, tiltás.	Kétkedés, tagadás, valami nem reális, bizonytalanság, célhatározás.

32. TÁBLÁZAT. A felszólító és kötőmód elkülönítését bizonyító tényezők PATAKI (1984)

A kötőmód azonban nem csupán a felszólító, hanem a kijelentő móddal (indicativus) is mutat rokon jegyeket, ha nem is a ragozásban. Mindkét módra (kijelentő és kötőmód) jellemző, hogy nem válk el az igekötője. Ez a rokon jegy lehet a magyarázata annak, hogy bizonyos esetekben – ahol kijelentő és kötőmód is elvárható, de kicsit különböző jelentéssel (vö. 3.2.) – nagy valószínűséggel várhatjuk a hiperkorrekció felbukkanását. Ezek pedig nem mások, mint a jelen tanulmány szempontjából igencsak fontos esetek, ahol a kijelentő és kötőmód egyaránt használatos:

(a) A főmondatban az ige vagy igei szerkezet kételyt, bizonytalanságot, tagadást fejez ki:

- (42) *Nem tudom elhinni, *hogymód* igazat mond.*
- (43) *Nem tudom elhinni, *hogymód* igazat mondjon.*

(b) A személytelen szerkezeteket tartalmazó mondatok:

- (44) *Fontos, *hogymód* megért.*
- (45) *Fontos, *hogymód* megérts.*

(c) A főmondat kérdő, tagadó vagy feltételes szerkezetet tartalmaz:

- (46) *Hát nincs itt olyan ember, aki meg meri mondani az igazat?*
- (47) *Hát nincs itt olyan ember, aki meg merje mondani az igazat?*

A belső, nyelvi tényezők vizsgálata során bemutatom majd, hogy ezekben az esetekben gyakran nem a mondat kontextusából adódó modalitás szerint választ a beszélő – főként akkor, ha egy stigmatizáltnak tűnő szerkezet az egyik választási lehetőség – hanem a biztonságosabb kijelentő módot részesíti előnyben.

Bár a tanulmány kiterjed a mély hangrendű E/3 és T/1–3, valamint a magas hangrendű T/1 tárgyas ragozású igékre is, az egyszerűbb követhetőség érdekében a továbbiakban – néhol – a nyelvművelés egyik központi terminusa, a suksükölés, miatt a T/1 végződéses használatosak. Így a (-*t* végű igék kijelentő módja) változót (juk)-ként, a (-*t* végű igék felszólító/kötő módja) változót pedig (suk)-ként jelölöm.

Mint fentebb, itt is másként kezelendő a normatív illetve hiperkorrekt [juk], valamint a stigmatizált és normatív [suk]. A kijelentő módbeli (juk) változónak két változata ismert: a normatív [juk] és a stigmatizált [suk]. A kötő- és felszólító módbeli (suk) változónak két változata terjedt el: a normatív [suk] és a hiperkorrekt [juk]. Ha precízebbek akarunk lenni¹¹⁰, akkor a változók és változataik leírását a következőképpen fogalmazhatjuk meg: a (-*t* végű igék kijelentő módja) változónak két változata ismert, a normatív [kijelentő mód ≠ felszólító/kötő mód]; valamint [kijelentő mód = felszólító/kötő mód], az utóbbi erősen stigmatizált. A (-*t* végű igék felszólító/kötő módja) változónak két változatát ismerjük: a [normatív felszólító/kötő mód]; valamint a [kijelentő mód], ami hiperkorrekt. A stigmatizált alakok létrejötte miatt az analógiát szokás okolni, ugyanis a tárgyas igék nagy részénél a kijelentő, valamint felszólító/kötő mód alakja jelen idő E/3 és T/1,2,3-ban, a magas hangrendűeknél csak T/1-ben a *j* elem miatt megegyezik.

Vajon ugyanezek a fázisok különíthetők el a tanulmány másik tárgyát képező -*t* végű igék esetében is? Itt is érdemes behelyettesíteni a jellegzetes végződéseket.

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés

1. változó (juk) – 1. változat [juk] – 1. kontextus (kijelentő)
2. változó (suk) – 2. változat [suk] – 2. kontextus (felszólító, kötő)

II. fázis – természetes redukciós folyamat

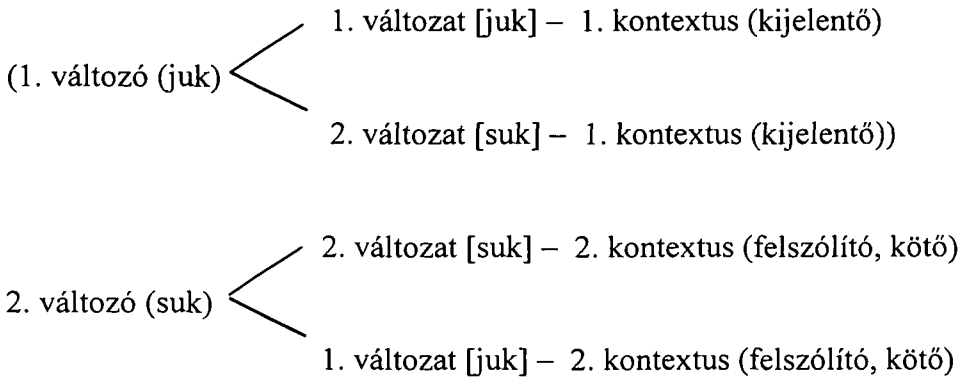
1. változó (juk)
1. változat [juk] – 1. kontextus (kijelentő)
 2. változat [suk] – 1. kontextus (kijelentő)
- (2.változó (suk) – 2. változat [suk] – 2. kontextus (felszólító, kötő))

¹¹⁰ A továbbiakban, a könnyebb áttekinthetőség végett, az egyszerűbb formákat használom.

III. fázis – stigmatizáció

A [suk] változat kontextus mentes stigmatizációja.

IV. fázis – hiperkorrekció

32.b ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) esetében

Egyértelműen látszik a magyar példákból is, hogy a hiperkorrekció olyan formák – túláltalánosítás miatti – megváltozott használati köre során jön létre, ahol az egyszerű, mégis megfelelő döntés a változatlanul hagyás lett volna.¹¹¹

Mivel a szociolingvisztika a grammatikalitás, norma és használat közt felmerülő különbségeket nem zajként, hanem jelként értékeli, ezért ebből egyenesen következik, hogy minden ilyen elhajlást – tehát pl. a hiperkorrekciót is – érdemesnek tart vizsgálat alá venni, s okait feltérképezni (LABOV, 1973 és 1979). A hiperkorrekt formák létrejötté, a fenti ábrák tanúsága szerint, tehát azzal magyarázható, hogy a stigmatizációt elkerülendő, a beszélők semmilyen kontextusban sem merik használni a beszélőközösség által megbélyegzett [bV] végű illetve suksükölő és szukszükölő alakokat.

¹¹¹ FLIKEID (1992: 261) megfogalmazása szerint: 'leave well enough alone'.

2.5.2. A kialakulás fázisai a Janda és Auger modell alapján

Lehetünk korrektebbek a korrektnél, lehet a használat normatívabb a normatívánál? A hiperkorrekció nem ezt jelenti. A hiperkorrekt forma rosszul értelmezett, s ennek következtében helytelenül használt szabály alkalmazása, túláltalánosítása során jelenik meg. Egy bizonyos szabály túláltalánosítását, a 32.a és 32.b ábrákkal összevetve kicsit más szemszögből, de lényegét tekintve hasonló módon illusztrálják JANDA és AUGER (1992: 210) egyszerű modellje alapján a 33.a és 33.b ábrák. Ennek értelmében, ha egy A dialektus (alacsonyabb presztízssű) beszélői ismerik X formát, de nem alkalmazzák a következő szabályt: $X \rightarrow Y / _ Z$, azaz Z környezetben X forma helyett Y forma alkalmazandó, mely szabály használatos B dialektus (magasabb presztízssű) képviselői körében, akkor a szabály Y kimeneteli alakjának hiánya jól reprezentálja A beszélőközösséget. Ha erre a hiányosságra gyakran (esetleg drasztikusan és elítélő módon) hívják föl figyelmüket, akkor az előbb-utóbb tudatossá válik. Ebből következőleg a feltörekvő csoport, az A beszélők hajlamosak lesznek a fent említett szabály túlzott használatára és ennek következtében hiperkorrekt módon, túlzott mértékben alkalmazzák Y-t, kiterjesztve azt egy újabb kontextusra is, W-re. Az Y forma ilyen kontextus mentes használata látható a 33.a és 33.b ábrákon, immár a vizsgált végződések behelyettesítésével.

2.5.2.1. A Janda és Auger modell alkalmazása a (bV) és (bVn) változókra

I. fázis

$$\begin{array}{ccc} X & \rightarrow & Y \quad / \quad _ \quad Z \\ [bV] & & [bVn] \quad (\text{inessivus}) \end{array}$$

II. fázis – I. fázis szabályának (1. szabály) hiánya¹¹²

III. fázis – az 1. szabály kiterjesztése egy újabb kontextusra

$$\begin{array}{ccc} X & \rightarrow & Y \quad / \quad _ \quad W \\ [bV] & & [bVn] \quad (\text{illativus}) \end{array}$$

33.a ÁBRA. Egy szabály túláltalánosítása a (bV) és (bVn) változó változatainak esetében

¹¹² JANDA és AUGER (1992: 210) hangsúlyozzák, hogy az 1. szabály hiánya maga után vonja az 1. szabály kimenetének (jelen esetben [bVn], 33.b ábrán [-juk]) hiányát. A magasabb presztízssű csoportnál pusztán az extra elem megléte vonzóvá teszi azt, s ezért utánozzák.

2.5.2.2. A Janda és Auger modell alkalmazása a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változókra

I. fázis

X → Y / __ Z
[suk] [juk] (kijelentő mód)

II. fázis – I. fázis szabályának (1. szabály) hiánya

III. fázis – az 1. szabály kiterjesztése egy újabb kontextusra

X → Y / __ W
[suk] [juk] (felszólító/kötő mód)

33.b ÁBRA. Egy szabály túláltalánosítása a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) esetében

A túláltalánosítást, ami a vizsgálat tárgyát képező kvalitatív hiperkorrekció kulcsjelensége, HOCK (1986: 205) olyan analógiás folyamatként látta, melyre egy másik külső, valamilyen oknál fogva magasabb presztízssű változat hatott. A célstruktúra tökéletlen elsajátítását (lásd 1.b ábra) HOCK is kiemeli. Véleménye szerint a kudarc készteti az alacsonyabb presztízssű változat beszélőit arra, hogy a megfigyelték alapján, induktív¹¹³ logikai következtetési sémákat alkalmazva hiperkorrekt alakokat hozzanak létre. SCHEUTZ (1988: 1606) is az induktivitásra helyezi a hangsúlyt, míg DECAMP (1972: 88) a tökéletlen elsajátításra. Egy másik esetben, ez az induktív szabályalkotás, a stigmatizációtól való félelem következtében fellépő kerüléses módszerrel együttesen okolható a FLIKEID (1992: 238) által tanulmányozott, a francia nyelvközösségben felbukkanó hiperkorrekt formák miatt. Di PAOLO (1992: 268) is kiemeli tanulmányában, hogy az utánzásra méltónak tartott presztízssű fals standard (lásd 2.3.2.4.), s ez a percepciósi hiba vezet a hiperkorrekció létrejöttéhez.

¹¹³ A deduktív (ahol az általánosból következtetünk az egyesre) következtetési sémával ellentétben az indukció estén a következtetés az egyes esetekből az általános irányába történik. Kicsit átfogalmazva, máris a túláltalánosításnál, más néven kvalitatív hiperkorrekciónál vagyunk; vagyis a beszélők az egyes formákat, többnyire félreelve jutnak el a szabályalkotásig, s egyúttal a hiperkorrekcióhoz.

2.5.3. A kialakulás fázisai a tudati szintek változásai alapján

Érdemesnek tartom egy harmadik, megközelítésében más, de végeredményét tekintve hasonló modell bemutatását is. ÁGEL (1991) a hiperkorrekció fázisainak bemutatására a nyelvtudati szinteket hívja segítségül. A jelen kutatás tárgyát képző négy változó esetében nem teljesen párhuzamosan zajlik a változás, de végeredményét tekintve mégis hasonlóság figyelhető meg. A teljes párhuzam hiánya pontosan a változók stigmatizált alakjainak különböző megítéléséből fakad (vö. 2.4.2.). A párhuzam hiánya egyedül a változatok eloszlásában érhető tetten, a tendenciák mindegyik változó esetében azonosak.

A 33.a–d táblázatokból jól leolvasható, hogy a kezdeti stádiumban a nyelvtudati határ a funkciók elkülönítését jelöli. Az első fázisban az igényes és hétköznapi beszéd nem igazán különül el. A második fázis még mindig megtartja a változók funkciók szerinti elkülönítését, de már egyre élesebb a határ a pongyola, valamint az igényes és hétköznapi nyelvhasználat közt. Ez utóbbi kettő is kezd elválni. A harmadik fázisban a funkcionális elkülönülést kezdi felváltani a tudati szint szerinti elkülönülés, s elsősorban az igényes nyelvhasználat szintje válik el a másik kettőtől, eleinte inkább csak inessivusi jelentésben. A negyedik fázis az esetleges jövőt vetíti előre. A változók funkciók szerinti elkülönülését teljes mértékben átveheti a minden esetben igényesnek hitt, vagyis túláltalánosított, vs egyéb szinteken használatos alakok szerinti megoszlás.

2.5.3.1. A tudati szint modell alkalmazása a (bV) és (bVn) változók leírására

ÁGEL (1991) amellett érvel, hogy az alapnyelvében *-ba/-bé-ző* – pontosabban megfogalmazva inessivusi értelemben a (bVn) változónak a [bV] enyhén stigmatizált változatát használó – ember igenis tudatában van annak, hogy a választékos, irodalmi nyelvben a másik változat, a [bVn] a helyes. Annak is tudatában van, hogy létezik egy másik változó, a (bV), mely illativusi értelemben használatos. Ez azonban nem hagy benne olyan mély tudati nyomot, hiszen ezt egyelőre minden stílusban használja. Idővel, – bár a szerző nem említi – különösképpen a nyelvművelők és az iskola sorozatos tiltására nyelvtudati repedés támadhat a beszélőben. Elmosódhatnak a határok, s a [bVn] változat, függetlenül attól, milyen változóból eredeztethető, tehát dekontextualizálva, a választékos nyelvhasználat megtestesítőjeként tudatosulhat. Míg a másik változat, a [bV], ugyancsak

kontextusától megfosztva, egyre lejjebb csúszhat a nyelvtudatban. Tehát azt láthatjuk, hogy kizárólag formára koncentrálnak a beszélők, s így lehetséges, hogy az inessivusi (bVn) változó stigmatizált [bV] változata, valamint az illativusi (bV) változó normatív, alakilag megegyező [bV] változata közti különbségek elmosódnak. Ugyanígy mosódnak el a határok az inessivusi (bVn) változó normatív [bVn] változata, valamint a vele, ugyancsak alakilag megegyező, az illativusi (bV) változó hiperkorrekt [bVn] változata közt.

A nyelvtudati határok változását, s egyben a hiperkorrekció kialakulásának magyarázatát a következő táblázatok¹¹⁴ (33. a–d) mutatják be. Itt a szaggatott vonal a kialakuló, illetve gyengülő; míg a vastag vonal a kialakult nyelvtudati határt jelöli.

	Hol? (bVn)		Hova? (bV)	
Tudati szintek	[bVn]	[bV]	[bV]	[bVn]
Igényes és hétköznapi nyelvhasználat	+	-	+	-
	+	-	+	-
Pongyola nyelvhasználat	(+)	(+)	+	-

33.a TÁBLÁZAT. Alaphelyzet: funkcionálisan osztott, szimmetrikus nyelvhasználat

	Hol? (bVn)		Hova? (bV)	
Tudati szintek	[bVn]	[bV]	[bV]	[bVn]
Igényes nyelvhasználat	+	-	+	-
Hétköznapi nyelvhasználat	(+)	(+)	+	-
Pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

33.b TÁBLÁZAT. Aszimmetria kialakulása az eddig tisztán funkcionális elvben

¹¹⁴ A táblázatok ÁGEL (1991: 84) táblázatai alapján készültek, kicsit átdolgozva.

	Hol? (bVn)		Hova? (bV)	
Tudati szintek	[bVn]	[bV]	[bV]	[bVn]
Igényes nyelvhasználat	+	-	+ (-)	- (+)
Hétköznapi nyelvhasználat	-(+)	+	+	-
Pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

33.c TÁBLÁZAT. A funkcionális elv szociologizálódik, a [bV], mint forma nyelvtudati leértékelődése

	Hol? (bVn)		Hova? (bV)	
Tudati szintek	[bVn]	[bV]	[bV]	[bVn]
Igényes nyelvhasználat	+	-	-	+
Hétköznapi és pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-
	-	+	+	-

33.d TÁBLÁZAT. A jövő előrevetítése? A felbomlott szabály egyensúly, szimmetria nyelvszociológiai alapú újjászerveződése

ÁGEL a szabályösszeecsúszást okolja, amiért nyelvi stressz-helyzetekben fel-felbukkan a hiperkorrekció. Véleménye szerint a nyelvész dolga, hogy megállapítsa, hogy vajon az új nyelvi jelenség okozhat-e működési, megértési-kommunikációs zavart, valamint ez a folyamat a nyelv szegényedéséhez vezet-e. Vagy elég lesz-e a szövegkörnyezet a szituáció egyértelműsítéséhez? Vagy inkább kerülni fogják-e a beszélők a kétes helyzeteket, ahol mindkét végződés normatív a szituáció függvényében mint pl.:

(48) *Az autóba(n) ülve elgondolkodtam az ajánlaton.*

Esetleg más szerkezetekkel helyettesítik azokat, hogy eleve kizárják a kettős értelmezést:

(49) *Az autóba szállva elgondolkodtam az ajánlaton.*

ÁGEL nem vállalja, hogy megjósolja a hiperkorrekció jövőbeni helyzetét, annak elterjedését, s sebességét. SMITH ennél biztosabban fogalmazott, amikor azt állította egy 2000. évi konzultáció során, hogy a ma hiperkorrekciója valószínűleg a következő generáció helyes használata lesz. Hasonló véleményen volt EMONDS is, aki szerint ha elég gyakran ki vagyunk téve a hiperkorrekt használatú alakoknak, akkor előfordulhat, hogy

idővel etimológiai eredetüket figyelmen kívül hagyva a hiperkorrekt formák válnak normatívvá.

2.5.3.2. A tudati szint modell alkalmazása a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változókra

Lássuk, hogyan alkalmazható a tudati szint modell a másik pár változónkra – a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változókra –, s nézzük, mennyiben tér el az előbb vázolt fázisoktól (vö.34. a–d táblázat¹¹⁵)

	(-t végű igék kijelentő módja)/(juk)		(-t végű igék felszólító/kötőmódja)/(suk)	
Tudati szintek	[juk]	[suk]	[suk]	[juk]
Igényes és hétköznapi nyelvhasználat	+	-	+	-
	+	-	+	-
Pongyola nyelvhasználat	(+)	(+)	+	-

34.a TÁBLÁZAT. Alaphelyzet: funkcionálisan osztott, szimmetrikus nyelvhasználat

	(-t végű igék kijelentő módja)/(juk)		(-t végű igék felszólító/kötőmódja)/(suk)	
Tudati szintek	[juk]	[suk]	[suk]	[juk]
Igényes nyelvhasználat	+	-	+	- (+)
Hétköznapi nyelvhasználat	+	- (+)	+	-
Pongyola nyelvhasználat	- (+)	+	+	-

34.b TÁBLÁZAT. Aszimmetria kialakulása az eddig tisztán funkcionális elvben

¹¹⁵ A táblázatok ÁGEL (1991: 84) felhasználásával készültek. A változatok elosztása csupán saját hipotéziseimet tükrözi.

	(-t végű igék kijelentő módja)/(juk)		(-t végű igék felszólító/kötőmódja)/(suk)	
Tudati szintek	[juk]	[suk]	[suk]	[juk]
Igényes nyelvhasználat	+	-	+ (-)	+ (-)
Hétköznapi nyelvhasználat	+ (-)	- (+)	+ (-)	- (+)
Pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

34.c TÁBLÁZAT. A funkcionális elv szociologizálódik, a [suk], mint forma nagyon erős nyelvtudati leértékelődése

	(-t végű igék kijelentő módja)/(juk)		(-t végű igék felszólító/kötőmódja)/(suk)	
Tudati szintek	[juk]	[suk]	[suk]	[juk]
Igényes nyelvhasználat	+	-	-	+
Hétköznapi és pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-
	-	+	+	-

34.d TÁBLÁZAT. A jövő előrevetítése? A felbomlott szabály egyensúly, szimmetria nyelvszociológiai alapú újjászerveződése

Az utóbbi négy táblázat mutatóit az előző négygel összevetve azt mondhatjuk, hogy a kezdeti és végső fázisok megegyeznek, megegyezhetnek, – hiszen ne feledjük, hogy az utolsó fázis inkább hipotetikus, mint valóságleíró. A két köztes fázis között tapasztalható különbségek, mint már korábban említettem, arra vezethetők vissza, hogy a két-két pár változó megítélése nagyon eltér. A stigmatizált [bV]-nak sokkal kisebb a társadalmi elítélése, mint a stigmatizált [suk]-nak. Ezzel magyarázható, hogy a [juk] változat jóval tovább tartja magát a -t végű igék kijelentő módjának jelölésére.

Nagyon erős stigmatizáltsága révén a [suk] változat pedig nehezebben nyer teret ugyanitt. Ugyanakkor, pontosan a [suk] változat erős, kontextus mentes elítélése, valamint (-t végű igék felszólító/kötő módja) változó normatív, de alakilag megegyező [suk] változatának egybemosódása révén, a normatív [suk] előbb kezd eltűnni a felszólító/kötő mód kifejezése során. Ugyanilyen összemosódás miatt a maga a [juk] változat asszociálódik az igényes nyelvhasználattal, legyen az bármilyen eredetű. Szintén a [suk] nagyon erős stigmatizáltsága, valamint a kijelentő módbeli [juk] és a felszólító/kötő módbeli [juk] funkcióbeli megkülönböztetésének elmosódása miatt ez a forma előbb jelenik meg, hiperkorrekt módon a felszólító és kötő mód kifejezésében.

3. ÉLŐNYELVI PÉLDÁK¹¹⁶

3.1. AZ ÉLŐNYELVI PÉLDÁK GYÚJTÉSE

A vizsgált főnévi végződés esetében, a hasonló jelentésű pároknál (illativus, inessivus) bekövetkező fonetikai redukció, vagyis [bVn] → [bV], s az ezzel együtt járó stigmatizáció nyelvhasználatbeli bizonytalansághoz, nem ritkán hiperkorrekcióhoz vezet. Hasonló módon, a tanulmányozott igecsoport – a -t végű igék – esetében is bizonytalanság tapasztalható a helyes forma kiválasztásakor. A kijelentő mód tárgyas alakjainak és a felszólító/kötőmód tárgyas alakjainak igei paradigmáját összevetve azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb igétől eltérően itt – ahol egy forma több funkciót is betölthet¹¹⁷ –, funkciók szerint különböző formák¹¹⁸ állnak rendelkezésre a kijelentő, kötő, és felszólító mód kifejezésére (KASSAI, 1998: 24). Így, ebben az esetben, az alternatív morfológiai utak vezetnek nemritkán nyelvhasználatbeli bizonytalansághoz, majd hiperkorrekcióhoz. Ennek különböző előfordulási típusai lehetségesek: aktív (produktív) és passzív hiperkorrekció (értékítéletes feladatokban a stigmatizáltnak tűnő, ám normatív alak, azaz 2. változó 2. változatának 2. kontextusban való elutasítása) és kerülés (bizonytalan alakok kerülése, mással helyettesítése). Ezen előfordulási lehetőségek közül most csupán az aktív és passzív hiperkorrekcióról esik szó.

Először, természetesen a teljesség igénye nélkül, lássunk néhány élőnyelvi példát, majd a későbbiekben ezek kategorizálására kerül sor. Jóllehet az ilyen, spontán módon följegyzett élőnyelvi példák a mintavétel esetlegessége miatt nem képezhetik tudományos vizsgálódás tárgyát, azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy pontosan az ilyen, interjúhelyzeten kívüli megnyilvánulások során lehet leginkább kiküszöbölni a megfigyelői paradoxont¹¹⁹, s ezáltal közel férközni az alapnyelvhez. Továbbá, ezen élőnyelvi példák tanulmányozása vezetett a kategóriák megalkotásához.

¹¹⁶ A példákat nem interjúhelyzetbeli megnyilatkozások során rögzítettem, hanem pl. beszélgetés, tv- és rádióközvetítés alkalmával.

¹¹⁷ Mély hangrendű igéknél E/3 és T/1–3 személyekben: pl. *várja, várjuk, várjátok, várják; hozza, hozzuk, hozzátok, hozzák*, valamint a magas hangrendű igéknél csak T/1-ben: pl. *kérjük, szedjük, lessük* (vö. HORGER, 1931: 137–138).

¹¹⁸ Mély hangrendű igéknél E/3 és T/1–3 személyekben: pl. *látja vs lássa, látjuk vs lássátok, látják vs lássák*, valamint a magas hangrendű igéknél csak T/1-ben: pl. *szeretjük vs szeressük*.

¹¹⁹ Az a módszertani probléma, miszerint a nyelvész azt akarja megfigyelni, hogy hogyan beszélnek az emberek akkor, amikor nem figyelik őket (LABOV, 1979: 372, 384; és 1988: 24).

(bV) és (bVn):

- (50) ..aki Istent **háttérben** akarja szorítani.
- (51) Az előadás céljai három **pontban** szedhetők.
- (52) Ösztöndíjat nyert a Vak Gyerekek Nemzetközi **Intézetében**.
- (53) És rögtön az jutott az **eszemben**,.....
- (54) A herceg és a hercegnő visszatértek a Buckingham **Palotában**.
- (55) A japán gyerekek hat napot járnak **iskolában**.
- (56) A Dobos család **életében** nemrégiben beköltözött a rettegés.
- (57) Ez sem igaz ez a **szembenállítás**.
- (58) ... legyen Rómeó és Júlia szerelmes **egymásban**.
- (59) Hogyan kerülnek **kapcsolatban**?

(-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja):

- (60) Ennek a készítménynek nem az a feladata, hogy **visszafordítja** az öregedés folyamatait.
- (61) ... nem azzal a céllal születtek, hogy **megalkotjuk** a formális pragmatikát.
- (62) A büntetés azért van, hogy **végrehajtják**.
- (63) Ez arra jó, hogy **összehasonlítja** a két rendszert.
- (64) Engedélyt kell kérni, hogy **bekapcsolhatja** a kék fényt.
- (65) Neki sem az az érdeke, hogy **megtiltja**, hogy családok menjenek ki.
- (66) Miért kockáztatta volna, hogy **meglátják**?
- (67) Mohamedán országok képviselői kérik, hogy megfelelő felszerelést **biztosítjuk**.
- (68) A ház urát pedig olyan táblázattal lepi meg, amelynek kitöltésével eldöntheti, hogy a többféle ajánlat közül melyiket **választja**.
- (69) Mindennél fontosabb számára, hogy szemmel **tarthatja** férjét.
- (70) Nem lehet nekünk eldönteni, hogy hova **fizetjük** a biztosítást?
- (71) Ez most egy olyan lehetőség, hogy **fölújítjuk** a lakást virágokkal.
- (72) Az a szándéka, hogy még az előtt **eltávolítja** a cápákat.
- (73) Megvitattuk, hogy hogyan **tanítjuk** a csoportokat.
- (74) Nem azért hallgatjuk, csak hogy **szórakoztatjuk** magunkat.

3.2. AZ ÉLŐNYELVI PÉLDÁK KATEGORIZÁLÁSA

Többek között TOLCSVAI (1998: 203) is felhívta már a figyelmet arra, hogy a különböző nyelvközösségek „eltérő mértékben emelik ki a privilegizált, s szankcionálják a stigmatizált nyelvváltozatokat”. Arra azonban egyelőre nincs magyarázat, hogy egy adott változó különböző kontextusban megjelenő változatait miért értékeljük eltérően.

A példák figyelmes átolvasása során szembeötlő, hogy egyes esetekben nyelvi ítéloképességünk határozottan tiltakozik, másoknál viszont jóval bizonytalanabbak vagyunk. Minek köszönhető ez? A korpuszbeli példákat elemezve és rendszerezve a következő három illetve két csoport, kategória¹²⁰ különíthető el a (bV) és (bVn) változónál, valamint a *-t* végű igéknél. Ezek a hipotézis kialakításában is nagy segítségemre voltak.

(bV) és (bVn):

1. kategória: „amire nincs magyarázat”. A biztonságos (eredetileg inessivusi) [bVn] alak jelenik meg a megbélyegzett (eredetileg illativusi) [bV] helyett. A túlhelyesbítés csupán a korábban vázolt folyamattal (lásd 32a. és 33a. ábra) magyarázható.

(75) *Tudna filmet adni a fényképezőgépmemben?*

(76) *Rengeteg embert adunk a közigazgatásban.*

2. kategória: „kontamináció”. A hiperkorrekt alak megjelenése azzal magyarázható, hogy a mondatban direktív (dinamikus) predikátum szerepel, de ez helyettesíthető egy lokatív (statikus) predikátummal. Sőt lehet, hogy az esetek többségében ez utóbbi a gyakoribb, tehát pragmatikailag az utóbbi az elsődleges.

(77) *két szemben állított vélemény* (vö. álló)

(78) *A Tisza rádióban most kerültünk igazán időzavarban.* (vö. vagyunk)

3. kategória: „kinek a perspektívája?”. Talán legnagyobb a bizonytalanság mégis azokban az esetekben, ahol az ige kognitívan kétértelmű, azaz a perspektíva is szerepet játszik. Itt a beszélőnek kell eldöntenie, hogy direktív, vagy lokatív perspektívát választ-e.

¹²⁰ A kategóriák sorszámozva vannak. A sorszámok növekedése egyben a bizonytalanság növekedésével is együtt jár. A későbbiekben a könnyebb követhetőség végett gyakran használom majd a „magasabb kategória” kifejezést. Ez tehát a magasabb sorszámnak felel meg.

Sokszor azonban úgy tűnik, hogy az alternatívák közti választás során nem az előbb említett tényezőket vesszük figyelembe, hanem inkább a biztonságos formát preferáljuk.

(79) ... és körmeimmel lyukat vájtam a kabátja **ujjában** (hol/hova?)

(80) A pokolgépet egy **kisteherautóban** rejtették el. (hol/hova?)

(-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja):

1. kategória: „amire nincs magyarázat”. Az 1. forma [juk] ott jelenik meg, ahol egyértelműen felszólító (81) illetve kötőmódot (82), (83) várnánk.

(81) *Mohamedán országok képviselői kérik, hogy a megfelelő felszerelést **biztosítsuk**.*

(82) *Engedélyt kell kérni, hogy **bekapcsolhatja** a kék fényt.*

(83) ... nem azzal a céllal születtek, hogy **megalkotjuk** a formális pragmatikát.

2. kategória: „reális vagy irreális?”. Jóval nagyobb a bizonytalanság azokban az esetekben, ahol a főmondat után a mellékmondatban kijelentő, illetve kötőmód is állhat. Itt a beszélőnek kell eldöntenie, hogy valami reálisat (tény), vagy irreális (kétely, tagadás, kérdés, lehetőség, bizonytalanság, megengedés, korlátozás) akar-e kifejezni. A gyakorlatban azonban úgy tűnik, hogy az alternatívák közti választás során nem az előbb említett értelmi tényezőket vesszük figyelembe, hanem a biztonságos kijelentő módot használjuk.

(84) *Ennek a készítménynek nem az a feladata, hogy **visszafordítja** az öregedés folyamatait.* (Mivel egy új készítmény bemutatásakor hangzott el, annak csak jövőbeli, még nem létező feladatáról lehet szó).

(85) *Megvitatjuk, hogy hogyan **tanítjuk** a csoportokat.* (Év elején, az oktatás megkezdése előtt még csak tervről, nem realizálódott feladatokról lehetett szó).

(86) *Mindennél fontosabb, hogy szemmel **tarthatja** a férjét.* (Egy jövőben bevetendő módszer esetén szintén nem megvalósult tényről beszélünk).

Számos szemantika-elmélet is külön figyelmet szentel az úgynevezett világteremtő igékre, a lehetséges világokra és az intenzionalitásra (lásd: pl. DE SWART, 1998). Ezen fogalmak segítségével a második kategóriájú igék is jobban érthetők. DE SWART (1998) megállapítja, hogy a világteremtő igék után az alárendelésben nem a mondat igaz–hamis voltáról kell meggyőződni. Ezek az igék új világot teremtenek, s a mondatot nem a valós

itt-és-most világban kell értelmezni. ENÇ (1996: 349) úgy fogalmaz, hogy a deontikus modalitás, a modális operátornak köszönhetően; valamint bizonyos igék (pl.: vágyak és követelések kifejezői) inherensen magukban hordozzák, hogy komplemetumaikat a jövőben, vagyis a *most*-hoz képest egy másik világban értelmezzük. Ezt láthatjuk a második kategória mondatainál is. Itt a főmondat lehetővé teszi, hogy a mellékmondatban kifejezett proposíciót mind a jelenben, mint reális tényt, mind a jövőben, egy másik világban, mint valami egyelőre irreálist értelmezzük. Itt a beszélőnek kell eldöntenie, hogy már valami megvalósult dologról, vagy még megvalósulatlanról beszél-e, s ennek függvényében kellene kiválasztania a kontextus által sugallt igemódot. Ez azonban, mint már fentebb vázoltam, nem ilyen egyszerű.

4. A VIZSGÁLAT

4.1. A VIZSGÁLT FÜGGETLEN VÁLTOZÓK

Mint minden nyelvi jelenség, így a hiperkorrekció leírása is csak akkor lehet teljes, ha eleget teszünk a nyelvészeti kutatómódszertan egyik alapvető elvének, a beágyazottsági probléma követelményeinek, azaz számot adunk mind a külső (társadalmi), mind a belső (nyelvi) tényezőkről. A hiperkorrekcióval (is) foglalkozó korábbi tanulmányok (lásd: BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987; DI PAOLO, 1992; HORVÁTH, 1989; KONTRA, 1990a; KONTRA, 1992b; KONTRA, 1998a; KONTRA (szerk.) 2003; KONTRA és VÁRADI, 1991; PLÉH, 1985; PLÉH 1990¹²¹; PLÉH, 1995; PLÉH és BODOR, 2000; VÁRADI, 1994 és 1995/96) szinte kivétel nélkül csak a külső tényezők (pl. életkor, nem, iskolai végzettség, lakhely, iskolatípus, mobilitás, etnikum, foglalkozás, tudatosság, nyelvművelési javak fogyasztása) vizsgálatára fordították figyelmüket; vagy esetleg csak említést tettek a hiperkorrekció jelenségének létezéséről (lásd: HORVÁTH és REMÉNYI, 1990: 14; KISS, 1998: 267, 269; POSGAY, 1991: 533), mint melléktermékről a stigmatizációt vizsgálva. HORVÁTH (1989: 418) azt állítja az inessivusi (bVn) és illativusi (bV) tanulmányozásakor, hogy az inessivusi rag több változatban él, s ezek az eltérő nyelvi változatok szabad váltakozásban vannak. Ez azt jelenti, hogy nem léteznek olyan abszolút érvényű nyelvi szabályok, amelyek az adott esetekben egyértelműen meghatároznák az egyik (vagyis a normatív [bVn]), vagy a másik (stigmatizált [bV]) változat használatát. Továbbmegy a szerző, s azt állítja, hogy a szociolingvisztika elmélete szerint azonban ezek a változatok korántsem véletlenszerűen jelennek meg. Léteznek szerinte a nyelv – nem SAUSSURE-i értelmében vett – rendszeréhez tartozó szabályszerűségek, faktorok (ezeket nevezzük külső, társadalmi, pszichológiai tényezőknek), amelyek segítségével az alakok előfordulása leírható. A stigmatizált inessivusi (bVn) használat leírására nem vállalkozom a jelen tanulmányban, de a kvantitatív kísérlet (lásd: 4.5–4.7 fejezet) segítségével próbálom bebizonyítani, hogy a tanulmány tárgyát képező változók hiperkorrekt használatú változatai korántsem szabad váltakozásban jelennek meg, hanem azoknak előfordulását – a hazai és külföldi tanulmányokban már vizsgált külső tényezőkön kívül – belső, nyelvi tényezők is befolyásolják.

¹²¹ PLÉH (1990: 59) és PLÉH és BODOR (2000: 130) bár említést tesz a perspektíva fontosságáról, annak befolyásoló szerepét nem vizsgálja.

A másik hiányosságot abban látom, hogy bizonyos tanulmányok (pl.: BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987 és PLÉH, 1985) úgy vonnak le következtetést a hiperkorrekcióra vonatkoztatva, hogy valójában hiperkorrekt alakokat nem is vizsgálnak, csupán hiperkorrekciót előhívót. Továbbá, JANDA és AUGER (1992: 214) is utalást tesz arra, hogy a labovi hiperkorrekciótól eltérően a hiperkorrekció esetén a társadalmi osztálynak, valamint a beszédstílusnak kisebb a befolyásoló szerepe. Az általam ismert tanulmányok közül csupán néhány tesz utalást bizonyos nyelvi tényezők – a rag funkciókülönbsége, távolság, tagmondatok közti vagy egy tagmondaton belüli szerkezetben való előfordulás, stílus, szófaj, morfológia, zöngéesség – meghatározó szerepére (vö. KONTRA, 1998a: 17; PLÉH, 2003: 268; JANDA és AUGER, 1992: 215, 218–219; FLIKEID, 1992: 250, valamint BAUGH, 1992: 324).

A fent vázolt hiányosságok motiváltak arra, hogy a jelenlegi tanulmányban szakítsak az eddigi hagyományokkal. Nem a már vizsgált független változókkal (pl. életkor, nem, lakhely, stb.) végeztem újabb kísérleteket, hanem elsősorban bizonyos nyelvi tényezőkre összpontosítottam, s a független változókat ebből a körből választottam. A cél az, hogy kiderítsem, hogy milyen nyelvi tényezők, s milyen mértékben játszanak szerepet a címbe szereplő függő változók – (bV) és (bVn); valamint (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) – túláltalánosításának kialakulásában. Már korábbi tanulmányom (MITRING, kézirat b) során is felhívtam a figyelmet arra, hogy – az élőnyelvi példák tanulmányozásából kiindulva – valószínűleg belső, nyelvi tényezők is befolyásolják, hogy a hiperkorrekció milyen arányban fordul elő. Mindezek arra motiváltak, hogy a távolság, a szórend, az elvárható, lehetséges formák száma, -t vagy -sz-t végződés, mint belső, nyelvi tényezők szerepét megvizsgáljam.

Az összes lehetséges, vizsgált belső tényező kombinációját figyelembe véve a következő lehetőségeket kapjuk (35.a–b táblázat).

Lokáció kifejezésére:

1. kategória = amire nincs magyarázat	2. kategória = kontamináció	3. kategória = kinek a perspektívája?
1. kategória + távolság	2. kategória + távolság	3. kategória + távolság
1. kategória + szórend	2. kategória + szórend	3. kategória + szórend
1. kategória + távolság + szórend	2. kategória + távolság + szórend	3. kategória + távolság + szórend

35. a TÁBLÁZAT. A belső, potenciálisan befolyásoló tényezők kombinációi a (bV) és (bVn) változók esetén

35.a táblázatból kiolvasható, hogy a (bV) és (bVn) változók esetén 12 lehetséges kombinációval számolhatunk. Hogy egy-egy belső, nyelvi tényező befolyásoló szerepét megvizsgáljuk, olyan eseteket kell összehasonlítani, amelyek csupán egy megkülönböztető jegyben térnek el egymástól. Ennek eredményeit és értékelését lásd a 4.6. és 4.7. pontban.

Mód kifejezésére:

-t végű 1. kategória = amire nincs magyarázat	-t végű 2. kategória = reális vagy irreális?
-szt végű 1. kategória	-szt végű 2. kategória
-t végű 1. kategória + távolság	-t végű 2. kategória + távolság
-szt végű 1. kategória + távolság	-szt végű 2. kategória + távolság

35.b TÁBLÁZAT. A belső, potenciálisan befolyásoló tényezők kombinációi a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén

A 35.b táblázat azt mutatja, hogy a célként kitűzött belső változók tekintetében a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén 8 lehetséges kombinációval kell számolnunk.

KONTRA (2003d: 229) BELL (1984) és PRESTON (1991) munkáira hivatkozva azt állítja, hogy a független változók, azaz faktorok nem azonos mértékben magyarázzák a variabilitást. Hierarchia mutatható ki ezek szerepének meghatározó voltában, mégpedig oly módon, hogy a leginkább meghatározó a nyelvi; ezt követi a társadalmi, majd a hierarchia

alján a stílusfaktor áll. Ez tehát még inkább azt sugallja, hogy érdemes figyelmet fordítani a legmeghatározóbb tényezőre is. Természetesen ne feledjük, hogy csak az összes faktor szerepének teljes körű leírásakor lehetünk elégedettek, s kaphatunk teljes képet a hiperkorrekció kialakulásának valószínűségéről.

4.2. AZ ADATKÖZLŐK ÉS KIVÁLASZTÁSUK

Az adatközlők kiválasztását minden szociolingvisztikai kutatást végzőnek alaposan át kell gondolnia. Ha nem megfelelően választjuk ki adatközlőinket, akkor félrevezető eredményeket kaphatunk. KONTRA (1990c: 4–5; és 2003a: 42–44) ezért nem meglepő módon külön kitér erre a problémakörre, s néhány veszélyforrást is megjelöl, amik a vizsgálat hitelességét és érvényességét kérdőjelezhetik meg. A nem megfelelően megválasztott adatközlők miatt bizonyos rétegek alul-, illetve felülreprezentálódhatnak, ha nem reprezentatívan vannak jelen a vizsgálatban. Ennek egyenes következménye, hogy esetleg bizonyos változatok nem megfelelő mértékben lesznek jelen a vizsgálati eredményekben. Ezek a problémaforrások főként akkor jelentkeznek, ha bizonyos nyelvi változók és azok változatainak eloszlását különböző társadalmi csoportokban (pl.: életkor, lakhely, végzettség, nem stb. szerint) vizsgáljuk. Ilyenkor éppen az a cél, hogy a mintavétel reprezentatívan tükrözze Magyarország (vagy az adott beszélőközösség) életkori, nembeli, lakhely stb. szerinti összetételét.

A jelen tanulmány viszont néhány nyelvi tényező hatását tűzte ki vizsgálandó célként bizonyos változók és azok változatainak eloszlására. Ebből következik, hogy viszonylag homogén csoportból választottam adatközlőimet, ugyanis nem akartam, hogy a különböző társadalmi csoportok befolyásoló szerepe bármilyen mértékben tükröződjék az eredményekben. A vizsgálatban résztvevők így nagyjából egykorú (20–22 éves) diákok voltak, akiknek hasonló az érdeklődésük, hiszen mindannyian a turizmus iránt érdeklődnek, s viszonylag homogén társadalmi csoportot alkotnak a szülői háttérnek köszönhetően, vagyis a felső középosztályba sorolhatók. Az adatközlők kiválasztása véletlenszerű mintavétel volt. A nyelvhasználati kérdőív kitöltésében 202 diák vett részt.

4.3. HIPOTÉZISEK

A vizsgálat szempontjából érdemesnek tartottam úgynevezett null-hipotéziseket fölállítani. Ezek a következők voltak:

- (i) Az ige és vonzata közti távolság¹²² (azaz van-e közbeékelődő elem) nem játszik szerepet a hiperkorrekció kialakulásában. Tehát mindegy¹²³, hogy a *Behajtottunk az utcában* vagy a *Behajtottunk, mielőtt figyelmesen körülnéztünk volna, az utcában* mondat grammatikalitását kell megítélni.
- (ii) Az ige és főnévi vonzatának sorrendje, a szórend (azaz a szórend a (bV) és (bVn) változó esetében) nem bír befolyásoló szereppel a hiperkorrekció kialakulásában. Azaz mindegy, hogy a *Behajtottunk az utcában* vagy a *Minden utcában behajtottunk* mondat grammatikalitásáról kell véleményt alkotnunk.
- (iii) Az elvárható főnévi végződések illetve igemódok száma (azaz lehetséges-e többféle végződés a perspektíva függvényében, illetve többféle folytatása a mondatnak a realitás mértékétől függően) vagyis a kontextus melyik kategóriába sorolható (lásd a főnevek és igék kategorizációját a 3.2 pontban) nem hat a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságára. Tehát ugyanolyan normatív érzékkel ítéljük meg a *Nem engedte, hogy leállítsák a gépet* és a *Fontos, hogy a kormány támogatja a szegényeket* mondatokat.
- (iv) A -t vs. -szt végű igék (annak ellenére, hogy utóbbiak esetében a normától való eltérés társadalmi megítélése jóval kedvezőbb; KONTRA, 1992a; MITRING, előkészületben, b) nem befolyásolják, hogy a hiperkorrekció milyen mértékben jelenik meg. Vagyis a *Miért kockáztatta volna, hogy meglátják* és a *Miért kockáztatta volna, hogy elhalasztják a találkozót* típusú mondatok megítélése hasonló.
- (v) A különböző feladattípusokban (vö. hibajavítás és mondatkiegészítés) a hiperkorrekció azonos arányban fordul elő. Más szóval a passzív és aktív hiperkorrekció előfordulása azonos mértékű.

Hipotéziseim egyik kiindulási alapja az a több száz általam lejegyzett élőnyelvi példa, ami a kutatás tárgya nem, viszont ösztönzője lehet. Ezek rendszerezése során úgy

¹²² A távolság meghatározása a legszubjektívebb. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen hosszú, illetve hány közbeékelődő elem van ige és vonzata között. Általában ott vettem figyelembe a távolság kategóriát, ahol legalább egy közbeékelődő szó volt.

¹²³ Az egyszerűség kedvéért megítéléses példákat hozok, de könnyű belátni, hogy a hipotézisek ugyanúgy alkalmazhatók a produkciós feladatra is.

találtam, hogy a fent vázolt nyelvi tényezők valószínűleg szerepet játszanak a kvalitatív hiperkorrekció kialakulásában, s befolyásolják annak gyakoriságát, vagy legalábbis érdemes szerepüket megvizsgálni.

Hipotéziseimet egy korábbi tanulmányomra is alapoztam (MITRING, 2000), ahol azt tapasztaltam, hogy – legalábbis értékítéletes feladatokban – a távolságnak és a szórendnek nagy szerepe lehet a hiperkorrekció (passzív) előfordulásának gyakoriságában. Az ott tapasztaltak egybeestek PLÉH Csaba (vö. PLÉH, 1998: 42, lokális avagy holisztikus döntéshozói algoritmusok) megfigyelésével, mi szerint a magyar mondatmegértés és feldolgozás során kis ablak is elegendő döntéshozatalainkhoz, de éppen emiatt gyakran túl gyorsan (esetleg tévesen) hozunk döntéseket. A gyors döntéshozatalt vádolja G. VARGA is (1963: 223), aki szerint a nyelvérzék erős megzavarodása miatt két módon is próbálják kerülni a beszélők a stigmatizáció-gyanús formákat: 1. klasszikus hiperkorrekt szerkezeteket produkálva, valamint 2. a *cs*-ező formák helyettesítése *s*-ező alakokkal (pl.: *dicsőíssük*), vagy – KONTRA (1990a: 520) példáját említve – 3. nem létező formát produkálva (*felfüggesztje*). A szerző szerint a beszéd folyamatossága gyors döntéshozatalt követel, amikor is – bár nyelvi igényességtől vezérelve – esetleg egyik hibát másikkal cserélünk föl. TOLCSVAI (1998: 212) pedig rámutat arra, hogy „A magyar nyelvben valószínűleg behatárolható azoknak a változóknak és a bennük található változatoknak a száma, amelyek kellően feltűnőek ahhoz, hogy a változatokat ismerők (vagy éppen megismerők) számára mintegy emblematikusan képviseljenek egy-egy nyelvváltozatot és az adott beszédhelyzetben vele jelzett ...viselkedést, attitűdöt, ill. szocioregionális eredetet és a mások által nekik tulajdonított attitűdöket és értékeket. A beszélőnek tehát nem kell folyamatosan döntenie, a hallgatónak pedig nem kell állandóan értékelnie, inkább az egyes szövegrészekben előforduló reprezentatív és feltűnő összetevőkre kell összpontosítania. Szélső esetben egy teljes megnyilatkozás (és beszélője) stigmatizálásához elegendő egyetlen iktelen igealak vagy lazításos szöejtés, nem is említve például a „suksükölös” alakokat”. BELL (1992: 336–337) szintén hasonló következtetéseket von le az Új-Zélandi televíziós reklámokat elemezve. Egyetlen kiemelkedő, a dialektusra jellemző variáns elegendő a szerző szerint, hogy létrehozza a referensi mintát, inkább, mint több, nem markáns változat (a referensi mintákról bővebben lásd: 2.3.2.7.). Az pedig tudvalevő, hogy a magyar beszélőközösségben megfigyelhető stigmatizált változók és változataik leginkább grammatikaiak, s azok pedig jellegüknél fogva markánsabban elkülönítik használóikat, mint a fonológiai eredetűek (vö. CHAMBERS, 1995: 116). KASSAI (1998: 24) – PLÉH-hez és TOLCSVAIhoz hasonlóan – rávilágít arra, hogy döntéseinket azonos idejű (angolul: real

time) észlelési stratégiával hozzuk. A beszédfeldolgozás folyamatában sokszor a mondat eleje/főmondat nem segít a helyes döntéshozásban, azaz jelen esetben a helyes végződés kiválasztásában. Állandóan résen kell lenni, de arra nincs (mindig) idő, hogy állandóan újragondoljuk a hallottakat, s következőképpen javítsunk.

Az azonnali, kis ablak alapján való statikus döntéshozatal alternatívája a dinamikus szemantika által javasolt mód, az inkrementális feldolgozás (erről bővebben lásd: DE SWART, 1998: 130–131; és KÁLMÁN, TRÓN és VARASDI, szerk. 2002: 286). Ennek lényege, hogy a mondatfeldolgozás során folyamatosan újraértékeljük az addig elhangzottakat, s esetleg revideáljuk döntéseinket, értékeléseinket. Így a jelentés, következőképpen a mondatfeldolgozás is procedurális. Jóllehet a dinamikus szemantika, s vele együtt az inkrementális feldolgozás egyre inkább tért hódít a modern szemantikában, de ez, mint a fentiek is bizonyítják, a magyar beszélőközösségben nem mindig valósul meg.

Összességében elmondható, hogy – a gyűjtött élőnyelvi példák, s több korábbi tanulmány, de főként MITRING, 2001 és 2002 alapján – mind az öt null-hipotézis elvetése várható a vizsgálat eredményeinek elemzése után.

4.4. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A vizsgálat a hiperkorrekció előfordulását vizsgálja négy függő változó, a (bV) és (bVn), illetve a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) esetén. Mielőtt rátérnék a vizsgálat bemutatására, meg kell említeni, hogy a hiperkorrekció nem éppen a legszerencsésebb jelölt, hogy szociolingvisztikai vizsgálatok tárgyául szolgáljon. Mint ahogy WOLFRAM (1993) is felhívja a figyelmet, az a változó jó jelölt szociolingvisztikai tanulmányokhoz, ami meglehetősen gyakran fordul elő. A hiperkorrekció, már csak természeténél fogva is, nem ebbe a kategóriába sorolható (vö. 1. táblázat: „Előfordulás gyakorisága”).

Számos módszertani probléma, illetve megfontolás, ebből a fent vázolt tényből ered. Bizonyítást nyert már, hogy a hiperkorrekció jobban jellemző a nyelvi ítéleteinkre, mint magára a produkcióra, ezért a szociolingvisztikai kutatások legfőbb céljaként számon tartott alapnyelvet, s az annak tanulmányozására leginkább bevált szociolingvisztikai interjút ki kellett rekesztenem a vizsgálatomból, hogy megfelelő számú, és nem utolsó sorban elemezhető adatokat kapjak.

A módszerek kiválasztásánál számos egyéb tényezőt is mérlegelni kellett. Tudvalevő, hogy a szociolingvisztikai kutatások egyik alapkövetelménye a megfigyelői paradoxon elkerülése, vagy legalábbis hatásának csökkentése. Jóllehet LABOV (1988: 24) kijelenti, hogy a „kvantitatív elemzéshez szükséges mennyiségű és minőségű felvétel készítésére az egyetlen út a személyes interjú”, mégis számos tanulmány választotta módszerül a kérdőívet, ugyanis az korlátozott, de adekvát eszköz (vö. KONTRA és VÁRADI, 1991: 63). KONTRA (1990a) egy másik változó – az ingadozó toldalékolású szavaknál a kontextus, mint a választás belső nyelvi befolyásolója – vizsgálatokor rámutat, hogy vannak olyan esetek, amikor a természetes írott, vagy beszélt nyelvi korpuszok nem elegendők a jelenség tanulmányozására. Ugyanis például kevés olyan adat állhat rendelkezésre, ahol ezek a belső nyelvi tényezők – az ő vizsgálata esetén például a tesztszót megelőző palatális vagy veláris toldalékú szó – megfelelő számban vizsgálhatók. Ilyenkor KONTRA (1990a) szerint az elicitáció a legmegfelelőbb módszer, vagyis mesterségesen hozunk létre olyan környezeteket, ahol a belső, nyelvi tényező megfelelő számban rendelkezésre áll, s következésképpen vizsgálható. Hasonló indokok miatt döntöttem úgy, hogy a hiperkorrekció létrejöttében szerepet játszó belső, nyelvi tényezők vizsgálatokor én is az elicitáció módszeréhez folyamodom. Ez azonban a megbízhatóság alapelvét részben sérti, ugyanis a szociolingvisztikával foglalkozó kutató feladata, hogy számot adjon azon kontextusokról, ahol az adott változó előfordul, de azokról is, ahol előfordulhatott volna, de mégsem volt jelen. Az írásbeli tesztfeladatok – szándékosan bár, de – manipulálják a hiperkorrekció lehetséges és tényleges előfordulási helyét és esélyeit, ezért ezeket az eredményeket csak a fent vázoltak figyelembe vételével lehet értékelni. Egy későbbi művében azonban KONTRA (1994b: 338) arra hívta föl a figyelmet, hogy az elicitáció jó adatgyűjtési módszer, de nem szabad elfeledni, hogy az így kapott adatok csak másodlagosak az autentikus nyelvhasználattal szemben, legyen az írott, vagy beszélt.

A kiválasztott módszereknél figyelembe vettem, hogy azok különböző önmegfigyeléssel járó kontextusok legyenek. Ki kellett viszont zárni egy, a szociolingvisztikai kutatások – leginkább a külföldi hiperkorrekciós kutatások – egyik bevált módszerét a minimális párok olvasását. Erre azért került sor, mert mint ahogy azt már korábban említettem (lásd: 2.3.3.), a magyar beszélőközösségre jellemző hiperkorrekciós előfordulások túlnyomó többségében – de az értekezés tárgyát képező változóknál egyértelműen – olyan alakokkal van dolgunk, amik nem önmagukban hiperkorrektek, mert nem létező formák, hanem a helytelen kontextusban való alkalmazásuk teszi őket azzá.

Egy másik, gyakran alkalmazott módszert is ki kellett zárnom a nyelvhasználati kérdőív feladatai közül. A grammatikalitási ítéleteknél korábbi tanulmányom (MITRING, 2000) problémájából okulva – ahol fölvetődött az a kérdés, hogy vajon a mondatok megítélésekor milyen arányú volt a releváns alakok miatti elfogadás, illetve elutasítás, vagy esetleg ezt egy teljesen más elem váltotta ki – egy újítást vezettem be, vagyis az adatközlőket megkértem, hogy ne csupán értékeljék, hogy az adott mondat elfogadható-e vagy sem, hanem aláhúzással jelöljék is, hogy miért nem, majd javítsák is ki azt. Ezáltal egy feladattípussal szegényebb lett a kérdőív, s a grammatikalitási ítéletek valamint az írásbeli szövegjavításos feladattípus egybemosódott, de véleményem szerint sikerült kiszűrni a nem megbízható adatokat is egyúttal. Erre a problémakörre PLÉH (2003: 268) is föl hívja a figyelmet. Azt állítja, hogy a *Moziból hazajövet még betértünk a vendéglőbe* mondat elutasítása nem feltétlenül a benne található hiperkorrekciót előhívó *vendéglőbe* alaknak tudható be, hanem igenis felmerült a módszertani dilemma, hogy esetleg valami teljesen más okból. A szerző szerint ez akár tartalmi elutasítás is lehet, vagyis nem helyes este vendéglőbe bemenni.

A fentiek figyelembe vételével alkottam meg szociolingvisztikai kérdőívemet, ami két feladattípusból állt:

1. írásbeli grammatikalitási ítélet, hibajavítással kiegészítve;
2. írásbeli mondatkiegészítéses feladat.

4.5. KÉRDŐÍV

A feladatsor tehát két, egymástól jellegében eltérő feladatból állt. Az első, értékítéletes, javításos feladat, a második mondatkiegészítés. Mindkét típusú feladatban elrejtettem a jelen tanulmány szempontjából lényegtelen hibákat, vagy hibalehetőségeket. A későbbiekben viszont csak az értekezés szempontjából releváns eredmények közlésére (lásd: 4.6. pont), illetve értékelésére (lásd: 4.7 pont) szorítkozom.

A mondatokban vastag betűvel jelölöm az elrejtett hibákat, nagyobb szedéssel a célváltozókat érintő alakokat, amik lehetnek normatívak, hiperkorrektek, hiperkorrekciót előhívók vagy akár stigmatizáltak. Természetesen ezek a kiemelések a nyelvi felmérés során nem voltak láthatók.

I. Feladat: Kérlek, ítéld meg a következő mondatok elfogadhatóságát. Ha a mondatot elfogadhatónak tartod, pipáld ki. Ha bármilyen típusú hibát találsz, azt aláhúzással jelöld, és a megadott vonalra írd a javított, általad javasolt formát.

(87) A B. család életé**BEN** ezek után nem csoda, hogy beköltözö**T** a rettegés.

(88) Ültünk a váróterem**BE**, és vártunk**k**, hogy az órát végre előreállítsÁ**K**.

(89) A megcsalt hölgy elmondta, hogy számára most mindenØél fontosabb, hogy a lakás**BAN** is szemmel tartha**TJA** a férjét.

(90) A két szem**BEN** állított vélemény jól tükrözte a hatalmi harcokat.

(91) Egy ott parkoló kisteherautó**BAN** sikerült a terroristáknak elre**ly**teniük a bombát.

(92) A ház urát pedig olyan táblázattal **meg**ajándékozta, melynek segítségével eldöntheti, hogy többféle ajánlat közül melyiket válas**SZTJA**.

(93) Miután behajtotØunk az utcá**BAN**, azonnal leállítottuk a **motrot**.

(94) Oroszlánszívű Richárd keresztes hadjáratot vezetett a távoli Palesztiná**BA**.

(95) Természetes**en**, hogy ezek a megállapítások nem azzal a céllal születtek, hogy az új elméletet kifejlesszük.

(96) Házasságuk tönkrement. Sosem jártak, még ha idejük engette is, mozi**BAN**.

(97) Minden család**BA** előfordul, hogy elhalasszÁ**K** a nyaralást anyagi gondok miatt.

(98) Nem az a feladata ennek a piacra kerülő új készítménynek, hogy lefogyas**SZTJA** a fogyni vágyókat.

(99) Fülem**BEN** sugta kolléganőm a nyertes nevét.

(100) A kormánynak holnap kelØ döntenie arról, hogy miként támoga**TJA** az árvízkárosultakat.

(101) Ha nem biztosít**SUK** a megfelelő felszereléseket, a mohamedán vezetők nem fognak eljönni.

(102) A **tisza rádió****BAN** most kerültünk csak igazán időzavar**BAN**.

(103) A tanév elején megvitat**JUK** a stratégiákat. Például, hogy hogyan tanít**JUK** a diákokat.

II. Feladat: A zárójelben megadott szó megfelelő alakjával egészítsd ki a mondatokat.

- (104) Fontosnak tartom, hogy a kormány az új adópolitikájával a nyugdíjasokat _____ (támogat).
- (105) A tettesek éjjel 1 és 2 között hatoltak be a _____ (múzeum).
- (106) _____ (könyörög), segíts nekem is egy picit!
- (107) Megakadályozta, hogy a tanulók a dolgozat befejezése után a hibákat _____ (kijavít).
- (108) (Tud) _____ én másképp is beszélni, csak nem akarok.
- (109) Még nem tudjuk, hogy _____ (bekapcsolhat-e) a tévét a vihar miatt.
- (110) Akár Önökkel _____ (szem) is odaállnék minden szemrebbenés nélkül.
- (111) Nincs más dolga a tudósnek, mint hogy megfigyeléseit érvekkel is _____ (alátámaszt).
- (112) Ha nem _____ (alszik) eleget, mindig morcos vagyok.
- (113) Bandi egy talpraesett gyerek. Még arra is képes, hogy _____ (irányít) saját életét.
- (114) Miért is nem nekem jutott ez a jó ötlet az _____ (ész).
- (115) Uram! Csapatunknak lehetetlen, hogy több napi fogva tartás után _____ (kiszabadít) a túszoikat.
- (116) (Ez) _____ a kinézettel én nem mernék az utcára lépni.
- (117) Át kell gondolnunk, hogy a diákok a vizsgákat milyen feltételek mellett _____ (elhalaszthat).
- (118) Ellenőrizte felszerelését, mielőtt elindult volna, hogy a _____ (kert) a tegnap vett fát elültesse.

4.6. EREDMÉNYEK

4.6.1. Hibajavítás feladat

A vizsgálat eredményeit bemutató táblázatok (36–39) megértéséhez a következőket kell tudni. A hibajavítás feladat eredményeinek bemutatásakor (vö. 36. és 37. táblázat) a baloldalon mindig a nyelvhasználati kérdőíven szerepelt eredeti szóalakot tüntettem föl. Ha az adatközlő ezt nem javította, akkor az eredmény a „nincs javítás” megfelelő oszlopába került aszerint, hogy ez a szóalak a normához képest milyen, vagyis normatív, hiperkorrekt, hiperkorrekciót előhívó, vagy stigmatizált-e. Ha az adatközlő javított, akkor ez természetesen a „javítás” ugyancsak megfelelő oszlopába került. A kerüléses alakok is helyet kaptak a táblázatban külön rubrikában¹²⁴. A számadatok darabszámban, s azt követően %-ban vannak feltüntetve. Az eredeti mondatokat osztályoztam kategória szerint, valamint a tekintetben, hogy milyen egyéb tényezők játszhatnak szerepet a megítélésükben (azaz: a lokáció kifejezésénél a távolság, szórend; az igemód kifejezésénél a távolság és a végződés különbözősége, vagy *s -t* vagy *-szit*) s ezeket a táblázatban + jelek jelölik.

A mondatkiegészítő feladat eredményeinek bemutatása során (vö. 38. és 39. táblázat) ugyanígy jártam el, csupán ott a baloldalon nem az eredeti, hanem az elvárt szóalakot tüntettem föl. A számadatok pedig, itt nem a megítélt, hanem a produkált, használt formák arányát mutatják.

¹²⁴ A kerülés is a bizonytalanság, a hiperkorrekció jele, ha nem is direkt módon. Ezeket az adatokat azonban külön kezeltem, ugyanis téves képet mutatna, ha ezeket is egy kalap alá vettem volna a hibajavítás során a passzív, a mondatkiegészítésnél pedig az aktív hiperkorrekcióval.

	Javítás db/%				Nincs javítás db/%				Kerülés	Kategória ¹²⁵			távolság	szórend
Eredeti szóalak	N ¹²⁶	H	HE	S	N	H	HE	S		1 ¹²⁷	2 ¹²⁸	3 ¹²⁹		
<i>életében</i>	1/0,5	-	95/47	-	-	106/52,5	-	-		+			+	+
<i>váróterembe</i>	162/80,2	-	-	-	-	-	-	42/19,8		+				
<i>lakásban</i>	-	-	-	0	202/100	-	-	-		+				+
<i>szemben</i>	4/2	-	124/61,4	-	-	71/35,1	-	-	3/1,5		+			+
<i>kisteherautóban</i>	-	-	18/9	-	-	184/91	-	-				+	+	+
<i>utcában</i>	-	-	151/74,8	-	-	51/25,2	-	-		+				
<i>Palesztinába</i>	-		-	-	-	-		-				+	(+)	
<i>moziban</i>	6/3	-	123/60,9	-	-	72/35,6	-	-	1/0,5			+	+	
<i>családba</i>	149/73,8	-	-	-	-	-	-	53/26,2		+				+
<i>fülemben</i>	-	-	148/73,3	-	-	54/26,7	-	-		+				+
<i>rádióban</i>	-	-	-	11/5,5	183/90,5	-	-	-	8/4	+			+	+
<i>időzavarban</i>	-	-	145/71,8	-	-	57/28,2	-	-			+		(+)	

36. TÁBLÁZAT. A hibajavítás feladatban előforduló különböző alakok a (bV) és (bVn) változók esetén (N = 202)

¹²⁵ A kategóriákat lásd a 3.2. fejezetben.

¹²⁶ Emlékeztetőül: N = normatív; H = hiperkorrekt; HE = hiperkorrekciót előhívó; S = stigmatizált

¹²⁷ 1. kategória = amire nincs magyarázat.

¹²⁸ 2. kategória = kontamináció

¹²⁹ 3. kategória = kinek a perspektívája?

	Javítás db/%				Nincs javítás db/%				Kerülés	Kategória			Végződés	
Eredeti szóalak	N	H	HE	S	N	H	HE	S		1 ¹³⁰	2 ¹³¹	Távolság	-t	-szt
<i>előreállítsák</i>	-	2/1	-	-	-	-	198/98	-	2/1	+		(+)	+	
<i>tarthatja</i>	-	-	46/22,8	-	-	155/76,7	-	-	1/0,5		+	+	+	
<i>választja</i>	-	-	62/30,7	-	-	140/69,3	-	-			+	+		+
<i>kifejlesszük</i>	-	4/2	-	-	-	-	188/93	-	10/5	+		+		+
<i>elhalasszák</i>	150/74,3	-	-	-	-	-	-	52/25,7		+				+
<i>lefogyasztja</i>	-	-	142/70,3	-	-	58/28,7	-	-	2/1		+	(+)		+
<i>támogatja</i>	-	-	40/19,8	-	-	160/79,2	-	-	2/1		+	+	+	
<i>biztosítsuk</i>	180/89,1	-	-	-	-	-	-	20/9,9	2/1	+			+	
<i>megvitatjuk</i>	-	-	-	0	196/97	-	-	-	6/3				+	
<i>tanítjuk</i>	-	-	85/42	-	-	112/55,5	-	-	5/2,5		+		+	

37. TÁBLÁZAT. A hibajavítás feladatban előforduló különböző alakok a (-t végű igék kijelentő módja) és (a -t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén (N = 202)

¹³⁰ 1. kategória = amire nincs magyarázat.

¹³¹ 2. kategória = reális vagy irreális?

4.6.2. Mondatkiegészítéssel feladat

	Használt szókak db/%				Kerülés	Nem válaszolt	Kategorikák				
Elvárt szókak	N	H	HE	S			1	2	3	Távolság	Szórend
<i>múzeumba</i> HE <i>múzeumban</i> H	-	2/1	199/99	-			+				
<i>szembe</i> HE <i>szemben</i> H	-	100/49,8	99/49,2	-		2/1		+			+
<i>eszembe</i> HE <i>eszemben</i> H	-	6/3	192/95,5	-		3/1,5	+			+	
<i>kertbe</i> HE <i>kertben</i> H	-	121/60,2	75/37,3	-	2/1	3/1,5			+	+	+

38. TÁBLÁZAT. A hiperkorrekt alakok előfordulása a mondatkiegészítéssel feladatban a (bV) és (bVn) változók esetén (N = 201)

Elvárt szóalak	Használt szóalak db/%				Kerülés	Nem válaszolt	Kategóriák		Távolság	Végződés	
	N	H	HE	S			1	2		-t	-szt
támogassa HE támogatja H	-	34/17	166/82,5	-		1/0,5		+	+	+	
kijavítsák HE kijavítják H	-	7/3,5	193/96	-		1/0,5	+		+	+	
bekecsolhatjuk-e N bekecsolhassuk-e S	188/93,5	-	-		12/6	1/0,5	+			+	
alátámassza HE alátámasztja H	-	10/5	190/94,5	-	1/0,5			+	+		+
irányítsa HE irányítja H	-	16/8	185/92	-				+		+	
kiszabadítsa HE kiszabadítja H	-	5/2,5	196/97,5	-			+			+	
halaszthassák el HE halaszthatják el H	-	188/93,5	13/6,5	-				+	+	+	

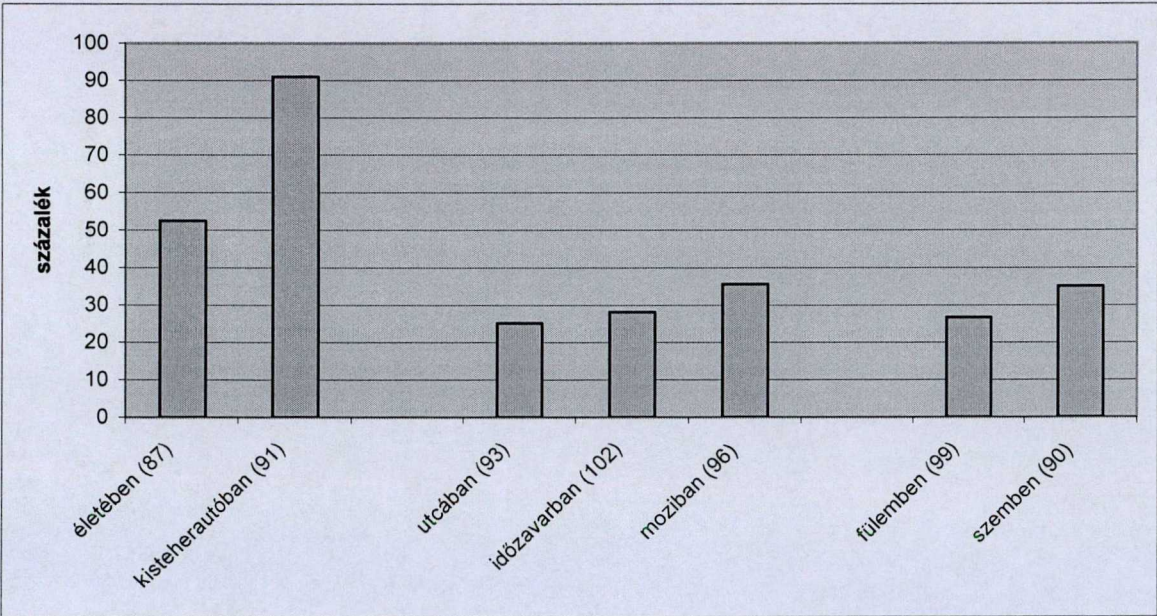
39. TÁBLÁZAT. A hiperkorrekt alakok előfordulása a mondatkiegészítési feladatban a (-t végű igék kijelentő módja) és (a -t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén (N = 201)

4.7. AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE, TANULSÁGOK

4.7.1. Hibajavítás feladat: lokáció kifejezése

A kapott eredmények abba az irányba mutatnak, hogy:

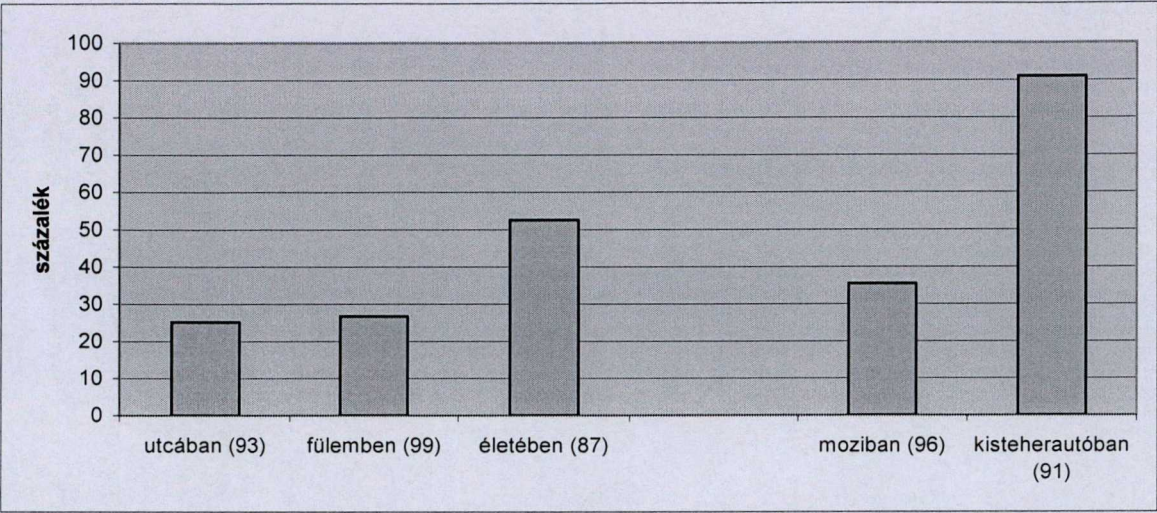
1. Minél nagyobb a bizonytalanság, vagyis minél nagyobb számmal jelzett kategóriájú a főneves szituáció (lásd 3.2. pontban), annál valószínűbb a hiperkorrekció. Ennek bizonyítására olyan eseteket érdemes összevetni, amelyek csupán kategóriájukban különböznek; például az *életében* és *kisteherautóban*; az *utcában*, *időzavarban* és *moziban*; valamint a *fülemben* és *szemben* alakokat tartalmazó mondatokat. A páronkénti 52,5 vs 91; 25,2 vs 28,2 vs 35,6; valamint 26,7 vs 35,1%-os hiperkorrekciós elfogadások azt bizonyítják, hogy azonos feltételek, megegyező további tulajdonságok mellett mindig a magasabb kategória esetén várható nagyobb valószínűséggel a hiperkorrekció (lásd: 34. ábra).

34. ÁBRA. A magasabb kategória elősegíti a hiperkorrekció kialakulását

1. A fordított szórend és a növekvő távolság szintén hozzájárul a hiperkorrekció kialakulásához. Az azonos kategóriába tartozó szituációk esetén egyre növekszik a bizonytalanság, s ezzel együtt a hiperkorrekció esélye akkor, ha a távolság, valamint a szórend is zavaró tényezőként lép fel. Vessük össze az első kategóriájú, az *utcában*,

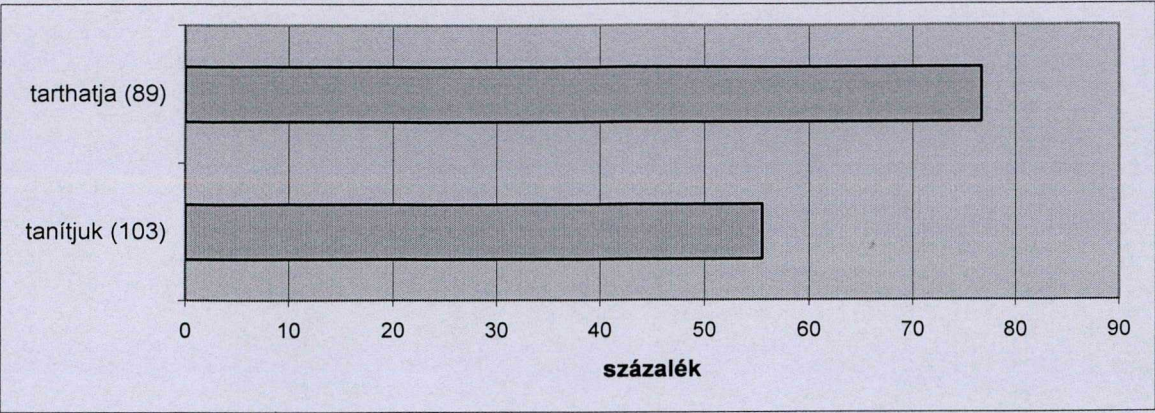
fülemben és életében; valamint a harmadik kategóriájú *moziban és kisteherautóban* szavakat tartalmazó mondatokat. A 25,2 vs 26,7 vs 52,5; valamint a 35,5 vs 91%-os hiperkorrekciós előfordulási arányok azt bizonyítják, hogy azonos kategória esetén, mind a fordított szórend, mind pedig a távolság növeli a bizonytalanságot, s egyben nagyobb arányú hiperkorrekcióhoz vezet (vö. 35. ábra).

35. ÁBRA. A távolság és szórend hozzájárulnak a magasabb arányú hiperkorrekció kialakulásához

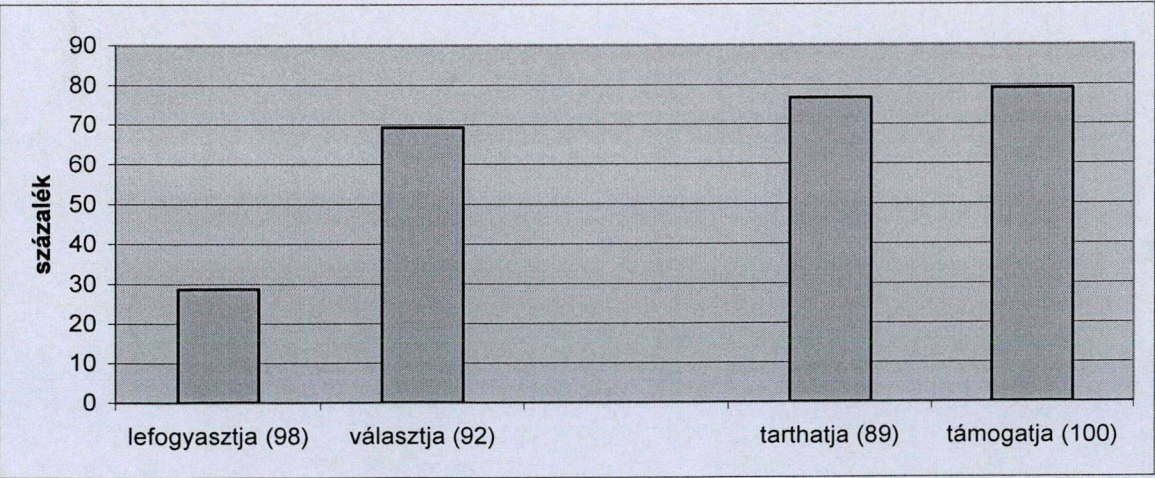
4.7.2. Hibajavítás feladat: igemód kifejezése

1. A nagyobb távolság ige és vonzata közt itt is befolyással bír a hiperkorrekció kialakulására, ez a tényező magasabb arányú hiperkorrekció-előforduláshoz vezet. Itt megint csak olyan eseteket érdemes összehasonlítani, melyek csupán ebben a jegyben különböznek egymástól, például a *tanítjuk* és *tarthatja* szavakat tartalmazó mondatokat. Az 55,5 vs 76,7%-os hiperkorrekciós elfogadás ezt támasztja alá (lásd: 36. ábra).

36. ÁBRA. A növekvő távolság miatt nagyobb a hiperkorrekció elfogadásának aránya

2. A szukszükölés enyhébb társadalmi megítélésének megfelelően az *-sz* végű igéknél gyakoribb a gyanús, de normatív alak használata, mint a *-t* végűeknél; a hiperkorrekció következésképpen ritkább. Ha olyan eseteket vetünk össze, melyek csupán végződésükben különböznek (vö. *lefogyasztja*, *választja* vs *tarthatja*, *támogatja*), azt láthatjuk, hogy a *-t* végű igék esetén magasabb a hiperkorrekció előfordulásának aránya, elfogadása (vö. 28,7, 69,3 vs 79,2, 76,7%-os elfogadás).

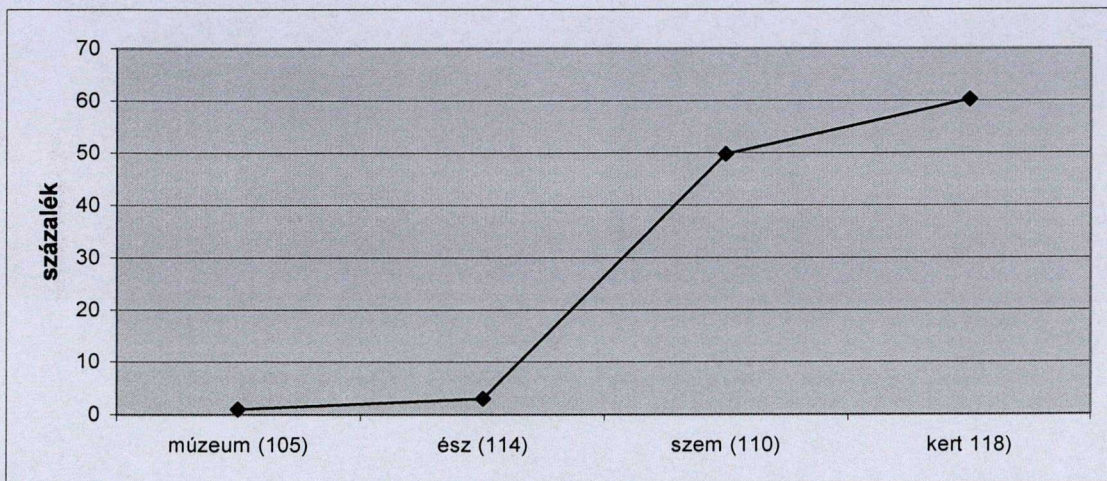

37. ÁBRA. A *-t* végű igéknél nagyobb arányban fogadják el a biztonságos, hiperkorrekt alakot

4.7.3. Mondatkiegészítési feladat: lokáció kifejezése

Nézzük, hogy a hibajavításos feladatban tapasztalt tendenciák mondatkiegészítéskor is tetten érhetők-e. A 38. táblázat adatait elemezve elmondható, hogy:

1. minél több zavaró tényező (pl.: magasabb kategória, távolság vagy szórend) van jelen egy mondatban, annál nagyobb a hiperkorrekció kialakulásának esélye. Így a *múzeum*, *ész*, *szem*, valamint *kert* hívószavakat tartalmazó mondatok esetén növekvő arányban (1 vs 3 vs 49,8 vs 60,2%) használták a biztonságos, hiperkorrekt alakokat az adatközlők (vö. 38. ábra).

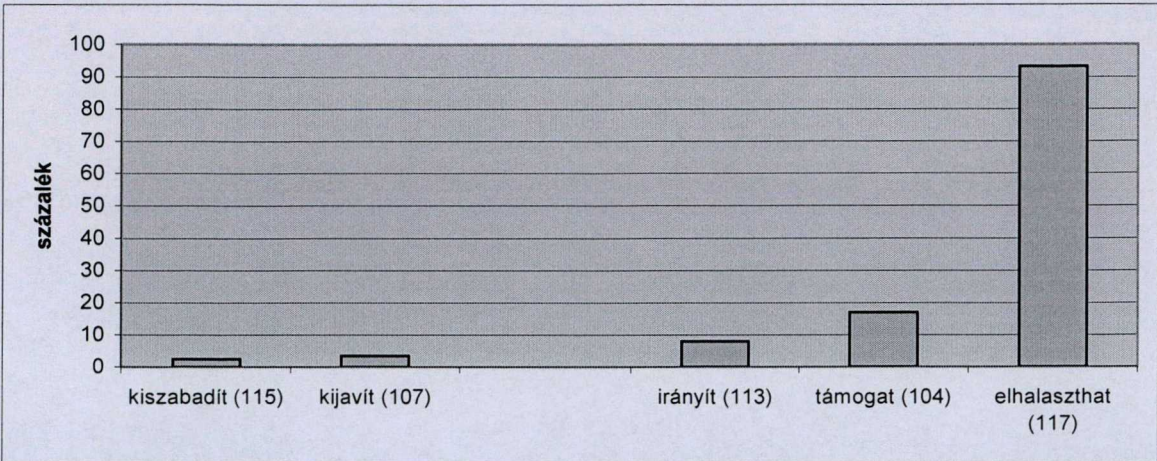

38. ÁBRA. Minél több a bizonytalansági tényező, annál nagyobb a hiperkorrekció produkálása

4.7.4. Mondatkiegészítési feladat: igemód kifejezése

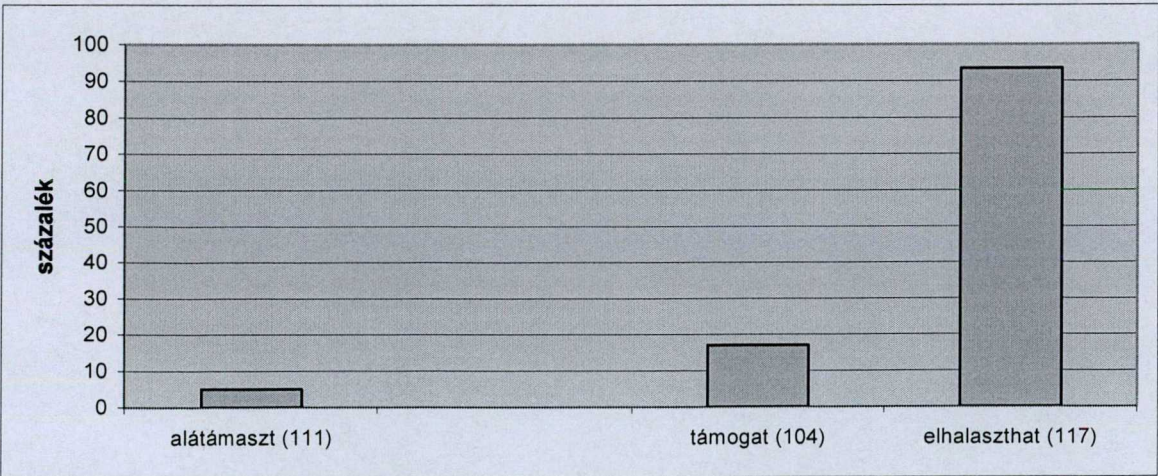
1. a távolság szerepét vizsgálva itt is elmondható, hogy ha ige és vonzata közvetlen egymás mellett állnak, akkor sokkal normakövetőbbeknek bizonyultak az adatközlők. Következésképpen a nagyobb távolság itt is nagyobb arányú bizonytalanságot idézett elő, így a hiperkorrekció előfordulása is gyakoribb volt. Ezt bizonyítandó, vessünk össze olyan eseteket, amelyek csupán a „távolság” kategóriában különböznek. Erre a *kiszabadít* vs *kijavít*; valamint *irányít* vs *támogat* és *elhalaszthat* hívószavakat tartalmazó mondatok

alkalmasak, ahol 2,5 vs 3,5; valamint 8 vs 17 és 93,3%-ban produkáltak biztonságos, hiperkorrekt alakokat (vö. 39. ábra).

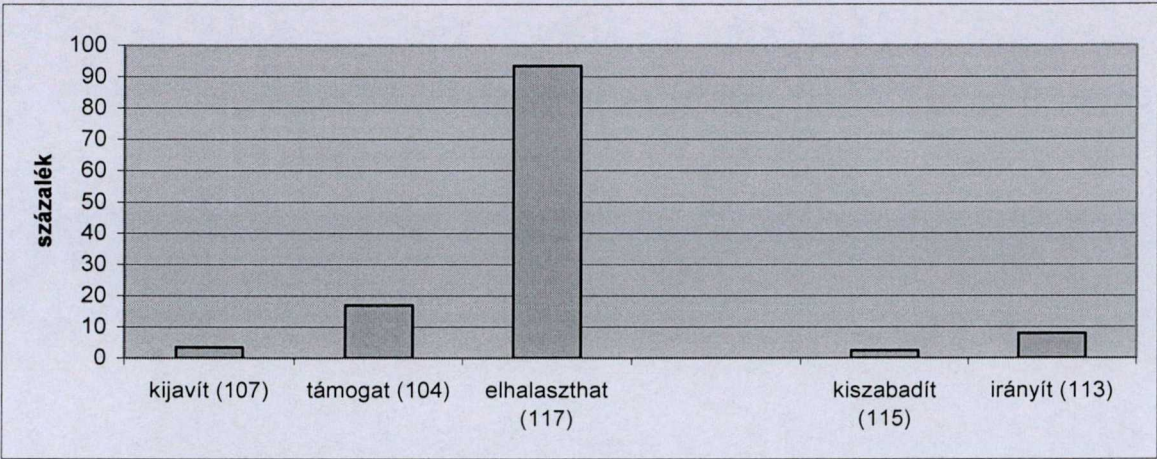
39. ÁBRA. Az ige és vonzata közti nagyobb távolság hozzájárul a hiperkorrekció kialakulásához

2. a *-t* végű igéket tartalmazó mondatok esetén nagyobb arányban fordult elő a hiperkorrekció, mint az azonos tulajdonságokkal rendelkező, de *-sz*t végű igés mondatoknál. Ennek alátámasztására lássuk az *alátámaszt* vs *támogat* és *elhalaszthat* hívószavas mondatokat, amelyek 5 vs 17 és 93,5%-os hiperkorrekció-használatot mutattak (lásd: 40. ábra).

40. ÁBRA. A *-t* végű igék esetén magasabb a hiperkorrekció használatának aránya

3. Amennyiben a mondatok csak kategóriájukban különböznek, akkor a magasabb kategória, vagyis a több elvárható igemód nyelvi bizonytalansághoz, s következésképpen a biztonságos, hiperkorrekt alakok használatához vezet. Ennek illusztrálására lássuk a *kijavít* vs *támogat* és *elhalaszthat*, valamint *kiszabadít* vs *irányít* kulcsszavakat tartalmazó mondatok hiperkorrekciós arányát: 3,5 vs 17 és 93,5%; valamint 2,5 vs 8% (vö. 41. ábra).

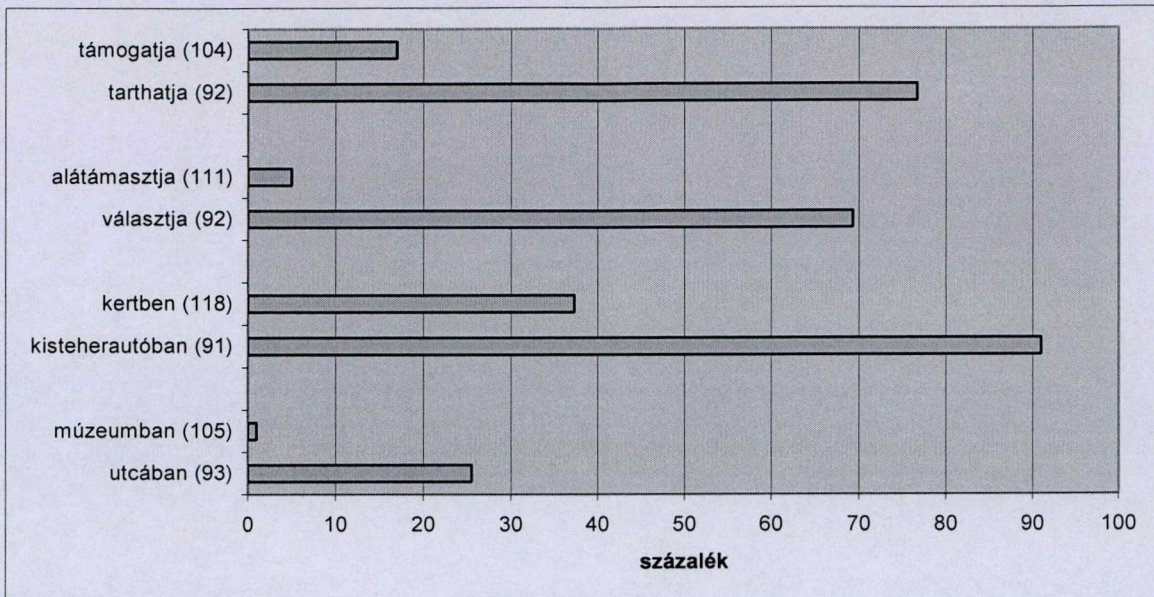
41. ÁBRA. A több elvárható végződés esetén az adatközlők inkább a biztonságos, hiperkorrekt alakot választották

4.7.5. Általános megjegyzések a vizsgálatra vonatkozóan

1. általánosságban véve a két típusú feladat (hibajavítás vs mondatkiegészítés) közt nagy a különbség, az aktív hiperkorrekció (38–39. táblázat) alacsonyabb számban fordul elő, mint a passzív¹³² (36–37. táblázat). Ennek több magyarázata is lehet. Részben az, hogy az értéktételes feladatokra általánosságban jellemző a figyelmetlenség. Másrészt az, hogy a produkciós feladatokra általában jellemzőbb a normakövető magatartás. Ha azonos tulajdonságokkal rendelkező eseteket vetünk össze, akkor az tapasztaljuk, hogy a mondatkiegészítéskor ugyanolyan feltételek mellett kevesebb hiperkorrekt alakot produkáltak, mint amennyit helyesnek ítélték meg. Erre jó példa az *utcában* vs *múzeumban*, a *kisteherautóban* vs *kertben*;

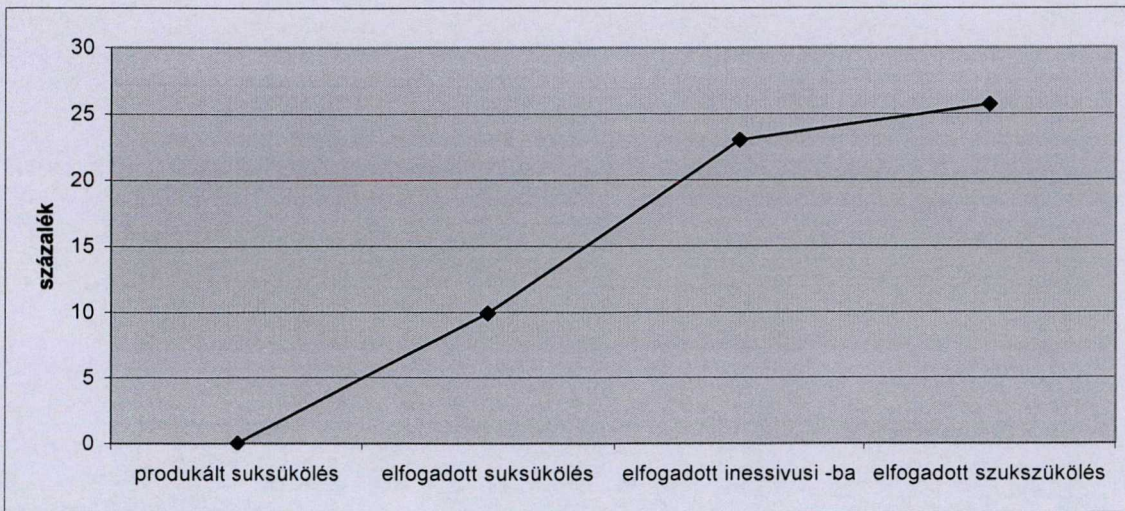
¹³² Ez a passzív hiperkorrekció nem teljes mértékben egyezik meg a korábban bevezetett fogalommal, (lásd: 2.3.1.1. pont) ugyanis ott hiperkorrekciót előhívó alak megítéléséből következettek a hiperkorrekció meglétére, míg én hiperkorrekt alakok elfogadásából. Ezt nevezhetjük passzív (átmeneti) hiperkorrekciónak.

valamint a *választja* vs *alátámasztja* és a *tarthatja* vs *támogatja* szavakat tartalmazó mondatok összevetése, ahol a hiperkorrekció aránya páronként: 25,5 vs 1; 91 vs 37,3; valamint 69,3 vs 5 és 76,7 vs 17% volt (vö. 42. ábra).

42. ÁBRA. A produkciós, mondatkiegészítéssel feladatban az adatközlők normakövetőbbeknek bizonyultak, kevesebb volt a hiperkorrekció aránya

2. A két típusú feladat közti különbségek a normatív–stigmatizált használat esetében is megmutatkoztak. A legstigmatizáltabbnak ítélt suksükölő alakokat (pl.: *biztosítsuk*) a hibajavító feladatban az adatközlők 9,9%-a ítélte elfogadhatónak, míg a mondatkiegészítés során senki nem produkált ilyet a *bekapcsolhat-e* hívószóra.
3. A stigmatizált suksükölő (lásd: *biztosítsuk*), *-ba* (lásd: *váróterembe* és *családba*) és szukszükölő (lásd: *elhalasszák*) alakot tartalmazó mondatokat ilyen sorrendben javították ki normatívra. Ez azt mutatja, hogy a szukszükölés a legelfogadottabb (vö. 25,7%), ezt követi a stigmatizált *-ba* (23%) majd legkevésbé elfogadottnak a suksükölés bizonyult (9,9%). A szukszükölés és a stigmatizált *-ba* elfogadottsága közti különbség közel egy szinten van. A 43. ábra a 2. és 3. pont megállapításait illusztrálja:

43. ÁBRA. A különféle stigmatizált alakok elfogadása illetve produkálása

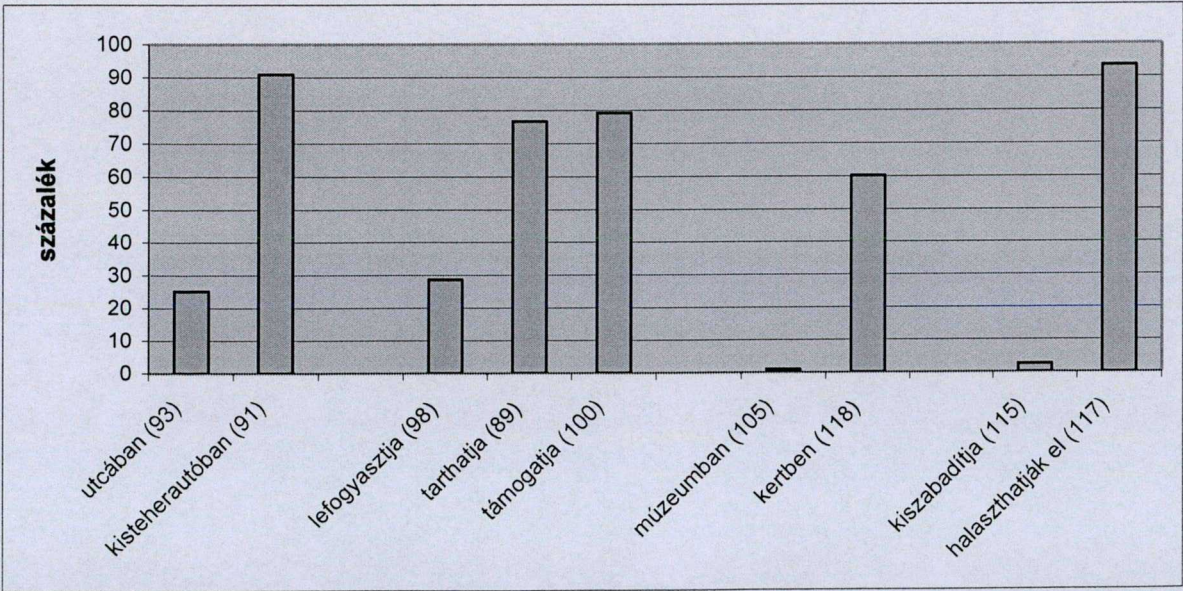
4. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az értékelés során, hogy a teszhelyzet és az előbeszéd alapvetően két dologban is különbözik egymástól:

- a) A teszt során – jóllehet azt kértem az adatközlőktől, hogy viszonylag gyorsan töltsék ki a kérdőívet, s ne javítsanak – lehetőségük volt újraértelmezni a mondatot, esetleg javítani. Számos esetben előfordult a mondatkiegészítés során, hogy a válaszadók először a hiperkorrekt alakot írták be, s csak azután döntöttek a hiperkorrekciót előhívó, ám helyes alak mellett. Valószínűleg erre az előbeszédben nem, vagy csak kisebb mértékben kerülne sor.
- b) Az előbeszédben a *-t* végű igék esetén egyszerűbb a szituációk kategóriákba sorolása, ugyanis ott egyértelmű, hogy egy már megvalósult vagy még nem realizálódott eseményről beszélünk-e. A tesztben erre vagy egyáltalán nem utalt a mondat (pl. a *tarthatja* szót tartalmazó), vagy egy lexikai elemmel próbáltam sugallni a jövőbeliséget (pl.: az *új*, *holnap*, és a *stratégiákat* szavak segítségével).

5. Bizonyos eseteket nem is annyira hiperkorrektnak célszerű minősíteni, hanem a biztonságos formák használatának. Ilyenek azok a legmagasabb kategóriájú főnévi és igei szerkezetet tartalmazó szituációk, ahol semmi sem utal arra, hogy melyik végződés az elvárható, következésképpen mindegyik normatívnak tekintendő. A lokáció kifejezésekor ilyen esetek voltak a *kisteherautóban* elfogadása, valamint *kertben/kertbe* használata. Csupán a beszélő perspektívájától függ, hogy a *hol?* vagy *hova?* kérdésre felelőnek tekintjük-e az említett mondatokat. Az igék esetén szintén nem utal semmi arra bizonyos esetekben (pl.: a *tarthatja* szavas mondatnál), hogy milyen modalitás az

elvárt, ugyanis a mondatban mind a kijelentő, mind pedig a kötőmód elvárható aszerint, hogy már egy magvalósult, vagy csupán a jövőben megvalósulandó dologról beszélünk-e.

6. Mindkét típusú feladatnál a legszembeűnőbb különbség olyan esetek összehasonlításakor figyelhető meg, amelyek több jegyben is különböznek egymástól. Amennyiben a két végpontot reprezentáló eseteket hasonlítjuk össze, a következő eltéréseket kapjuk. A hibajavításos feladatban az *utcában* vs *kisteherautóban* hiperkorrekt szavakat tartalmazó mondatokban 25,2 vs 91%-os volt a hiperkorrekció elfogadása. A *-t* végű igéknél a legkevesebb zavaró elemet tartalmazó mondatban (lásd: *lefogyasztja*) 28,7, míg a legbizonytalanabb esetben (lásd: *tarthatja* vagy *támogatja*) 76,7 és 79,2%-os volt a hiperkorrekt alakok elfogadása. A mondatkiegészítési feladatnál hasonló eredményeket kapunk, ha a legtisztább, illetve legbizonytalanabb eseteket vetjük össze. Az egyértelmű szituációban (vö. *múzeumba/ban*) csupán 1, míg a kétértelmű mondatnál (vö. *kertbe/ben*) 60,2%-os volt a hiperkorrekt, biztonságos alak használata. A *-t* végű igéknél ha egyértelműen felszólító/kötőmód várható el, s a távolság sem zavar (vö. *kiszabadítja/kiszabadítsa*), akkor csupán 2,5; ugyanakkor a kétértelmű szituációban, ahol még a távolság is zavaró elemként jelentkezik (vö. *halaszthatják/halaszthassák*), akár 93,5%-os is volt a hiperkorrekt, biztonságos alak használata.

44. ÁBRA. A legeggyértelműbb és legbizonytalanabb szituációk összehasonlításakor a legszembeűnőbb a különbség

4.8. HOGYAN TOVÁBB?

A hiperkorrekció tanulmányozása önmagában véve is érdekes, s a szociolingvisztika szempontjából hasznos feladat, ám a hiperkorrekciós kutatások során feltárt eredményeket alkalmazhatjuk más területeken is. Már korábbi fejezetekben (lásd: 2.3.1.8. és 2.3.2.2.) utaltam arra, hogy a hiperkorrekció jelenlétét, továbbá vizsgálatok eredményeit felhasználhatjuk a gyermeknyelv, illetve a kétnyelvűek vizsgálatára. Jóllehet ez az értekezés nem tűzte ki céljául a gyermeknyelv mélyebb tanulmányozását, de rámutatott, hogy a gyermeki nyelvelsajátítás során kialakuló hiperkorrekt szóalakok hozzájárulhatnak annak feltérképezéséhez, hogy a gyermek utánozva, vagy saját szabályait megalkotva sajátítja-e el a nyelvet. Jó volna nagyobb számú gyermek bevonásával megfigyeléseket végezni, s ezen az amúgy sem nagyon tanulmányozott területen a hiperkorrekció jelenségét még pontosabban leírni. Ha bebizonyosodik, hogy a hiperkorrekció nem csupán egy elszigetelt jelenség volt az általam vizsgált gyermek esetében, akkor további kutatásra érdemes téma a nemek, valamint különböző társadalmi helyzetű gyermekek közti esetleges különbségek feltérképezése volna.

A kétnyelvű kutatások az a további terület, ahol a hiperkorrekció pusztán megjelenése, valamint annak pontos leírása eszközként funkcionálhat. Itt a hiperkorrekciót a kétnyelvűek mentális lexikonjának mai napig is vitatott feltérképezéséhez lehetne használni.

A vizsgálat eredményeit értékelve felmerült a kérdés, hogy esetleg további nyelvi tényezők (pl.: az elvárt végződés között felszólító vagy kötőmód szerepel-e; az ige száma személye) is szerepet játszhatnak a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságában. Ezek megválaszolására az értekezés nem vállalkozott, viszont ezek vizsgálata további kutatások alapjául szolgálhat.

Feltételezhető, hogy az elvárt kötő- illetve felszólító mód összevetésekor (-t végű igék) azt kapnánk, hogy az előbbi esetén nagyobb a hiperkorrekció előfordulási esélye. Ennek magyarázata talán abban rejlik, hogy itt nem válik el az igekötő, mint a formailag nagyjából megegyező felszólító módnál.

Ugyancsak elképzelhető, hogy az ige száma/személye is szerepet játszhat, valamint a 29. táblázat kategóriai besorolása is. A táblázat A–F kategóriáit átnézve intuitíve gyanítható, hogy a stigmatizáció, s ennek következtében a hiperkorrekció nem egyforma erővel jelentkezik a hat kategória esetén.

Érdemes volna megvizsgálni, hogy a mondat során korábban használt hasonló alakú, de normatív változat – vagyis a lokáció kifejezésénél egy normatív, inessivusi [bVn] változat, vagy az igemód kifejezésekor egy normatív, kijelentő módú [juk] változat – előidézheti-e a hiperkorrekt változatok – tehát illativusi [bVn] változat, valamint felszólító/kötőmódban a hiperkorrekt [juk] változat – kialakulását (például: *Itt ebben a cikkben nem ezzel van **szembenállítva**, valamint Segítjük abban, hogy melyiket **választja**.*)

5. ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban a hiperkorrekciós vizsgálatok kiterjesztésére törekedtem, számos újdonsággal, újfajta vizsgálati szempont bemutatásával. Az innovatív jelleg elsősorban a következőkben foglalható össze:

- 1.) A legnagyobb újítást abban látom, hogy a tanulmány a számos hazai és külföldi példával ellentétben a belső, nyelvi tényezők szerepére koncentrált a hiperkorrekció kialakulásában. Bár voltak ennek a vonalnak előfutárai (a rag funkciókülönbsége, távolság, stílus, szófaj, morfológia, zöngesség – mint belső nyelvi tényezők – szerepére hívták föl a figyelmet pl. KONTRA, 1998a: 17; JANDA és AUGER 1992: 215, 218–219, FLIKEID, 1992: 250, valamint BAUGH, 1992: 324), de kimerítő, kizárólagos vizsgálat tudomásom szerint a nyelvi tényezők szerepének vizsgálatára még nem készült. A vizsgálat során felhasználtam saját mondat-kategorizációs rendszeremet is, ami lényegében azt reprezentálta, hogy milyen okok játszhatnak szerepet a hiperkorrekció kialakulásában, s ennek következtében hány végződést várhatunk.
- 2.) A hiperkorrekcióról a passzív és aktív hiperkorrekcióra is irányuló feladatok segítségével törekedtem tendenciákat megállapítani, nem pedig a hiperkorrekciót előhívó mondatok elutasítására alapozott kikövetkeztetésekkel (vö. PLÉH, 1985; BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987).
- 3.) A hiperkorrekció fázisainak leírásában, a PLÉH (1990: 58) modellt alapul véve, egy áttekinthetőbb, a változók és változatok viszonyát is jól tükröző modellt hoztam létre (lásd: 2.5.1.).
- 4.) A hiperkorrekció jelenségét kimutattam, valamint a hiperkorrekciós kutatásokat megalapoztam egy olyan területen, a gyermeknyelvben, amit tudomásom szerint eddig még nem vizsgáltak (lásd: 2.3.1.8.).
- 5.) Bemutattam, hogy a hiperkorrekciós kutatások nem csak öncélú kísérletek lehetnek, hanem eredményeiket más területeken, például a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírására is felhasználhatjuk (lásd: 2.3.2.2.).

A nyelvészeti kutatások alapvetően két kérdésre próbálnak választ adni: 1.) *Mi van?*; és 2.) *Miért van így?* Jelen tanulmány mindkettőre nagy hangsúlyt fektetett. A fenti 5 pontban összefoglalt újítások mellett, ugyanis további célom volt a hazai és külföldi

hiperkorrektációs kutatások rendszerezése, összevetése és további kvalitatív, empirikus vizsgálatok révén újabb eredmények feltárása is. Ezáltal az első, *Mi van?* kérdésre próbáltam választ találni. Ám az egyszerű leírással nem elégedtem meg, és az élőnyelvi valamint a kutatási eredményeket alapul véve azt próbáltam feltárni, hogy *Miért van így?* A miérttek között elsősorban újfajta független, mégpedig nyelvi változók szerepének tanulmányozására fektettem hangsúlyt. Tehát az empirikus vizsgálati eredmények segítségével elméleti általánosításokat is hoztam.

Az eredmények értékelése során sikerült bebizonyítani, hogy mind az öt null-hipotézist elvethetjük:

- (i) Az ige és vonzata közti távolság (azaz van-e közbeékelődő elem) szerepet játszik a hiperkorrekció kialakulásában.
- (ii) Az ige és vonzatának sorrendje, a szórend (azaz a szórend a (bV) és (bVn) változó esetében) befolyásoló szereppel bír a hiperkorrekció kialakulásában.
- (iii) Az elvárható főnévi végzódések illetve igemódok száma (azaz lehetséges-e többféle végződés a perspektíva függvényében, illetve többféle folytatása a mondatnak a realitás mértékétől függően) vagyis hogy a kontextus melyik kategóriába sorolható (lásd a főnevek és igék kategorizációját a 3.2 pontban) hat a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságára.
- (iv) A *-t* vs. *-szt* végű igék (azzal párhuzamosan, hogy utóbbiak esetében a normától való eltérés társadalmi megítélése jóval kedvezőbb; KONTRA, 1992a; MITRING, előkészületben, b) befolyásolják, hogy a hiperkorrekció milyen mértékben jelenik meg.
- (v) A különböző feladattípusokban a hiperkorrekció nem azonos arányban fordul elő.

Magasabb számú hiperkorrekcióra számíthatunk, ha bármilyen zavaró tényező (lásd pl.: távolság, szórend, több várható végződés) közrejátszik, főleg ha ezek együttesen jelentkeznek. A *-t* végű igék esetében is magasabb hiperkorrekcióval számolhatunk, ha az *-szt* végű igékkel vetjük össze őket. Továbbá a produkcióra kevésbé jellemző a hiperkorrekció, mint értékítéletünkre.

Az a tény, hogy sikerült bebizonyítani, hogy a hiperkorrekció kialakulásában nem csupán külső (társadalmi, pszichológiai), hanem belső, nyelvi tényezők is szerepet játszanak, azt mutatja, hogy a részdiszciplínák – pl. szociolingvisztika, pszicholingvisztika, szemantika, szintaxis – összefogása révén még árnyaltabban, sokrétűbben tudunk leírni nyelvészeti jelenségeket, jelen esetben a hiperkorrekciót.

Csak jóslatokba lehetne bocsátkozni azt illetően, hogy vezethet-e a hiperkorrekció nyelvi változáshoz. Ha a hiperkorrekciót lehetne társadalmi osztályhoz kötni, s ez a

társadalmi réteg a beszélőközösségen belül befolyásos szereppel bírna, akkor egy új standardot vezetne be, ami a beszélőközösség többi tagja, rétege számára új referenciális pontként funkcionálna, ezért követendő példa lenne. Ebben az esetben elképzelhető volna, hogy nyelvi változást idézne elő.

6. SUMMARY

This dissertation was written with two aims in mind, which are detailed in the first chapter. Firstly, I wanted to review the existing foreign and Hungarian hypercorrection studies. By doing so I could summarise the findings of previous hypercorrection research and thus reiterate what we know about this phenomenon. I could also shed some light on their deficiencies – highlighting areas that have either not, or scarcely been targeted thus far. Secondly, after detecting that research in hypercorrection has not addressed the embedding problem satisfactorily, I opened up a new dimension in hypercorrection studies by drawing attention to the fact that not only social but also inner, linguistic constraints may play a significant role in the genesis of hypercorrection.

The second chapter of the current paper defined the relevant terminology for the phenomenon under discussion, also distinguishing the two types, i.e. qualitative and quantitative hypercorrections. This was followed by the introduction of both foreign and Hungarian hypercorrection research findings and their comparison. Later on I illustrated the social attitude towards hypercorrection by making use of the comments found in two authoritative language cultivation books, and also the findings of two pilot studies. The latter two were exploited to help and position hypercorrection on the imaginary Low and High scale mirroring the acceptability of hypercorrection in the language community. The next section comprised three models depicting the various stages during the emergence of hypercorrection, accentuating the uncertainty inherently available in the language; the intention to emulate more prestigious varieties; mental states, which all can play a decisive role in the process.

The third chapter – after citing several examples from the vernacular, spoken register – gave a categorization method based on the linguistic constraints playing a role in the genesis of hypercorrection.

The fourth chapter provided the description of a sociolinguistic study as well as the analysis of its findings with the help of quantitative methods. The paper laid special emphasis on the importance of accounting for the linguistic constraints influencing the appearance and frequency of the discussed phenomenon. This section described the quantitative analysis of qualitative hypercorrection in the case of four variables, two expressing location – (bV) and (bVn) – and two showing verbal mood – (indicative mood of *-t* final verbs) and (imperative/subjunctive mood of *-t* final verbs). The quantitative

method leads to better accountability by enabling future researchers to repeat the study. The fourth chapter describing the sociolinguistic study also paid attention to the dependent variables, the hypotheses, as well as the applied methods. The next part gave insight into the linguistic survey that I carried out. The results and findings of the study supported my hypothesis, i.e. several linguistic factors, namely word order, the distance between relevant words (e.g. the verb and its complement); the number of possible complements; *-szl* vs *-t* final verbs; and the type of the task do prove to be decisive in the appearance and frequency of hypercorrection. The dissertation ends with uncovering some existing problems and unanswered questions, which might guide future research with the aim of expanding the field of hypercorrection studies.

Finally, I aimed to prove that the present study was a step forward in hypercorrection research, not only by shedding light on the decisive role of linguistic constraints having an impact on hypercorrection, but also by broadening the frames of research encompassing a few non-targeted fields, for instance: the use of hypercorrection for detecting the mental lexicon of bilinguals, and for accounting for the language-learning process of small children. Hopefully, my model by describing the phases of the formation of hypercorrection provides a clearer picture of the variable–variant relationship, and also proves to be a useful contribution to a better understanding of hypercorrection.

IRODALOM

- ÁGEL Vilmos** (1991). Befordultam a konyhába(n). Egy hiperkorrekt nyelvhasználat hátteréről. *Magyar Nyelv*, 87: 83–85.
- BAETENS-BEARDSMORE, Hugo** (1986). *Bilingualism: basic principles*. Clevedon: Multilingual Matters.
- BÁNFAI Beáta, BODOR Péter és PLÉH Csaba** (1987). A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre. *Magyar Nyelvőr*, 111, 20–28.
- BAUGH, John** (1992). Hypocorrection: mistakes in production of vernacular African American English as a second dialect. *Language & Communication* 12 (3/4), 317–326.
- BELL, Allan** (1984). Language style as audience design. *Language in Society*, 13: 145–204.
- BELL, Allan** (1992). Hit and miss: referee design in the dialects of New Zealand television advertisements. *Language & Communication* 12 (3/4), 327–340.
- BLOOM, Lois** (1973). *One Word at a Time: The use of single-word utterances before syntax*. The Hague: Mouton.
- BLOMFIELD, Leonard** (1933). *Language*. New York: Holt.
- BROWN, Roger** (1973). *The First Language, the Early Stages*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- CHAMBERS, J. K.** (1995). *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford: Blackwell.
- CHOMSKY, Noam** (1973). Conditions on Transformations. In ANDERSON, Stephen R. and Paul KIPARSKY (eds.) *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 232–286.
- CSERESNYÉSI László** (2004). *Nyelvek és stratégiák – avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- CSERNICSKÓ István** (2002). A -t végű igék kijelentő módja, mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv*, 98: 313–320.
- DE SWART, Henriette** (1998). *Introduction to Natural Language Semantics*. Stanford, California: CSLI Publications.
- DECAMP, David** (1972). Hypercorrection and rule generalization. *Language in Society*. 1. 89–90.

- DEME László** (1998). Bomlott gondolkodású nyelvészek!? Magyar nyelvművelés = terápia nélküli diagnózis?! In KONTRA Miklós és SALY Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 52–53.
- DI PAOLO, Marianna** (1992). Hypercorrection in response to the apparent merger of (ɔ) and (a) in Utah English. *Language & Communication* 12 (3/4), 267–292.
- EMONDS, Joseph** (1986). Grammatically Deviant Prestige Constructions. In BRAME, Michael, Heles CONRERAS and Frederick NEWMAYER (eds.) *A Festschrift for Sol Saporta*. Seattle: Noit Amrofer. 93–129.
- ENÇ, Mürvet** (1996). Tense and Modality. In LAPPIN, Shalom (ed.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell. 345–358.
- FLIKEID, Karin** (1992). The integration of hypercorrect forms into the repertoire of an Acadian French Community: the process and its built-in limits. *Language & Communication* 12 (3/4), 237–265.
- G. VARGA Györgyi** (1963). Néhány szó a *suksük*-nyelv mai köznyelvi helyzetéről. *Magyar Nyelv*, 59: 221–223.
- G. VARGA Györgyi** (1971). Az ikes ragozás mai köznyelvi helyzetéről. *Magyar Nyelv*, 67: 222–228.
- GARRETT, Peter** (1992). Accommodation and hyperaccommodation in foreign language learners: contrasting responses to French and Spanish English speakers by native and non-native recipients. *Language & Communication* 12 (3/4), 295–315.
- GILES, Howard & Angie WILLIAMS** (1992). Accommodating hypercorrection: a communication model. *Language & Communication* 12 (3/4), 343–356.
- GRÉTSY László és KEMÉNY Gábor** (szerk., 1996). *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- GRÉTSY László és KOVALOVSKY Miklós** (szerk., 1980–1985). *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GROSJEAN, François** (1982) *Life with two languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- GROSJEAN, François** (1997). Processing mixed languages: issues, findings and models. In DE GROOT, Anette M. B. & Judith F. KROLL (eds.) *Tutorials in bilingualism: psycholinguistic perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 225–254.

- GUMPERZ, John, J.** (1958). Dialect differences and social stratification in a North Indian village. *American Anthropologist* 60 (4), 668–681.
- GUMPERZ, John J. & Dell HYMES** (eds., 1986). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Oxford: Blackwell.
- HALLIDAY, M. A. K., Angus McINTOSH & Peter STREVS** (1968). The users and uses of language. In Fishman, Joshua A. (ed.) *Readings in the Sociology of language*. The Hague: Mouton, 139–169.
- HAUGEN, Einar** (1953). *The Norwegian Language in America: A study in bilingual behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- HETZRON, Robert** (1972). Studies in Hungarian Morphophonology. *Ural–Altaische Jahrbücher* 44: 79–106.
- HOCK, Hans Henrich** (1986). *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HORGER Antal** (1931). *A magyar igeragozás története*. Szeged: Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- HORVÁTH Veronika** (1989). A *-ban/-ba* nyelvi változóról. *Hungarológiai közlemények*, 21: 417–427.
- HORVÁTH Vera és REMÉNYI Andrea Ágnes** (1990). Az ikes ragozásról. In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi Tanulmányok*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete, 9–19.
- JAKOBSON, Roman** (1968). *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*. The Hague: Mouton.
- JANDA, Richard D. & Julie AUGER** (1992). Quantitative evidence, qualitative hypercorrection, sociolinguistic variables – and French speakers’ ‘eadhaches with English h/Ø. *Language & Communication*. 12 (3/4), 195–236.
- KÁLMÁN László, TRÓN Viktor és VARASDI Károly** (szerk., 2002). *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*. Budapest: Tinta Kiadó.
- KASSAI Ilona** (1998). Csoda-e, ha suksükölünk? In SÁNDOR Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 23–25.
- KEMÉNY Gábor** (szerk.1992.) *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- KISS Jenő** (1998). Helyes és helytelen. *Magyar Nyelvőr*, 94, 257–269.
- KOLERS, Paul A.** (1963). Interlingual word associations. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2, 291–300.

- KOLERS, Paul A.** (1966). Interlingual facilitation of short-term memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 5, 314–319.
- KONTRA Miklós** (1990a). Budapesti előnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány*, 1990/5: 512–520.
- KONTRA Miklós** (1990b). Természetesen, hogy nem hiba – nyelvi változás? In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok*, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 76–83.
- KONTRA Miklós** (1990c). A budapesti köznyelvi vizsgálatokról. In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 3–8.
- KONTRA Miklós** (1992a). Szükszükölő akadémikus. HAJDÚ Mihály és KISS Jenő (szerk.) *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 372–374.
- KONTRA, Miklós** (1992b). On an ongoing syntactic merger in Hungarian. In KENESEI, István & Csaba PLÉH (eds.) *Approaches to Hungarian, Volume Four: The Structure of Hungarian*. Szeged: JATE Press, 227–245.
- KONTRA Miklós** (1994a). Milyen hatása van a mai magyar nyelv művelésnek? *Magyar Nyelv*, 90: 333–345.
- KONTRA Miklós** (1994b). Do not people say such things? In BECKER MAKKAI, Valerie (ed.) *The Twentieth Lacus Forum*. Chapel, Hill. N. C. 333–337.
- KONTRA Miklós** (1998a). Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról. In SÁNDOR Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 9–22.
- KONTRA Miklós** (1998b). Bomlott gondolkodású magyarok? Magyar nyelv művelés = diagnózis nélküli terápia. In KONTRA Miklós és SALY Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 49–51.
- KONTRA Miklós** (2003a). A vizsgálat keretei. In KONTRA Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 41–84.
- KONTRA Miklós** (2003b). Vizsgálati eredmények: a független változók hatásai a nyelvi változókra. In KONTRA Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 85–168.
- KONTRA Miklós** (2003c). A független változók hatásainak összegzése. In KONTRA Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 169–228.

- KONTRA Miklós** (szerk. 2003). *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- KONTRA Miklós és VÁRADI Tamás** (1991). Suksükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. *Mozgó Világ*, 1991/2, 61–70.
- LABOV, William** (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- LABOV, William** (1973). A társadalmi folyamatok tükröződése a nyelvi szerkezetekben. In SZÉPE György (szerk.) *A nyelvtudomány ma: Szemelvények korunk nyelvészetéből*. Budapest: Gondolat, 509–527.
- LABOV, William** (1975). A nyelvi változás mechanizmusáról. In PAP Mária és SZÉPE György (szerk.) *Társadalom és nyelv: Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat, 255–285.
- LABOV, William** (1979). A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésében. In PLÉH Csaba és TERESTYÉNYI Tamás (szerk.) *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 365–398.
- LABOV, William** (1988). „A nyelvi változás és változatok”: Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociolingvisztikai Figyelő*, 1988/4, 22–48.
- LABOV, William & Teresa LABOV** (1976). Learning the syntax of questions. In CAMPBELL, Richard & Paul SMITH (eds.) *Recent Advances in the Psychology of Language: formal semantic approaches*. New York: Plenum, 1–44.
- LACZKÓ Mária** (1990). Az ikes igék feltételes mód egyes szám első személyű alakjának (én tudnék/tudnák) használata különböző társadalmi csoportokban. In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 20–31.
- LAMBERT, Wallace; Richard C. HODGSON; Robert C. GARDNER; & Samuel FILLENBAUM** (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44–51.
- LANSTYÁK István** (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- LANSTYÁK István és SZABÓMIHÁLY Gizella** (1997). *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- LEHISTE, Ilse** (1988). *Lectures on language contact*. Cambridge, MA: MIT Press.

- LENGYEL Zsolt** (1981). *A gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat.
- MACNAMARA, John** (1969). How can one measure the extent of a person's bilingual proficiency? In KELLY, L. G. (ed.) *Description and Measurement of Bilingualism*. Toronto: University of Toronto Press, 80–98.
- MARTINET, André** (1955). *Économie des changements phonétiques*. Berne : Franke.
- MILROY, James** (1983). On the sociolinguistic history of /h/-dropping in English. In DEVENPORT, Mike , Eric HANSEN and Harald NIELSEN (eds.) *Current Topics in English Historical Linguistics*. Odense : Odense University Press, 37–53.
- MITRING Éva** (2000). A hibakereső anyanyelvi oktatás szerepe a hiperkorrekció kialakulásában. In LENGYEL Zsolt, NAVRACSICS Judit és NÁDASI Edit (szerk.) *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép Európa IV*. Veszprém, 55–62.
- MITRING Éva** (2001). A hiperkorrekció és a -t végű igék. In PAPP György (szerk.) *11. Élőnyelvi konferencia*. Újvidék, 223–230.
- MITRING Éva** (2002). A -bV(n) változó a hiperkorrekció tükrében. In GÓSY Mária és LENGYEL Zsolt (szerk.) *Alkalmazott Nyelvtudomány II/I.*: 41–48.
- MITRING Éva** (2003). Hiperkorrekció a gyermeknyelvben. In LENGYEL Zsolt és NAVRACSICS Judit (szerk.) *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Jubileumi kötet. CD*. Veszprém: Veszprémi Egyetem.
- MITRING, Éva** (kézirat, a). Hypercorrection and Bilingualism.
- MITRING, Éva** (kézirat, b). The role of hypercorrection and stigmatisation in the Hungarian language community.
- MITRING Éva** (előkészületben, a). A hiperkorrekció társadalmi megítélése – Egy attitűdvizsgálat eredményei.
- MITRING Éva** (előkészületben, b). A különböző stigmatizált változók helyzete az E–K kontinuum mentén.
- P. LAKATOS Iлона és SZABÓ Ferenc** (1986). 10–14 éves tanulók nyelvhasználata írásbeli munkáik tükrében. *Módszertani füzetek I*. Nyíregyháza: Megyei Pedagógiai Intézet.
- PATAKI, Pál** (1984). A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. XV, 207–217.
- PRESTON, Dennis R.** (1991). Sorting out the variables in sociolinguistic theory. *American Speech*, 66: 33–56.
- PLÉH Csaba** (1985). A hiperkorrekció és a lazaság között: a nyelvi intuíció néhány életkori és pedagógiai befolyásolójáról. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből*. I, 71–85.

- PLÉH Csaba** (1990). A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról. In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi Tanulmányok*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete, 55–75.
- PLÉH, Csaba** (1995). On the dynamics of stigmatization and hypercorrection in a normatively oriented language community. *International Journal of the Sociology of Language*. 111, 31–45.
- PLÉH Csaba** (1998). *Mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.
- PLÉH Csaba** (2003). Stigmatizáció és nyelvi tudat. In KONTRA Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 256–278.
- PLÉH, Csaba & BODOR, Péter** (2000). Linguistic Superego in a normative language community and the stigmatization-hypercorrection dimension. *Multilingua*, 1/2, 123–139.
- PLÉH Csaba és BODOR Péter** (2001). A nyelvi szuperego és a stigmatizáció kérdése a magyar nyelvközösségben. *Thalassa*, 12. évfolyam, 1. szám.: 3–19.
- POSGAY Ildikó** (1991). Van-e a magyarban -BAN/BEN? In HAJDÚ Mihály és KISS Jenő (szerk.) *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, Budapest. 531–533.
- ROBERTS, Julie** (2002). Child Language Variation. In CHAMBERS, J.K., Peter TRUDGILL & Natalie SCHILLING-ESTES (eds.) *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell, 333–348.
- ROMAINE, Suzanne** (1995). *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- SÁNDOR Klára – Juliet LANGMAN – PLÉH Csaba** (1998). Egy magyarországi “ügynökvizsgálat” tanulságai. A nyelvváltozatok hatása a személypercepcióra. *Valóság*, 1998/8: 29–40
- SCHEUTZ, Hannes** (1988). Lautwandel. In AMMON, Ulrich et al. (eds.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Sciences of Language and Society*. 1603–1614. Berlin: De Gruyter.
- SCHREUDERS, Robert & Bert WELTENS** (1993). The Bilingual Lexicon: An Overview. In: SCHREUDERS, Robert & Bert WELTENS (eds.) *The Bilingual Lexicon*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–11.
- SLOBIN, Dan** (1980). A nyelv elsajátításának kognitív előfeltételei. In PLÉH Csaba (szerk) *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztikai tanulmányozásához*. Budapest: Tankönyvkiadó, 416–454.
- SZATHMÁRI István** (1968). *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- T. URBÁN Ilona** (1992). Ikes ragozás és nyelvi norma (Az ikes ragozás mai állapotának vizsgálata újságnyelvi adatok alapján). In KEMÉNY Gábor (szerk.), *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 229–243.
- TAYLOR, I.** (1971). How are words from two languages organised in bilinguals' memory? *Canadian Journal of Psychology*. 25, 228–240.
- TOLCSVAI NAGY Gábor** (1998). A nyelvi norma. *Magyar Nyelvőr*, 122. évf. 2. szám, 201–213.
- TRUDGILL, Peter** (1992). *Introducing Language and Society*. London: Penguin books.
- TRUDGILL, Peter** (1997). *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- TULVING, Endel & V. COLOTA** (1970). Free recall of bilingual lists. *Cognitive Psychology*. 1, 86–98.
- YEAGER-DROR, Malcah** (1992). Introduction. *Language & Communication*. 12 (3/4), 181–192.
- VÁRADI Tamás** (1990). -Ba vagy -ban? Problémavázlat. II. *Dialektológiai Szimpozion*. Veszprém: VEAB, 143–155.
- VÁRADI, Tamás** (1994). Hesitations between inessive and illative forms in Hungarian (-BA and -BAN). *Studies in Applied Linguistics*, 1: 123–140. Debrecen: Department of General and Applied Linguistics, Lajos Kossuth University.
- VÁRADI, Tamás** (1995–1996). Stylistic variation and the (bVn) variable in the Budapest Sociolinguistic Interview. *Acta Linguistica Hungarica*, 43, 295–309.
- VÁRADI, Tamás & Miklós KONTRA** (1995). Degrees of stigmatisation: *t*-final verbs in Hungarian. In VIERCK, W. (Hrsg.): *ZDL-Beiheft 77: Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses Bamberg 1990*. Franz Steiner Verlag Stuttgart, Band 4: 132–142.
- WEINREICH, Uriel** (1953). *Languages in contact*. The Hague: Mouton.
- WOLFRAM, Walt** (1993). Identifying and interpreting variables. In PRESTON, Dennis (ed.), *American Dialect Research*. Amsterdam: Benjamins, 193–221.
- ZIPF, George Kingsley** (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge, Mass: Addison-Wesley.

FÜGGELÉK: ÉLŐNYELVI PÉLDÁK¹³³

Példák a (bV) változó hiperkorrekt [bVn] változatára

1. ...aki Istent **háttérben** akarja szorítani. (pap, templom)
2. Tudna filmet adni a **fényképezőgémben**? (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
3. Be lehet vezetni újabb kvantorokat a notációs **rendszerben**. (PhD hallgató, referátum)
4. Kimiko, mint menyasszony jött **Nagy-Britanniában**. (ált. isk. tanuló, fordítás angolról magyarra)
5. Japán gyerekek járnak **iskolában**. (ált. isk. tanuló, fordítás angolról magyarra)
6. ...ha egy **irányban** megyünk. (tanár, magánbeszélgetés)
7. Az előadás céljai három **pontban** szedhetők. (PhD hallgató, előadás)
8. Hogyan hozták ezt a követ ebben a **folyosóban**. (ált. isk. tanár, tolmácsolás angolról magyarra)
9. A Tisza Rádióban most kerültünk igazán **időzavarban**. (rádiós bemondó)
10. Ha két slash egy **irányban** állna... (egyetemi tanár, szeminárium)
11. ... verj gyökeret a **tengerben**. (pap, templom)
12. Tudna nekem menetjegy árakat mondani?
Hova?
Például **Brüsszelben**.
13. **Ebben a temetőben** nem lehet behajtani. (temető-felügyelő, rádió)
14. Győr egyik plébánia **hivatalában** hatoltak be. (nyomozó, televízió)
15. Ösztöndíjat nyert a Vak Gyerekek Nemzetközi **Intézetében**. (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
16. Két **szembenállított** vélemény. (egyetemi tanár, szeminárium)
17. Ugyanolyan **irányban** mozdul el jelentésük. (PhD hallgató, konferencia)
18. Nem magától jön **rendben**. (PhD hallgató, konferencia)
19. Ez beleilleszkedik a generatív nyelvészet **felfogásában** is. (nyelvész, előadás)
20. Milyen chunkokat vonunk be a **kontextusban**? (egyetemi oktató, szeminárium)
21. Tudom, hogy sok embernek az juthat az **eszében**. (televíziós műsorvezető)

¹³³ A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány élőnyelvi példa több éves gyűjtésem anyagából. A példák nagy része egyértelműen hiperkorrekt, de vannak kerülésre is példák, valamint olyan esetre, ahol több végződés is elfogadott, tehát a példa inkább a biztonságos alak használatának minősül.

22. *Ezt most beteszem a **hűtőben**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
23. *És rögtön az jutott az **eszemben**...* (nyugdíjas, televízió)
24. *Mielőtt belevágnánk a harmadik **körben**...* (televíziós műsorvezető)
25. *Nem járt **óvodában**.* (ált. isk. tanító, kérdőív)
26. *A herceg és hercegnő visszatértek a Buckingham **Palotában**.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
27. *Rengeteg embert adunk a **közigazgatásban**.* (politikus, televízió)
28. *Három kislány érkezett **iskolánkban** Kárpátaljáról.* (ált. isk. tanár, ellenőrző-bejegyzés)
29. *Alice visszatért **Angliában**.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
30. *Visszavárjuk a **Lökösödőben**.* (televíziós műsorvezető)
31. *Úgy döntöttünk, hogy kerülő úton megyünk **Velencében**.* (idegenvezető, munka közben)
32. *Visszaköltöztem **Londonban** Spanyolországból.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
33. *Felment a **fizikaszertárban**.* (tanár, magánbeszélgetés)
34. *Harcoló alakulatokat nem küldünk a **térségben**.* (HB elnöke, televízió)
35. *Ilyen megoldás **szóban** sem jöhet.* (televíziós műsorvezető)
36. *Nem tudnak beletörödni vezérük, Abdullah X **letartóztatásában**.* (televíziós hírolvasó)
37. *Tavaly elmentem **Kínában**.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
38. *El tudom helyezni az adatok **rendszerében**.* (PhD hallgató, előadás)
39. *Itt nem mondhatjuk, hogy valami **értékrésben** zuhanunk bele.* (PhD hallgató, előadás)
40. *Ezek a mi **időjárásunkban** nem fognak beleszólni.* (meteorológus, televízió)
41. *A Dobos család **életében** nemrégiben beköltözött a rettegés.* (televíziós riporter)
42. *A japán gyerekek hat napot járnak **iskolában**.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
43. *Akik szeretnének **ebben az irányban** tovább lépni.* (rádiós riporter)
44. *Isten szeretete kiárad a **szívekben**.* (pap, templom)
45. *Belátunk **igazságaiban**.* (pap, templom)
46. *Az információáramlás egy **irányban** halad.* (nyelvész, könyv)
47. *Mikor tudom beleérteni a tartománykorlátozást a **mondatban**?* (nyelvész, előadás)
48. *Miket írt le Matt a **naplójában**?* (szinkron)

49. *Megjósolhatatlan **irányban** hagyják el a torkolatot.* (szinkron)
50. *Megpróbál az ellenkező **irányban** kitérni.* (szinkron)
51. *Na, ez a **szembenállítás**...* (egyetemi oktató, szeminárium)
52. *Ez sem igaz ez a **szembenállítás**.* (egyetemi oktató, szeminárium)
53. *Itt ebben a cikkben nem ezzel van **szembenállítva**.* (PhD hallgató, szeminárium)
54. *Beugrottak a **mentőcsónakban**.* (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
55. *A nyelvi anyagtól kognitív **irányban** elmozduló...* (nyelvész, könyv)
56. *Az lesz a kikötés, hogy y **egyben** essen a lókusszal.* (PhD hallgató, szeminárium)
57. *László egy biliárd **partyban** ment bele.* (rádiós riporter)
58. *Kaptam egy szép új noteszt, s most **ebben** írogatom a kérdéseket.* (rádiós riporter)
59. *Nem bocsátkozhatunk az adatok **elemzésében**.* (nyelvész, konferencia)
60. *Vertikálisan kell **figyelemben** venni.* (nyelvész, konferencia)
61. *...tüntette el agyonfakult esőköpenye **zsebében**.* (zenész, könyv)
62. *Áradt **fülemben** a muzsika.* (zenész, könyv)
63. *Csak bele kell néznem a **szemükben**.* (televíziós műsorvezető)
64. *...és hogy **miben** van ez nekünk? 'mennyibe kerül'* (televíziós bemondó)
65. *Mivel határozatlan főnévi csoport, ezért nem a fő **RDS-ben** fog diskurzus referenst bevezetni.* (PhD hallgató, szeminárium)
66. *... és útnak indítjuk Sárbogárd, Eger és Miskolc **irányában**.* (meteorológus, televízió)
67. *Ő kivágott a jobb szélső **sávban**.* (játékos, televízió)
68. *Egy hölgy **oldalban** bökött.* (portás, nyelvhasználati kérdőív)
69. *... ahhoz a kérdéskörhöz, amit itt **körbenjárnak**.* (PhD hallgató, szeminárium)
70. *Mikor az Atya **évében** léptünk.* (pap, templom)
71. *Szűnyoglárva – csak **mutatóban**.* (újságcikk)
72. *Mikor Isten beavatkozik földi **életünkben**.* (televíziós riportalany)
73. *Tegnap két NATO rakéta csapódott be Belgrádban a kínai nagykövetség **épületében**.* (rádiós hírolvasó)
74. *Gémeskútra szállt egy veréb, **emlékkönyvben** ez is elég.* (ált. isk. tanuló, emlékkönyv)
75. *Bedobják Antóniát a **mélyvízben**.* (televíziós műsorvezető)
76. *Odaállnék önökkel **szemben**.* (vendég televíziós műsorban)
77. *A pártok, amelyek nem jutnak be a **Parlamentben**.* (párt frakcióvezető, televízió)
78. *De lövedékek csapódtak be több családi **házban** is.* (rádiós hírolvasó)

79. ... *hogy elérhessenek a keresztény **hitben**.* (pap, templom)
80. *Bejuthatunk a **szívekben**.* (pap, templom)
81. *Egy rakétaszerű tárgy esett le a **faluban**.* (rádiós hírolvasó)
82. *Ez a **körbenforgás** senkinek sem jó.* (nyelvész, konferencia)
83. *A pokolgépet egy **kisteherautóban** rejtették el.* (televíziós hírolvasó)
84. *Belemászom **ebben** a témába.* (humorista, rádió)
85. *Akik tejben veszik **igényben**...* (képviselő, televízió)
86. ***Amerikában** akarok menni.* (könyv)
87. *És körmeimmel lyukat vájtam kabátja **ujjában**.* (könyv)
88. *Ha az emberi **beszédképességben** az írást és olvasást bekapcsoljuk.* (nyelvészeti szaklap)
89. *A fordításkutatás három **irányban** haladhat.* (nyelvészeti szaklap)
90. *A családi **sírboltban** helyezték örök nyugalomra.* (televíziós hírolvasó)
91. ***Színházban, moziban, étteremben** sosem jártak együtt.* (újságcikk)
92. *Mikor lettek szerelmesek **egymásban**?* (tolmács, németről magyarra)
93. *Sehogy se fér a **fejemben**.* (könyv)
94. *Aki bevon minket ebbe a **közösségben**.* (pap, templom)
95. *A **szobámban** bezártam a kulcsomat.* (játékos, televízió)
96. *Legyen Rómeó és Júlia szerelmes **egymásban**.* (egyetemista, szeminárium)
97. *Hogyan kerülnek **kapcsolatban**?* (egyetemista, előadás)
98. *Nagyon igyekszünk **Európában**.* (kriminológus, televízió)
99. *Az emberölést **szembenállítani**...* (bírószági elnök, televízió)
100. ***szenbenhelyezkedés*** (rendőrkapitány, televízió)
101. *Azt nyilatkozta, hogy nem kíván újságírókkal **szóban** állni.* (rendőr, televízió)
102. *... ültettünk le egymással **szemben**.* (televíziós műsorvezető)
103. *Ha ön visszaült volna a főigazgatói **székben**.* (televíziós riporter)
104. *Ősszel is öltözzön a divat **színeiben**!* (áruházi felirat)
105. *Bekerültem egy ilyen **dologban**.* (modell, televízió)
106. *Beilleszkedett itt a Villa **életében**.* (televíziós műsorvezető)
107. *Behozzák a BEK **örökrangsorában** az olaszokat.* (televíziós bemondó)
108. *Ide pont jó a **kozmetikában**.* (kozmetikus, magánbeszélgetés)
109. *Nem hozható szoros **összefüggésben**.* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
110. *Ez az eset is **összefüggésben** hozható...* (televíziós bemondó)
111. *Kétszer kerültünk üzleti **kapcsolatban**.* (üzletember, magánbeszélgetés)

112. *Hát **eszemben** sem jutott.* (ügyvéd, magánbeszélgetés)
113. *Egy kollégám mondja itt a **fülemben**.* (televíziós műsorvezető)
114. *Aki tizenéves korában nem kapott a **kezeben** olyan könyvet, ami...* (televíziós műsorvezető)
115. *Két jegyet nyerhet a Kék Duna Wellness **Hotelban**.* (televíziós műsorvezető)
116. *Egyedül indult el a **völgyben**.* (televíziós műsorvezető)
117. *A párt javaslatot nyújtott be a **Parlamentben** arról, hogy ...* (televíziós hírolvasó)
118. *Oroszlánszívű Richárd keresztes hadjáratot vezet a távoli **Palesztinában**.* (televíziós műsorvezető)

Példák a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változó hiperkorrekt [kijelentő mód] változatára

1. *Ennek a készítménynek nem az a feladata, hogy **visszafordítja** az öregedés folyamatait.* (orvos, televízió)
2. *...nem azzal a céllal születtek, hogy **megalkotjuk** a formális pragmatikát.* (egyetemi oktató, előadás)
3. *Ez vezetett arra, hogy ilyen előadást **tartunk**.* (egyetemi oktató, előadás; kerülés)
4. *Márta néninek nem kell énekelni, csak **hallgatja**!* (rádiós műsorvezető)
5. *Ez arra jó, hogy **összehasonlítja** a két rendszert.* (egyetemi hallgató, referátum)
6. *Arra jutottak a honatyák, hogy péntekre **halasztották** a Bill Clinton elleni felelősségre vonást.* (rádiós bemondó, kerülés)
7. *Engedélyt kell kérni, hogy **bekapcsolhatja** a kék fényt.* (rendőr, magánbeszélgetés)
8. *T. Lakótárs! Kérem az ajtót kulccsal **nyitni**, nem kitörni.* (felirat, kerülés)
9. *Miért kockáztatta volna, hogy **meglátják**?* (szinkron)
10. *Meg kell, hogy **említjük**...* (televíziós riporter)
11. *Már csak arra várt, hogy **kiszolgáltatta** őt.* (pap, diplom, kerülés)
12. *Megvárjuk, míg Noémi is **lefordítja**.* (ált. isk. tanár)
13. *Már a héten el kell döntenünk, hogy melyik iskolába **íratjuk** a gyerekeinket.* (televíziós bemondó)
14. *Mohamedán országok képviselői kérik, hogy a megfelelő felszerelést **biztosítjuk**.* (protokollfőnök, televízió)
15. *Neki sem az az érdeke, hogy **megtiltja**, hogy családok menjenek ki.* (PhD hallgató, magánbeszélgetés)

16. *A ház urát pedig olyan táblázattal lepi meg, amelynek segítségével eldöntheti, hogy a többféle ajánlat közül melyiket **választja**.* (újságcikk)
17. *Örülök annak, hogy sokan vállalkoznak arra, hogy **megosztják** élményeinket velünk.* (rádiós műsorvezető)
18. *Teammunkában eszelték ki, hogy önt így **átalakítják**.* (televíziós műsorvezető)
19. *Belementek abba, hogy nem előlről **mutatja** magát.* (televíziós műsorvezető)
20. *Beszáll az autóba, s az az első dolga, hogy az ablakot **kinyitja**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
21. *Miért vannak ott azok a labdák?*
*Hogy a pilóták **látják**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
22. *Nem vállalta, hogy a mozi 16 dolgozójának elhelyezését **biztosítja**.* (újságcikk)
23. *Keres annyit, hogy a családját **eltartja**.* (tanár, magánbeszélgetés)
24. *És egyúttal arra kötelezték magukat, hogy Angliával **megszakítják** kereskedelmi érintkezéseiket.* (lexikon)
25. *A szernek az a lényege, hogy **fenntartja**...* (orvos, televízió)
26. *A volt férje elérte, hogy **kilakoltatják**.* (televíziós bemondó)
27. ***Válogatjanak** csak asszonyok!* (piaci kofa)
28. *Természetes, hogy a felnőtt őt bolgárul **szólítja meg**.* (nyelvész, konferencia)
29. *Mirét? Az orvosok és gyógyszerészek nem vállalják, hogy **tanítják** ezt?* (nyelvész, magánbeszélgetés)
30. *El kell döntenünk, hogy **folytatjuk-e**?* (szinkron)
31. *Annak az a lényege, hogy melegen **tartják**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
32. *Odahányt a kisgyerek, anyuék meg sorsot húztak, ki **takarítja** föl.* (tanár, magánbeszélgetés)
33. *De megeskettem őket, hogy titokban **tartják**.* (könyv)
34. *Az a szándékuk, hogy **kiszabadítják** önt valahogy.* (könyv)
35. *Nem lehet nekünk eldönteni, hogy hova **fizetjük** a biztosítást?* (tanár, magánbeszélgetés)
36. *Ma kiválasztották, melyik cég **szállítja** el a szemetet.* (televíziós hírolvasó)
37. ***Megigazítjuk** a szőnyeget?* (mérnök, magánbeszélgetés)
38. *Belerakjuk a cuccot egy zacskóba, ne ám, hogy az Ofél **meglátja**!* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
39. *Megkérdezted anyut, hogy **kinyitjátok-e** a desszertet?* (mérnök, magánbeszélgetés)

40. *Hozattunk ide kavicsot, hogy **megcsináltatjuk** hátulról.* (mérnök, magánbeszélgetés)
41. *Hétfőn már van rá lehetőségünk, hogy **lemásoltatjuk**.* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
42. *Meg kell, hogy **állapítjam**.* (igazgató, értekezlet)
43. *Az első dolgunk, hogy **felöltöztetjük**.* (szinkron)
44. ***Megtartjuk**, vagy ne tartsuk?* (ügyvédi gyakornok, magánbeszélgetés)
45. *Ez most egy olyan lehetőség, hogy **fölújítjuk** a lakást virágokkal.* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
46. *Ezt iderakjuk, hogy ez majd itt **megtámasztja**.* (titkárnő, magánbeszélgetés)
47. *Az a szándéka, hogy **felújítja** a házat.* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
48. *A büntetés azért van, hogy **végrehajtják**.* (bíró, televízió)
49. *Ahhoz a feltételhez kötötte, hogy X és Y jelöltjét **támogatja**.* (televíziós hírolvasó)
50. *Félrevonultak, hogy **kibontják**.* (nyugdíjas, magánbeszélgetés)
51. *Andrea, a kamerának **mutatja**!* (televíziós műsorvezető)
52. *Arra készült, hogy erőszakkal **távolítja** el a bányászokat.* (rádiós hírolvasó)
53. *Nem akarja, hogy **elrontják**.* (tanár, magánbeszélgetés)
54. *Megtehetette, hogy **kinyomtatta**.* (szívsebész, előadás, kerülés)
55. *Mindennél fontosabb számára, hogy szemmel **tarthatja** a férjét.* (ügyvéd, magánbeszélgetés)
56. *Döntenie kellett, hogy **megtartja-e** a magzatot.* (televíziós bemondó)
57. *Engedik, hogy **megválasztják** a gyerek nemét.* (orvos, előadás)
58. *Jöjjön a reklám, aztán **látjuk**!* (televíziós műsorvezető)
59. *Eldöntheti, hogy melyiket **választja**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
60. *Nem tudja, hogy **megtartja-e** a gyereket.* (televíziós bemondó)
61. *Még nem döntöttek el, hogy hogyan **biztosítják**.* (televíziós hírolvasó)
62. *Készen állnak arra, hogy a papírok nélküli, fiatal korú gyerekeket **ideszállítják**.*
(televíziós bemondó)
63. *Képes arra, hogy az ügyet **felnagyítja**.* (televíziós bemondó)
64. *A bíróság később dönt arról, hogy a fiatalembert hol **állítják** bíróság elé.* (rádiós hírolvasó)
65. *Lehetőségük van rá, hogy **kiválasztják** a színeket.* (ügyvéd, magánbeszélgetés)
66. *Segítjük abban, hogy melyiket **választja**.* (mérnök, magánbeszélgetés)
67. *Lehet azon gondolkodni, hogy **osztjuk** szét.* (igazgató, magánbeszélgetés)

68. *Épp ideje, hogy bevigye valaki a rock and rollt a Villába, s **megmutatja**, hogy ...* (játékos, televízió)
69. *A kormány holnap dönt arról, hogy hogyan **támogatja** a károsultakat.* (televíziós hírolvasó)
70. *Lehetősége van, hogy **megosztja** velünk gondolatait.* (rádiós bemondó)
71. *Azzal a szándékkal fogadtam el a miniszterelnöki kinevezést, hogy **megújítjuk**...* (miniszterelnök, televízió)
72. *Többre számított annál, minthogy **megsimogatják** a fejét.* (riportalany, televízió)
73. *Át kell gondolnunk, hogy jövőre, milyen keretek közt **hirdetjük** meg a programokat.* (igazgató, értekezlet)
74. *Neki kell eldöntenie, hogy melyik táskát **választja**.* (televíziós műsorvezető)

Egyéb élőnyelvi példák

1. *Nem használhatunk ilyen csövet a kőzet **végett** sem.* (barlangkutató, televízió)
2. *Lefóliáztattam a kocsimat, amúgy ez jó a lopás **végett** is.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
3. *Az alkohol **végett** ő a hibás.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
4. *Rossz a közérzetem, nem tudom, mi **végett**.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
5. *A hat és nyolc éves lányom intézetben van **végette**.* (szakmunkás, televízió)
6. *Kitiltották a jet skiket a hangjuk **végett**.* (rendőr, magánbeszélgetés)
7. *Nem engednek se ki, se be, se személyautót, se buszt a nagy hó **végett**.* (határőr, magánbeszélgetés)
8. *A víz **végett** nem lehet úgy építeni.* (háziasszony, magánbeszélgetés)
9. *Az időjárás **végett** is jobb a zárt vontató.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
10. *Az árvíz **végett** is jobb, ha arra megyek.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
11. *Anitáék meg pont a szomszédok **végett** költöztek el.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
12. *A rák **végett** néz így ki.* (szakmunkás, magánbeszélgetés)
13. *Sokan kerülnek hadbíróságra rablás **végett**.* (katonaszökevény, televízió)
14. *Egy másik X halmazt **megnézem**.* (PhD hallgató, szeminárium)
15. *Vagy nem is tudom, hogy **fogalmazzam**.* (egyetemi tanár, előadás)
16. *Nagyon örültem neki, hogy vele **dolgozhatom**.* (szinkron)
17. *Meg is **fázhatom**.* (szinkron)

18. Így részt **veszem** a játékban. (játékos, televízió)
19. **Küldhetem** neki néhány szál rózsát, vagy csokoládét. (ált. isk. tanuló, fordítás angolról magyarra)
20. Ezért én **vigyázom** a macskájukra. (tanár, fordítás angolról magyarra)
21. Úgy **teszem**, mintha... (szinkron)
22. Jól **nézem** ki? (üzletember, magánbeszélgetés)
23. Jelentkezni **fogom**. (sportoló, magántelefon)
24. Irodai munkát **végzem**. (játékos, televízió)
25. Nekem nagy megtiszteltetés, hogy már kilenc éve **dolgozhatom** Bennel. (szinkron)
26. Sajnos nem **találkozhatom** többé veled. (szinkron)
27. Ne áruld el senkinek, Amanda, **könyörgöm**. (szinkron)
28. **Könyörgöm**, Megan, adj még egy esélyt! (szinkron)
29. Én mindig **mosolygom**. (felszolgáló, televízió)
30. Én gyakran **járom** ide. (nem értelmiségi, televízió)
31. Hátha újra **találkozhatom** vele. (televíziós műsorvezető)
32. Az az igazság, hogy jól **főzöm**. (játékos, televízió)
33. **Találkozhatom** veled? (kozmetikus, fordítás angolról magyarra)
34. ...kinek barátságával azóta is **dicsekedhetem**. (zenész, könyv)
35. Addig **vitatkozném**. (könyvbemutatón felszólaló)
36. ...akkor még egy órával később **járnénk** (mi!) (rádiós bemondó)
37. Miért teheti meg a török kormány a kurdokkal azt, **amelyet** a szerb kormány nem tehetett meg az albánokkal. (televíziós hírolvasó)
38. **KILÓS ÁRÚK**. (üzletfelirat)
39. Aki 8000Ft értékű **árút** vásárol, az törzstag lehet. (felirat üzletben)
40. 230 nm-en 1800 fajta **árú**. (buszreklám)
41. **vegyiárúk** (üzletfelirat)
42. **KÖNYVKLÁRÚSÍTÁS** (üzletfelirat)
43. rám **irányúl** (egyetemi hallgató, jegyzet)
44. **utólér** (egyetemista, tábla)
45. **ketretsz** 'ketrec' helyett (ált. isk. tanuló, szótárfüzet)
46. **repül, megsérül** (ált. isk. tanuló, szótárfüzet)
47. **végül** (ált. isk. tanuló, szótárfüzet)
48. **sőt** (ált. isk. füzet)
49. **töbelsei** (főiskolai hallgató dolgozat)

50. **Döbrögét** hazavonszolták. (ált. isk. füzet)
51. **Szalámít** is vettünk. (ált. isk. füzet)
52. **Meik** út vezet Budára? (ált. isk. füzet)
53. Ottó a szabadságharc **ideén** a legnagyobb ellensége volt Richárdnak. (ált. isk. füzet)
54. Leültünk a tűz mellé és **beszélgedtünk** a háborúról. (ált. isk. füzet)
55. Ezzel azt **mutadta**, hogy... (ált. isk. füzet)
56. **Tonbolni** kezdett a szél. (ált. isk. füzet)
57. **szenben** (egyetemista, handout)
58. **Anjuk** közéjük állott. (ált. isk. füzet)

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Acadia 76, 96, 98
 ADS (Adult Directed Speech) 35
 afro-amerikai angol 81
 ÁGEL Vilmos 8, 34, 62, 122, 124
 akkomodáció 77, 84, 87, 90
 akusztikai vizsgálat 78
 alapnyelv/vernakuláris 40, 45, 76–77, 83–84, 96, 122, 128, 139
 alsó középosztály 9
 alsó osztály 9
 alternatív formák közötti választás 25, 33, 39, 61
 alullövés 10–11, 81–83
 alulspecifikáltság 67–68
 anyanyelvi oktatás 32, 34, 60–61, 170, áthidalás 6, 12–13,
 attitűdvizsgálat (lásd: ügynökmódszer)
 AUGER, Julie 6–7, 12, 63–68, 70–73, 76, 85, 89, 97–98, 120–121, 134, 160
 azonos idejű észlelési stratégia 139
- BAETENS-BEARDMORE, Hugo 65
 BÁNFAI Beáta 14, 21–23, 42, 46, 60, 69
 BÁNRÉTI Zoltán 15
 BAUGH, John 8–11, 64, 81–83, 86, 96, 98, 134, 160
 beágyazottsági probléma 133
 BELL, Allan 8, 84–86, 96, 98, 135, 138
 belső, nyelvi tényezők
 - kategória/elvárható, lehetséges formák száma 130–132, 135, 144–146, 149–150, 152, 154, 158
 - szórend 18, 61, 94, 98, 134–135, 137–138, 144–145, 147, 149–150, 152, 161
 - távolság 18, 61, 98–99, 134–135, 137–138, 144–153, 157, 160–160
 - *-t* vs *-szt* végződés 134, 144
 BENKŐ, Loránd 99
 bizonytalanság
 - morfológiai 15, 24–25, 60, 113, 128
 - fonetikai 15, 24, 60
 - szemantikai-kognitív 17, 24
- BLOOM, Lois 35
 BLOOMFIELD, Leonard 64
 BODOR, Péter 14–15, 21–23, 31, 42, 46, 60–61, 69, 72–73, 111, 133–134, 160
 BROWN, Roger 35
- Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 41
- CDS (Child Directed Speech) 35
 CHAMBERS, JACK K. 100, 138
 CHOMSKY, Noam 92
 COLOTA, V. 75
 coniunctivus 116
 CSERESNYÉSI László 8
 CSERNICKSKÓ István 105
 csoport
 - foncsoros 21–22, 60
 - tükrös 21–22, 43, 60
 - utánzó 10, 12–14, 64, 67–68
 - utánzott 10, 12–14, 64, 84, 113
- DE SWART, Henriette 131, 139
 DECAMP, David 121
 dedukció 121
 DEME László 34
 deontikus modalitás 132
 deskriptív (leíró) 100
 DI PAOLO, Marianna 7, 78, 96, 121, 133
 dinamikus szemantika 139
 divergencia 84, 87, 90
 döntéshozói algoritmusok
 - holisztikus 138
 - lokális 138
- Ego 32, 61
 egy-az-egyhez megfeleltetés 68, 75, 112
 E–K kontinuum 4, 31, 101, 107–111
 elérhetetlen perfekció modell 79
 elicitáció 140
 EMONDS, Joseph 91–93, 98, 100
 empirikus elmélet 36
 ENÇ, Mürvet 132
 ESL (English as a second language) 66
 E-változó 105
- fals standard 78, 96, 121
 felső középosztály 9–10, 136
 fél-standard 102
 FERGUSON, Charles A. 4
 FLIKEID, Karin 7, 76–77, 89, 96, 98, 121, 134, 160
 funkciósó 71
 független változók 5, 31, 50–60, 62, 133–135

függő változók 58, 62, 134, 139

G. VARGA Györgyi 99, 138

GARRET, Peter 7, 79–80, 97

GILES, Howard 8, 87–89, 97

grammatikalitási ítéletek 16–17, 20, 25–27, 32, 39, 47, 49–50, 60–62, 93, 102–104, 106, 141

GROSJEAN, François 73–75

GUMPERS, John J. 90, 113

gyermeknyelv 34–36, 38–39, 61, 158, 160

gyors olvasás 41–42

HALLIDAY, Michael A. K. 64

HANNAHS, S. J. 75

HAUGEN, Einar 64

h-betoldás 69, 75, 97

h-elhagyás/törlés 67–73, 97

HETZRON, Robert 103

hiperakkomodáció 77, 79, 97

hiperkorrekcio

- aktív 17–20, 24–25, 31, 33, 61, 128, 137, 154, 160
- kerüléses 16–19, 25, 33–34, 61, 68, 93, 96, 113, 121, 128, 144–148
- kialakulás fázisai 111–127
- kontextuális 13–14, 98
- kvalitatív 4–7, 9–13, 65, 81–84, 87, 121, 138
- kvantitatív 4, 6–7, 9–10, 12
- labovi 6–10, 12–14, 42, 63, 134
- passzív 16–17, 19–20, 24–25, 28, 30–31, 34, 46, 61, 128, 137–138, 154, 160
- új formák 13–14, 91, 98

hiperkorrekcio előhívó (alak) 16, 22, 25–27, 29–31, 33, 46–47, 54–57, 59, 62, 134, 141, 144, 156, 160

hiperkorrekt

- *-ít* 20
- *look* 21, 91, 95, 98
- *-ly* 94
- *[-m]* 18
- prepozíció 95
- pszeudoklasszikus, többes számú főnévvégződés 94
- *you and I* 91–92, 98
- *[végett]* 17–18,
- *whom* 91, 94, 99

hipokorrekcio 8, 11, 64, 81–84, 86–87, 96

HOCK, Hans Henrich 121

hogy törlés 117

HORGER Antal 128

HORVÁTH Veronika (HORVÁTH Vera) 18, 59, 100, 106, 114, 133

HYMES, Dell 8, 90

hyperforeignism 75

Id 32, 61

illativusi alak 115–116, 120, 128

imperativus 116

indicativus 117

indikátor 67

indukció 121

inessivusi alak 115–116, 120, 128

inkrementális feldolgozás 139

írásbeli szövegjavítás 48, 51, 54, 62

izolált mondatok olvasása 65–66

JAKOBSON, Roman 37

JANDA, Richard D. 6–7, 12, 63–68, 70–73, 76, 85, 89, 97–98, 120–121, 134, 160

KÁLMÁN László 139

KASSAI Ilona 128, 138

kétnyelvűek

- alárendelt típus 74
- egyenrangú típus 74
- összetett típus 74

kétnyelvűség

- minimalista definíció 64
- maximalista definíció 64

kiegészítendő mondat 41, 46, 54–55

kiejtésváltozat 78, 98, 108

kikövetkeztetési módszer/hipotézis 17, 46–50, 62, 160

KISS Jenő 115, 133

kód/nyelvváltás 74

KOLERS, Paul A. 74

KOMLÓSY András 15

kontamináció 130, 135, 145

KONTRA Miklós 14–15, 17, 19, 33, 39–40, 46, 49–53, 55–59, 62, 101–105, 114, 133–138, 140, 160–161

konvergencia

- aszimmetrikus 87
- objektív 87
- szimmetrikus 87
- szubjektív 87

KOVALOVSKY Miklós 99

kötetlen beszéd/beszélgetés 65–66

külső, társadalmi tényezők

- anya foglalkozása 31
- apa foglalkozása 31
- életkor 15–16, 31–34, 50–51, 53–56, 58–60, 62, 66, 76–77, 79, 89, 93, 109, 133–134, 136
- etnikum 50–51, 53
- foglalkozás 31, 50–51, 53–56
- ingázás 50–51, 55
- iskolázottság 31, 50–52, 54–60, 77, 108
- lakhely 50–56, 58–60, 62, 133–134, 136
- mobilitás 7, 50–51, 53
- nem 50–51, 53–54, 66
- nyelvművelési javak fogyasztása 50, 53–54, 101, 133

kvantitatív vizsgálat 5–6, 66

L1 66, 68, 70, 74, 97

L2 66, 68, 70, 74, 97

LABOV, Teresa 35

LABOV, William 6–10, 12, 35, 42, 119, 140

LACZKÓ Mária 20

LAMBERT, Wallace 78, 108

LANGMAN, Juliet 108

LANSTYÁK István 7, 10

lassú olvasás 41

leegyszerűsödési folyamatok 7

lehetséges világok 131

LEHISTE, Ilse 8

LENGYEL Zsolt 36–37

longitudinális, biográfikus módszer 35

/-törlés 43

MACNAMARA, John 64

magánhangzó-harmónia 18–19, 25

magánhangzó-kategorizáció 78

Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai

Vizsgálat 30, 50

marker 67

Martha's Vineyard 12

MARTINET, André 111

MCINTOSH, Angus 64

megfigyelői paradoxon 83, 128, 140

mentális grammatika/lexikon 64, 68, 73–75, 158, 160

MILROY, James 69

minimális párok (olvasása) 9, 65–66, 73, 97, 140

MITRING Éva 14–17, 32–34, 39, 61, 61–64, 75, 97, 106–108, 114, 134, 137–139, 141, 161

mondatkiegészítés kulcsszóval 41, 46

munkásosztály 9

nákolás 18–19, 106

nativista elmélet 36

nem-standard 10, 42, 84, 101–102, 105–106

New York 9, 12, 42

norma-túlteljesítés 12

Nova Scotia 76

n-törlés 41, 43, 45

NU (Normative Usage) 93

null-hipotézis 79, 139, 161

nyelvi intuíció 15, 22, 60

nyelvkontaktus 64

Nyelvművelő kézikönyv 4, 99–100

Nyelvművelő kézisztár 4, 99–100

nyelvtudati szint 122

nyelvváltozat 6, 8, 108, 110, 130, 138

objektív éntudatosság 21–22, 73

P. LAKATOS Ilona 20

palatalizáció 102–104

PATAKI Pál 116–117

PETERSON, Dennis R. 135

PLÉH Csaba 7–8, 14–17, 21–31, 39, 42, 46, 49, 59–61, 69, 72–73, 85, 101, 106–107, 111–14, 133–134, 138, 141, 160

POSGAY Ildikó 113, 116, 133

preskriptív (előíró) 11, 100

presztízis

- alacsony 11, 82
- magas 11, 77, 82
- rejtett 8, 11, 65, 83
- valós, nyilvánvaló 11, 65, 78

pszeudo *-ban/ben* 45

PU (Prestige Usage) 93

Québec 70, 97

referensi modell 8, 84, 96

REMÉNYI Andrea Ágnes 18, 133

ROBERTS, Julie 35

ROMAINE, Suzanne 64, 74

RP (Received Pronunciation) 79, 95

Salt Lake Valley 78

SÁNDOR Klára 10, 21

SAUSSURE, Ferdinand de 133

SCHEUTZ Hannes 121

SCHREUDERS, Robert 73

SCHULTZE, Quentin 36

SLOBIN, Dan 115

SMITH, Jennifer 34, 91–92, 94–95, 99, 124

Sofuhe-kutatás 10

standard 7, 10, 21, 33, 41–41, 46, 51–57, 62, 78, 83–84, 86, 96, 101–102, 104–106, 121, 162

stigmatizált

- [-k] 18

- [miatt] 17–18

- [-nák] 19, 27, 60

- [nem-e] 20, 106

stílusváltás 41, 85–86

STREVEVS, Peter 64

süksükölés 19, 26, 40, 53–56, 58–59, 62, 100, 102, 105, 107, 118, 155

SZABÓ Ferenc 20

SZABÓMIHÁLY Gizella 10

SZATHMÁRI István 100

szóbeli mondatkiegészítés 25, 54–57, 60, 62, 104

szócsoporthok 41

szolidaritás 80, 85, 90

szólisták olvasása 65–66, 78

szövegolvasás 66

sztereotípiák 107

szüksükölés 26, 40, 54, 56, 58–59, 100–102, 105, 107, 151, 155

Szuperego 31–32, 34, 61

T. URBÁN Ilona 18

találat 10–11, 81–83, 88

tárgyszó 71

társadalmi megítélés 4, 6, 26, 31, 88, 90–91, 99, 107–109, 137, 151, 161

TAYLOR, I. 74

terepmunkás 83

TOLCSVAI NAGY Gábor 130, 138

TRÓN Viktor 139

TRUDGILL, Peter 6, 9–10, 13, 21, 107–108

t-törlés/elhagyás 43

túláltalánosítás 6–7, 12–13, 18, 20–21, 34, 36, 68, 76, 86, 94–95, 119–121, 134

túlhelyesbítés 6–7, 12, 130

túllövés 8, 10–11, 78, 81–83, 86–88, 96

TULVING, Endel 74

Új-Zéland 84, 86, 96, 98, 138

Univerzális Grammatika 92–93

utánzás 5, 7, 36, 39, 78, 86, 121

ügynökmódszer 78–79, 96–97, 107–108

YEAGER-DROR, Malcah 7, 12, 63, 65, 97

változás

- alulról jövő 12

- felülről jövő 12

változó

- (bV) és (bVn)

- függő

- független

- (ikes ragozású E/1 igék)

- (miatt) és (végett)

- (r)

- (tranzitív igék, feltételes mód E/1) és (tranzitív igék, feltételes mód E/3)

- (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja)

VÁRADY Tamás 14–15, 24, 39–41, 43, 45, 99, 101–105, 114–115, 133, 140

VARASDI Károly 139

WEINREICH, Uriel 64, 73–74

WELLS, J. C. 9

WELTENS, Bert 73

WILLIAMS, Angie 8, 87–89, 97

WOLFRAM, Walt 139

ZIPF, George Kingsley 111